

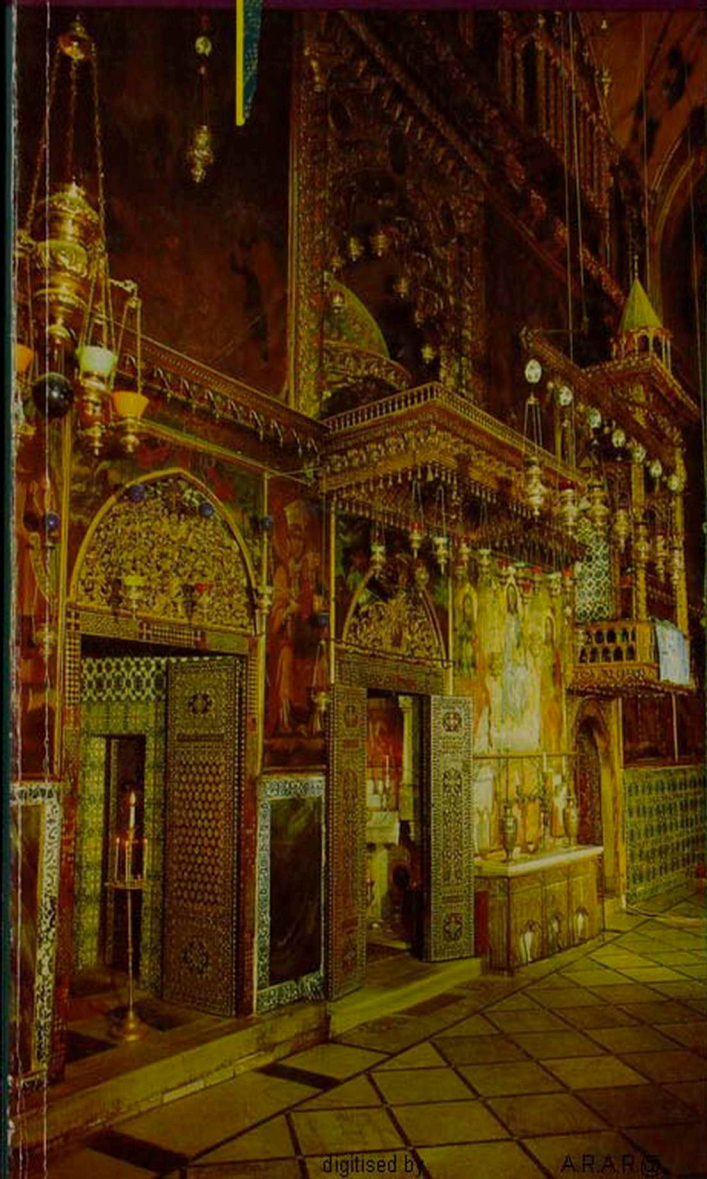
ՄԻՈՆ

ՄԱՅԻՍ

ՑՈՒՆԻՍ

Թիւ 4-5-6

1995

ՄԻՌ

ԱՄԱԱԳԻՐ
ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԿԹ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1995

ԱՊՐԻԼ - ՄԱՅԻՍ - ՅՈՒՆԻՍ

ԹԻՆ. 4 - 5 - 6

1995

APRIL - MAY - JUNE

No. 4 - 5 - 6

S I O N

VOL . 69

**A MONTHLY OF RELIGION LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM**

Proprietor : His Beatitude The Armenian Patriarch Of Jerusalem

St. James Press , Jerusalem

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ա. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

КАТОЛИКОСАТ
СВ. ЭЧМИАДЗИНА

ՋԱՏԿԱԿԱՆ ՊԱՏԳԱՄ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա
ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՂԸ
ՓՐԿՉԻ ՍՈՒՐԲ ԹԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԻ ԱՌԹԻՒ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ

ԹԱՐՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՆՉԸ ՄԵՐ ԵՐԿՐՈՒՄ

*“Այսօր և մեզ զուարեացեալք
պայծառացումք տօնիւս.
Ընդ հաշտութեանն Աստուծոյ
Միմեանց արկցումք գիրկս սիրով
Եւ միաբան գոչեցումք.
Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց.”*

/Շարական/

Ի՞նչ խորիմաստ և յանկուցիչ պատկեր է շարականագիր հայ վարդապետին այս գեղանկարային բնորոշումը յարութեան տօնին նշանակութեան և մեր կեանքի մէջ առաջացուցած հոգեկան վիճակին: Զատկի տօնին ներգործութեամբը մենք պայծառանում ենք և գերազանցօրէն երջանկանում: Միմեանց հետ ողջագորւում ենք սիրալիր հոգով, իրար աչքերի մէջ ենք նայում նրանց մէջ ժպիտ ենք տեսնում որպէս բերկրանքի ճառագայթում, իրար ձեռքերն ենք սեղմում քրիստոնէական հաւատի և համեղբայրութեան զգացումների զօրութեամբը, և միաձայն գոչելիս ասում ենք միմեանց.

“Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց”

Ես չեմ կարող պատկերացնել ուրիշ աւելի հարազատ եղանակ ողջունելու համար յարութեան աւետիսը մեր կեանքում: Որովհետեւ Քրիստոսի յարութեան դէպքի պանծացումը տալիս է մեզ այն մեծ գաղափարը որ Քրիստոս յաղթել է մահուան, որը մարդկանց համար նկատւում էր մեծագոյն չարիքը: Քրիստոս մեր առաջ բացում է

յաւիտեանական կեանքի ճանապարհը: Իր յարութեամբը մեզ ներշնչում է այն հաւատքը թէ՛ կեանքը գերեզմանով վերջ չի գտնի, թէ՛ հոգեւոր կեանքը նւթական գոյութեան օրինաչափութիւններից վեր է մնում: Ոյժ է տալիս մեզ կեանքն ապրելու անմահութեան յոյսի գորութեամբը: Այլապէս կեանքն ապրել մի օր մեռնելու և փնանալու համար՝ դա անիմաստ գոյութեան կը վերածի մեր ապրելու ընթացքը:

Թէ Քրիստոս ինչպէս յարութիւն առաւ, մարդկանցից ոչ ոք չէ կարող հասկանալ և բացատրել: Նոյնիսկ Յիսուսի առաքեալները և ամբողջ սրտով և հոգով Նրան առաջին հաւատացողները չէին կարողացել ըմբռնել թափուր գերեզմանը...: Բայց տեսան իրենց Տէրը յարութեամբ: Զգացին Նրա մշտական դաս և յաւիտեանափօս ներկայութիւնը իրենց մէջ: Յարութեան իրականութիւնն ու գորութիւնը ներթափանցեց նրանց գոյութեանը և ողջ կեանքին մէջ և հոգեկան արիութեամբ զինեց նրանց: Երէկուայ երկչոտ առաքեալները, Յիսուսից խոյս տուող, նոյնիսկ Նրան ուրացող աշակերտները կերպարանափոխուեցին, հոգեկան մի աննկարագրելի գորութիւն ստացան, դարձան անվախ, համարձակախօս, մահն իսկ արհամարհելու աստիճան:

Յիսուսի հետևողները ուրիշ ի՞նչ ոյժ ունէին Քրիստոսի հաւատը կարենալ տարածելու համար: Ոչ գահ ունէին և ոչ մական, ոչ զէնք և ոչ բանակ, ոչ զիտութիւն և ոչ հեղինակութիւն միայն և միայն իրենց հաւատքը յարութեան վրայ: Իրենց վարդապետը յաղթել էր մահուան. իրենք այլևս չէին վախենում ո՛չ սրից և ո՛չ նիզակից, ո՛չ կայսրից և ո՛չ հռոմէական կրկէսների գազաններից: Յարութեան հաւատքի անդիմադրելի ոյժով նրանք կարողացան Պաղեստինում ծագում առած քրիստոնէական կրօնը տարածել ողջ աշխարհում և բոլոր ազգերին առանց գոյնի խտրութեան:

**

Այդ հաւատքի առաջին օրրաններից մէկը հանդիսացաւ մեր Հայաստան աշխարհը: Յարութեան գաղափարը միախառնուեց մեր ժողովրդի համոզումներին և ապրումներին, շաղախեց մեր բարոյական ուժականութիւնը և դարբնեց մեր տոկունութիւնը:

Մահը ինք իրեն կարծեց մօտիկ հայ ժողովրդին. քանի՛ քանի՛ անգամներ համատարած տարողութեամբ նա փորձեց մանգաղել մեզ և մեր Հայկեան տունը, մայր հայրենիքը վերածել գերեզմանատան...: Բայց յարութեան յոյսով լիցաւորուած մեր ժողովրդի զաւակները խափանեցին մահը իրենց ստեղծագործական կեանքի յաւիտեանական գորութեամբը, և կարծես միանալով Պօղոս Առաքեալին ասեցին. "Ո՞ր է

մահ յաղթութիւնն է՝: Այո՛, Հայաստանը անթիւ մահեր տուեց, բայց ի՞նք մահ չտեսաւ, որովհետեւ հայ ժողովուրդը իր ողջ գոյութեամբը հաւատաց Յարութեան: Նա հաւատաց որ Յիսուս *“մահուամբ զմահ կոխեաց և յարութեամբն իւրով մեզ գկեանս պարգևեաց”*: Նա հաւատաց և իր կարգին ինքն էլ ասաց *“Մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է”*:

Ահա թէ ի՛նչ պատճառով ես այնպէս եմ զգում որ մենք՝ հայերս՝ իրաւունք ունենք անփոխարինելի և անգերազանցելի բերկրանքով ողջունելու Քրիստոսի Յարութեան տօնը: Մենք մեր հայրենի հողի վրայ, և ահա շուրջ երկու հազարամեակներ տևողութեամբ, ապրել ենք և ապրում ենք յարութեան հրաշքը: Եթէ հաշտուած լինէինք մահուան գաղափարին հետ՝ վաղուց դադարած կը լինէինք կեանքից և մեր երկիրը վերածուած կը լինէր խաչքարերի երկրի, և մեր գոյութիւնը վերածուած կը լինէր յուշարձանային մեռելութեան....:

Ներկայ դարի սկզբին, 1915 թուի Ապրիլեան ահաւորագոյն եղեռնը եկաւ և աւելի քան մէկ և կէս միլիոն հայեր հնձեց ու տարաւ և հողի վերածեց, մեր սեփական հողերից մեզ դուրս պոկեց և աշխարհով մէկ ցրիւ տուեց: 80 տարիներ ետք մենք ահա կանգնել ենք ողջ աշխարհին դիմաց և ասում ենք.

“Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց

Յարեալ և ազգն Հայոց

Փառք Յարութեան քո Տէր”:

Յարութեան շունչը ուժեղ ներգործութեամբ մեզ վերստին այցելեց այս վերջին տարիներին և մենք *“նորափեստուր գարդարեալ”* վերստին սկսեցինք ազատութեան շնչով ապրել մեր կեանքը անկախ Հայաստանի Հանրապետութեան գոյատոււմով և օրից օր զօրացումով:

Մի՛ մոռանաք, որ Յարութեան տօնը ծիսակաճօրէն կը համընկնի այն տօնին որ եբրայեցի ժողովուրդը կը կոչէր *պասա /պասեհ/* և որով նրանք կը նշէին իրենց ազատագրումը գերութիւնից, իրենց անցքը գերութեան երկրից դէպի աւետեաց երկիրը: Քրիստոնէական ըմբռնողութեամբ՝ Յիսուսի յարութիւնը ազատագրումն է մարդ էակին մեղքի և մահուան գերութիւնից: Մեր մարդկային ազատութիւնը և ազգային իրաւունքը կաշկանդող այժից դուրս եկանք և մեր աւետեաց երկրում սկսեցինք վերստին մեր սեփական շնչառութեան կշռոյթովը ապրել:

Ինձ համար մանաւանդ բերկրանքի քացառիկ և աննախընթաց օր է այս օրը, որովհետեւ առաջին անգամ է որ ես իմ կեանքում Զատիկ եմ տօնում իմ ազատ, անկախ

հայրենիքում, իմ հայրենաբնակ ժողովրդի հետ, Յարութեան ձայնին արձագանք եմ տալիս Յարութեան հայկազնեան այս *Նախնիի գանգակատնից*», որի հիմքը դրեց յարուցեալ Փրկիչը Ինք Իր Էջովն ի Հայաստան և որի սկզբնահունչը ղողանջն գալիս է Իրենից, Իր բառերից. *«Ես յաղթեցի աշխարհի»*:

Ահա այս սրբաշունչ և հոգեբարբառ Մայր Աթոռից ողջունում եմ մեր համայն հայ ժողովրդին ի Մայր Հայրենիք և ի չորս ծագս աշխարհի: Լսեցէ՛ք գաւակունք Ս. Լուսաւորչի, լսեցէ՛ք Յարութեան ձայնը ձեր հոգևոր մայր տնից՝ Ս. Էջմիածնից: Նոր շունչ է ծաւալուել ձեր վերանկախացեալ հայրենիքում: Այդ շնչով կենսաւորուեցէ՛ք և նորոգուեցէ՛ք: Շարականագիր վարդապետին ձայնակցեմք.

*Մյսօր գերագուարն հոգով
Պայծառանալ այս տօնի շնորհիւ
Աստծու առաջ հաշտ սրտով
Միմհանց ողջագուրեմք և
Միաձայն բարբառով գոչեմք*

Քրիստոս յարեա՛լ ի մեռելոց՝

Շնորհիք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցի ընդ ձեզ ընդ ամենեսեանդ. Ամէն:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

16 Ապրիլ, 1995

Ս. Էջմիածին

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏԳԱՄ ԱՊՐԻԼԵԱՆ ԵՂԵՌՆԻ 80-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻԻ

Միրեցեալ զաւակունք Հայոց Սուրբ Եկեղեցւոյ եւ որդիք Հայկազնեայց

Սուրբ Յարութեան տանի յաջորդող Մեռելոցի օրն է այսօր: Հաճ յաստանեայց Եկեղեցու Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի սրբազրուժ վեհաժյուրից ենք ուղղում Մեր խօսքը հայ ժողովրդի բոլոր զաւակներդ ուր էլ լինէք, Մայր Հայրենիքում, Արցախում կամ արտասահմանում:

Երէկ Զատիկ էր. դերազանց ցնեութեան օր. մեր Տիրոջ՝ Յիսուսի Քրիստոսի Յարութեամբը մահուան վրայ տարուած յաղթանակի պատճառած հոգեկան բերկրանքովը զեղուն:

Յառաջիկայ Կիրակի Ապրիլ 24 է. 1915 թուի Ապրիլեան եղեռնի մեր նահատակների յիշատակի ոգեկոյման եւ պանծացման օր: Այս տարի մանաւանդ, Մեն Եղեռնի 80-ամեակի հանգրուանի առաջ ենք կանգնած, ինչ որ իւրայատուկ եւ բացառիկ նշանակութիւն ունի մեր վերաբերմունքի համար հանդէպ Հայութեան դէմ գործուած ցեղասպանութեան եւ նրան զոհ գնացած մեր անմոռանալի եւ անմահ նահատակներին, առաւել քան մէկ եւ կէս միլիոն զոհերին:

Այս բոլորի միջից ի յայտ եկող եւ մեր մտածանքումս առարկայ դառնալիք երեւոյթը կեանքի եւ մահուան իրողութիւնն է: Ապրիլեան օրերին Օսմանեան կայսրութեան ժառանգորդ իթթիհատական թուրքիւն մահուան սեւ ուրուականը փորձեց տարածել ողջ Հայութեան վրայ, մեր Հայաստան աշխարհից ի սպառ արմատախիլ անելու համար մեր ժողովրդին եւ վերջակէտ դնելու հայ ազգի գոյութեան: Յեղասպանութեան առաջին ոճրային արարքն էր, որ այսպէս կատարուած էր քսաններորդ դարի սկզբին ողջ մարդկութեան կեանքում:

Շատեր, անհատներ, ազգեր եւ պետութիւններ, խորհեցին որ Հայութեան ընաշնջումը իրականացել էր եւ գերեզմանի քարը դրուել՝ հայ ժողովրդի վրայ:

Բայց յարութեան զօրութիւնը մի անգամ եւս վերայանունեց. մահափիւռ ջարդերից զուրա եկաւ մեր ազգը ու նոր կեանքով սկսեց տոբիւլել նրա սիրտը: Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի աւարտին 1918 թուին Սարտարապատեան Հերոսական ոգով տարուած գոյապայքարը պահուկեց Հայաստանի մի կարեւոր մասին ազատագրումովը եւ Անկախ Հանրապետութեան հռչակումովը Մայիսի 28-ին:

Ճիշդ է, որ կարճ տեւեց այդ անկախութիւնը: Խեղդունց Հայութեան ազատութիւնը: Բայց ազատութեան եւ անկախութեան, ազգային ինքնիշխան գոյութեան կամքը մնաց անփոփոխ եւ առողջ: Եւ ահա եօթանա-

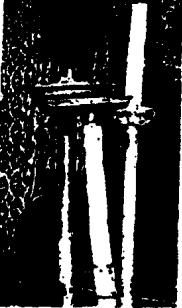
սուս տարիներ յետոյ, երբ միջազգային դէպքերն եւ կացութիւնները տարբեր ընթացք ունեցան, այդ կամքը վերստին պտտկաց մեր Մայր Հայրենիքում այս անգամ Ղարաբաղեան ազատաստեղ շնորդ, եւ պտտկաց Հայաստանի անկախ Հանրապետութեան հռչակումով ու ծառայոյն գրոշի վերստին ծածանումով 1991 թուի Սեպտեմբերի 21-ին:

Արտասահմանում ապրող Հայութիւնը իր ազգային-եկեղեցական կեանքով, իր կրթական եւ մշակութային օճախներով եւ իր ազգային քաղաքական կազմակերպութիւններով 1915-ի ցեղասպանութիւնից զուրս եկուս վերապրումի եւ Հայկական ազգային ինքնութեան պահպանումի յարասեւողական սիրալի ջանքերով: միշտ ինք իրեն հաղորդ պահելով Հայաստանի ժողովրդին հետ եւ Հայ ազգի իրաւունքների ձայնը մշտաբարբառ հնչեցնելով ողջ աշխարհում:

Ներկայումս մենք գտնոււմ ենք նոր, յուսալից եւ նպատակաւաց իրադրութեան առջեւ: Ամէնէն մեն, կենտրոնական, անկիւնադարձային նշանակութիւն ունեցող իրականութիւնը մեր Մայր Հայրենիքի անկախ Հանրապետութիւնն է, որի հռչակման, ամրացման եւ զօրացման համար անդնահատակի զոհողութիւններ են մատուցուել եւ մատուցւում Հայրենի նորակազմ պետութեան եւ մեր ժողովրդի զաւակների կողմից, անխտիր: Կերպարանափոխում է մեր կեանքը թէ՛ Հայրենիքում եւ թէ՛ արտասահմանում:

Ապրիլեան եղեռնի 80-ամեակը մեզ առաջնորդում է դէպի մի հիմնական գաղափարական, որի իրականացումը մեր կեանքում մեր բոլորի սրբազան պարտքն է: Այդ հրամայականն ու խոչնդ մեր կեանքով ու աշխատանքով արտայայտելի միութիւնն է ու միասնական գործելակերպը: Մեր զօրութեան աղբիւրն է այս, մեր բոլորի նշանաբանը, լինի դա եկեղեցում, լինի Հայրենիքում, լինի արտասահմանում: Ժաման է համասեղաման Պահն է ներգաշնակ զօրծունէութեան մէկ եկեղեցի, մէկ Հայրենիք, մէկ պետութիւն կարգախօսի ներքեւ:

Սիրելիք, Ապրիլեան եղեռնի ցեղասպանութեան օրերին մեր թշնամին ո՛չ մի գաղափարով չզրկեց մեր ժողովրդի զաւակների միջեւ: Ո՛չ զաւանաբանական, ո՛չ գաղափարաբանական եւ ո՛չ գաղափար-դային խորութիւն գրուեց մահուան զօրծաղբման մէջ: Մահը միացրեց բոլոր Հայրենի: Այժմ ժամանակն է որ կեանքը մեզ միացնի Հայկեան յարութեան այս նոր առաւտին:

Այդ միութեան զօրութեամբ է որ մենք կարող կը լինենք մեր ազգի դէմ պործուած ցեղասպանութեան անարդարութիւնը ճանաչել տալ ողջ աշխարհին եւ արդարութեան մեր իրաւունքը, որդէս սուրբ կտակ մեր նահապետներին, ընդունել տալ բոլոր ազգներին: Ապրիլեան եղեռնի մեր նահապետները իրենց ողջ զոյւրութեամբը՝ հաւատացին եւ հետեւեցին այն հմտաբանութեան որ Դրիստոս իր կեանքով եւ խօսքով փոխանցեց ողջ մարդկութեանը: «Մի՛ երկնելիք յայնքանէ որք սպանանն զմարմին, եւ զոգի ոչ կարեն սպանանել» (ՄԱՏԹ. Ժ. 28): Ողբն է կենդանաբար: Ներկայումս մենք կոչուած ենք այդ ողբի պահելու առողջ եւ զօրծոն՝ մեր ողջ կեանքում: Այդ ողբն ուրիշ միջոց չունի ինք իրեն արտայայտելու,

բայց միայն միացեալ ջանքերով եւ զոհաբերակա՛ն գործնական եղանակներով: Հայրենասիրութեան փորձաքարը հայրենաշինութիւնն է: Լսեցէ՛ք այս ձայնը Ս. էջմիածնից, ձեր բոլորի Մայր եղող Աթոռից: Այստեղ շինուեց Վրաստայ խորանը,՝ հայտնեղից Եազեց ի մեզ համար լոյսը ի Հայաստան աշխարհիս: Այդ լոյսը մէկ է մեզ համար ուր էլ մենք լինենք:

Մեր եկեղեցու Նուիրապետական բոլոր Աթոռներով, Հայաստանում եւ արտաշխարհում տարածուած բոլոր եկեղեցական թեմերով եւ ազգային քաղաքական եւ այլ կարգի կազմակերպութիւններով բոլորունք մեր Անկախ Հանրապետութեան շուրջ, որպէսզի առաւել եւս ուժգնութեամբ ապրենք յարութեան նորարար շունչը մեր ողջ ազգի կեանքում, որպէսզի առաւել հարազատութեամբ զգանք Նահատակների անմեռ, կենսատու եւ միացանդիլ ոգին վասն փառաց Աստուծոյ, վասն Ժառայութեան հանուր մարդկութեան եւ վասն յաւերժութեան ազգիս Հայոց: Ամէն:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
26 Ապրիլ, 1995 Ս. էջմիածին

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՊԻՆ, ԹԷ ԲԱՐԲԱՐՈՍՈՒԹԻՆ

Փառաւոյն իրողութիւն է, որ ամուսնական կեանքի մէջ իզական սեռը տակի չառ կը տատաղի ու կը տառէ՛ այլ մարդուն հարազատ ակարութիւններէն, եւ տակի չառգործողական համբերութեամբ կը հետեւի ընտանեկան խաղաղութիւնը խաղող խաղաղութիւններուն, քան ամուսինը, որուն գերզգայն ընտանեկան պարթուցիկ գոգհոսութիւններ կը ստեղծէ անշունդ գրգռաբնուանքէ խթանուած:

Որոշ է, որ ասան մ բնորոշը չի փոթորիկի որ առաջնադիր որեւէ շարժումով, եթէ ամուսիններու համակցութեան մէջ, մէկը տիրէ միւսը տնայնէ, ինչպէս փոխադարձ տէրը կը պայմանաւորէ եւ առաջնորդուին այն հաստատութիւն ու վտանգութեամբ, որով զգուստ են:

Եթէ նորապսակ զայնք առաջատար սենեկ մանելէ առաջ բարեկարգին իրենց ներաշխարհը երկնատուր շնորհներով եւ հասարակութեան ճշգրտումով, այն ասան ամուսին մը անգամ չերեւի իրենց կեանքին վերա եւ ամէն ազանգութիւն կ'ունենան օրինակելի ամուսիններ ու մեղերք ըլլալու:

Հետեւեցին օրհնութիւնը կը նախապատաստուի եւ անհատկացողութեան ազդեցութեամբ յարաճուն զարգացումով կը բարգաւաճէ, երբ՝ ամուսինը կամ կինը իրենց անտաշ նկարագրիներուն վրայ կը յամուսինն առաջ առանց երգութեան մէկը նաւազգութի նախնի մը ընելու:

— Մայն ամուսնական կեանքի մէջ կը խառնովանի ամուսին մը, առանց մազալափ բարեկախելու ազատ մարդու ըմբռնումներու Սովորութիւններու միացին նայել, ինչպէս որ չիմե՛Աստեցի մանկ կարգ ու կանոն եւ կարճ ամուսնի ետք, դարձայ անզուտ զգուստ մը Գոռիկումներ, Եայնտութիւններ, սպանաւորներ զերգարանցիկ զգացումներուն մէջ իրենց նախկին տնայնէ կարեւոր թէ դէմա անէի ոչ թէ նախկին կողակից մը, այլ ծառայ մը, որ ստիպելի կը համակերպել որ անոպայ բռնկումներուն Ես՝ ի սեռ իր հանգուարտութեան, կը դառնային տակի վայրագ, եւ տակի բարբառութեամբ անտաշան իմ օրը հասաւ, եւ ու կեն բաժնուցեալ չիմա՛ ընտանեկան երջանկութեան զրկուած, զառակներէս աստուած, փշրուած կեանքիս տանկներուն վրայ կ'առաւելմ եւս կառապելը:

Եթէ ամուսնութեան թեկնածուները, երազային կեանքի մը անկեղծ զարգացել ներս չ'առա՛ ինտանին իրենց յուս օտորութիւնները, յամենին իրենց կուրծքին տակ մանկ զգուստը եւ ինչպէս իրենց սիրտին կողակիցներուն վրայ զարգեցել ամուսնի գոգգորտութեամբ, հետեւեցին զ'ըլլայ տան ու ազատազաւ:

Ան ուրիշ զայդ մը, երկարամիտ կենսականութեամբ, բազմաթիւ զառակներու հաջ եւ մայր:

Ամուսնացած՝ ամուսնութիւն չէր, կռիւ ու քաղաքով, Հնասնիք կազմեցին՝ ընտանիք չէր, այլ միմեանց տարակիտ Մոսկով գարձան, բայց մեղք չէրանաւ:

Մեղքալուծի պատարայից ու հեշտարդը օրերը հովի ուղիցի արագութեամբ անցան եւ առանց դարձաւ... հազմապաշտ:

Պատկանցան, որ մէկը միւսին էութեան մէջ գտնէ իր ամբողջութիւնը՝ բայց գտաւ իր անհաշտ հակառակորդը, իր մէն գործախառնութիւնը:

Ջիզյան հասկնալ, որ սիրելի բացակայութիւնը կը փոթարկէ կեանքը, կը ժրոտէ մարգալտ բարոյականը, կը բնական միութեան պրոպագանդան կապը ու կ'ամպոսէ հողիներու գործառ. երկինքը:

Կարելի՞ է բուրգաբանով թուաւոր կլիմայի տակ չնչն պտուղներուն ամենէն քաղցրամամը եւ սէրերուն ընտրելագոյնը, որ ամուսնութիւն կը կոչուի:

Եթէ նորագոյն զոյգը՝ առաջին օրէն՝ չի կրնար հասկնալ, որ ամուսնութեան իտեալ նպատակն է զիրար սիրել, իրարմով բաւարարելի եւ իրարու համար գոհելի, լուս է որ բոլորովին մոռանա առաջատար սենտակներ հրահալիւնները եւ լարուածկն աղբիւր կղզիացած ոտով ու անպաշտ կեանք մը եւ պատեաւ չլքլան անմեղքներու գործախառնութիւն:

Այս մէկը, զոր նախընտր հոգեւոր պաշտօնի բերումով, հայրենիքին նեղագլխած էր եւ չուի զի օրերի աչքաւ ու մէն երկրին քառասույն կնիցաղը, որ լիառատ սնունդ կուտար իր վայրագ քնադղներուն, որ ալ ու ձախ լուսանքներ կ'արձակէ եւ մարգարի պէտ կ'աւերէ իր լքվապաշտ, ահաբեկելով իր կինը, զաակները եւ ազգաբանները:

Առաւ կը մեկնէր առանձն հրէշի լիկացած բռնկումներով եւ գիշերը ուշ առնի տուն կը գառնար հարբան:

Գտած էր իր զբոսառական հակումներուն եւ պոռթկումներուն հանդուրժող հեշտակային էակ մը եւ կը գործածէր զանի վարձուած նաւայի մը նման:

Կրկնակի այցելութիւններն ու յորգորներն զազանց պատասցանքով՝ արդիւնք մը չտուին իմ ախճան ներանկաւ արուսայտութիւններու կը պատասխանէր անգիտող կողմաւորութեամբ:

Վախ ու ամօթ չունէր. ոչ իր թաղիցիներէն, ոչ ոստիկաններէն, ոչ օրէնքներէն եւ ոչ մէկէն:

Այլ համադուցայ, որ զադրեցնեմ այցելութիւններն եւ թողում ընտանիքը իր գործառ. հակառակորդին փանի որ կրօնաւորի հանգուածներն եւ միջամտութիւնն եւ բարեկամներու ազդարարութիւնները ի գործ չէին ողորդել անոր մտեղքն երջմանը:

Անցան ամիսներ եւ բառ մը չլսեցի այս տարաբախ ընտանիքին մասին. կը մասնէի թէ ստապակիւ վարձուած կինը, գրիստոնէական համբերութեամբ կը տանէր հողիին վրայ ճշող այս անկեղծի բերը:

Առաւում մըն ալ՝ պատարաստ էի եկեղեցի երթալու, հեռախօսը ճշեցի Բազմաշարար կինն էր որ նուազուն ու վշտահար ձախով կը հաղորդէր ամուսնոյն մահը՝ ինքնաշարժի արկածով:

Քանի տարի տեսն էր այս երիտասարդ կնոջ նահատակութիւնը հիւաղի մը փանիքներուն մէջ: Աստուծոյ ապախնելով՝ յաղթահարած էր իր տառապանքին դառնութիւնները:

Հերոսութիւնը պերճութիւնը չէ եւ ոչ ալ յասուն է կարգ մը առանձնանորհեալ բնութիւններու կեանքին ամենօրեայ բազմակիսի գէպերը մարտահրաւէր կ'ուղղեն մեզի՝ ցոյց ապալու մեր հերոսութիւնը այն նակատներուն վրայ, ուր պարկեշտ մարդիկ՝ պարտականութիւններով զինուած յաղթանակներ կը շահին մեղքը զազաններու զգեստումով:

Այդ բազմազգիտանի զազանը որչափս է ամէն մարդու կուրծքին մէջ, որ ունի ամենէն պիտակի ամուսինը, որ ծԱ կը կոչուի:

Շատ էին օրերուն՝ փիլիսոփայի մը աղջիկը կը սիրէ երկու երիտասարդներ: Մէկը՝ աղքատ ու խելացի եւ միւսը՝ հարուստ ու զեղեցիկ:

Երկուքն ալ հասարակայն կը սիրէ, բայց չի կրնար ընտրութիւն մը ընել:

Կը գիտէ հորը, որ անոր կարծիքը առնէ:

— Աղջիկ, կը պատասխանէ փիլիսոփան, կը նախընտրեմ որ մարդը առնես առանց հարստութեան, քան թէ հարստութիւնը առնես առանց՝ մարդոյ:

ժամանակները կրնան վառարանալ ու փոխել, բայց ոչ ընտանեկան սրբութիւնները, ցեղային առանձնապատկութիւնները, առնալէն տանգութիւնները եւ բարոյական օրէնքները, որոնք անկուսելի ծանրութեան ունին եւ յանձնարէն կը պահեն եկող ու հեռացող բոլոր սերունդներու կեանքին մէջ իրենց աթմէութիւնը, որքան ալ հասարակ հիւանդ մարդը մղուտած զազմարները եւ արդիապաշտ նորութիւնները փարձեն ապականեալ կլիմայի տակ հեղուցիւր գարձան լստեց լիառութեամբ:

ՎԱՐԴԱՆ Ա. ԲԼԵՏ. ՅԻՆԻԿԵՐՈՅՆ

ՊԱՐՏ Է ԿԱԼ ՅԱՂՈԹՍ

Թէ պարտ է յամենայն ժամ
կալ նոցա յաղօթս եւ մի ձանձրանալ:
(Լուկ. 18:1)

Քրիստոս իր առաքելութեան ընթացքին ժողովուրդին կը քացատրէր եւ կը ստրվեցնէր Երկմփի Արքայութեան խորհուրդն ու իմաստը: Կ'աւանդէր մարդոց Բարձրեալի կտակը, կու տար Իրը՝ կը քօշկէր առանց սպասամփի: Եղաւ այն արդար գառնը, որ Իր անձը զոհեց մէկանգամընդմիշտ մեր մեղքերու խաւութեան համար, ազատելով մեզ խաւարէն: Աւանդ թողուց համայն մարդկութեան իր կեանքը իրրեւ օրինակ, իսկ իր գործն ու խօսքը՝ մեր հոգիներու փրկութեան համար:

Մեր նախահայրերը լաւապէս իմացան այդ աւանդը իւրացնել եւ սեփականացնել: Իրացուցին անոնք հայացնելով, սեփականացուցին՝ հայ ազգի փրկութեան համար:

Այսօր այդ աւանդի մէկ դրուագն է, որ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին կ'ոգեկոչէ, «Դատաւորաց Կիրակի» անուան ներքեւ, այս Քառասնօրեայ պահեցողութեան շրջանին: Քառասնօրեայ պահեցողութեան իւրաքանչիւր Կիրակին իմաստաւորուած է Սուրբ Գրային մէկ դրուագով մը, իւրաքանչիւրը խորհրդանշելով իմաստ մը: Դատաւորաց Կիրակին անվիատ կամփի, անձանձրոյթ, յարատեւ, շարունակական եռանդով, կորովով աղաչանքի եւ թախանձանքի խորհրդանշը պիտի կոչեմ, հետեւեցնելով օրուայ ճաշու Աւետարանի խօսքերէն:

Յիշեալ համարը առնուած է Ղուկասու Աւետարանի 18րդ գլխէն: Ան մեզ կը պատմէ, թէ դատաւոր մը կար, որ ոչ Աստուծմէ կը վախճար, ոչ մարդոցմէ կ'ամչնար, ոչ խեղճութենէ կ'ազդուէր, ոչ ալ անիրաւութենէ կը յուզուէր: Կար մաւս խեղճ որբեայրի կին մը, կեղեքուած կամ անիրաւուած վատ մարդու մը կողմէ: Որբեայրին նեղուելով, դիմած էր այս դատաւորին, որպէսզի անիրաւ մարդուն ձգտումներէն փրկէր իրեն, իրաւունք եւ արդարութիւն պաշտպանէր: Դատաւորը երկար ժամանակ անտեսելով մերժած էր խեղճ կնոջ դատը տեսնել: Բայց ան շարունակ, առանց ձանձրանալու, վիատելու գնաց, խնդրեց, թախանձեց, որպէսզի իր հարցին (դատին) ընթացք տար: Վերջապէս դատաւորը կնոջ երկար պաղատանքէն եւ աղաչանքէն վերջ ինքնիրեն ըսաւ. «Իրաւ է, որ Աստուծմէ չեմ վախճար, մարդոցմէ չեմ ամչնար, բայց այս որբեայրին զիս նողկացուց իր խնդրանքով, տեսնեմ իր դատը, ալ բաւ է, որ զիս զգուցնէ եւ անհամբերսացնէ իր խնդրով»:

Սիրելի հաւատացեալներ

Եթէ այս անիրաւ դատաւորը չկարողացաւ դէմ կանգնիլ որքեւայրի կնոջ աղերսամբին եւ պաղատամբին, ապա որքան մեր երկնաւոր Հայրը, ամենագութեան Աստուած, ինչպիսի սիրով պիտի ընդունա՞ւ մեր քախանձագին աղաչանքերուն եւ խնդրանքներուն: Անվիատ եւ անխռով դիմենք Իրեն, առանց երկմտամբի ձեզ կը հաւաստեմ, թէ պիտի պաշտպանէ մեր դատը կամ խնդիրքը, եւ մեզ իր Երկնային շնորհներովն ու բարութիւններով պիտի լիացնէ եւ գոհացնէ, ինչպէս Տէրը իմքն ըսաւ. *«Խնդրեցէ՛ք Աստուծոյն եւ պիտի տայ ձեզի, փնտռեցէ՛ք եւ պիտի գտնէք, բաղխեցէ՛ք եւ պիտի բացուի ձեզի: Որովհետեւ խնդրողը պիտի ստանայ, փնտրողը պիտի գտնէ եւ բաղխողին առջեւ դուռը պիտի բացուի»* (Մատթ. 7:7-8):

Յիսուս, մեր Տէրը, իր առաքելութեան ընթացքին կ'ըզմար երկնային ճշմարտութիւնները արտայայտել աշխարհիկ դրուագներով՝ երեւոյթներով՝ եւ առակներով: Բայց իր այս առակով կը բաղձար երկրաւոր եւ երկնաւոր կամքերը համեմատելով ցոյց տար անոնց տարբերութիւնները:

Յիշեալ խորհուրդներէն ոգեւորուած, խորհրդածութեան միջոցով պիտի ունենամ աղօթքը եւ աղօթքի գորութիւնը մեր կեանքէն ներս:

Աղօթքը

Աղօթքը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ խօսակցութիւն մը, յարաբերութիւն մը մեր Երկնաւոր Հօր հետ, տարբերուած աշխարհիկ բանակցութիւններէ՝ իր հոգեւոր իմաստով եւ ձեւով, տարբերուած իր ներգործութեամբ եւ գորութեամբ:

Պիտի մտանցենք աղօթելը, հօր մը եւ զաւկի մտերմիկ յարաբերութեան: Ինչպէս մանուկ մը բանի մը կարիքը կամ անհրաժեշտութիւնը զգալու ժամանակ կը դիմէ իր հօր, յուսալով եւ հաւատալով, որ պիտի գոհացնէ իր փափաքը, պիտի ուրախացնէ իրեն, իր խնդրանքը կամ ցանկութիւնը (դատը) կատարելով: Այնպէս ալ մոյմ է ձեւը եւ կերպը, մեր հոգեկամ յարաբերութեան մեր Երկնաւոր Հօր հետ, իւրաքանչիւրս ակնկալութեամբ մը, սպասամբով մը առգորուած եւ կամ նեղութեան կամ կարիքի առջեւ կը դիմենք Իրեն, մամ յիշեալ մանուկին: Մեր բոլորին առաջին առգորամբը եւ սպասամբը ըլլալու է «Երկնից Արքայութիւնը, Բագաւորութիւնը», որովհետեւ Երկնաւոր Հայրը գիտէ մեր մարմնի եւ հոգիի բոլոր կարօտամբները, ինչպէս Աւետարանիչը կ'ըսէ. — *«Հետեւաբար, մի՛ մոռնուդուիք եւ ըսէք. ի՞նչ պիտի ուտենք, ի՞նչ պիտի խմենք կամ ի՞նչ պիտի հագնինք: Այդ*

մասնագետներին հեթանոսներուն յատուկ են: Որովհետեւ ձեր Նրկնաւոր Հայրը գիտէ արդէն թէ այդ բոլորին պէտք ունիք: Դուք նախ խնդրեցէք, որ Աստուծոյ Թագաւորութիւնը գայ եւ աշխատեցէք իր կամքը կատարել, եւ Աստուած այդ բոլորը աւելիով պիտի տայ ձեզի» (Մատթ. 6:31-33):

Աղօթքը հոգիին շնչառութիւնն է, որ մեր համգիստը կ'ապահովէ երբ մեր տագնապը կը խառնենք մեզմէ դուրս, միջոցի խաւարին: Աղօթքը սնունդն է հոգիին առողջ պահպանման: Աղօթքը ուժ եւ յոյս կը ներշնչէ: Աղօթքը փարոսն է, այն բոլոր նաւերուն, որոնք մոլորած ուղիղ մամբէն, ելլ կը փնտոնեն փրկութեան: Աղօթքը միակ մամբան է մարդ արարածին մերձեցման առ Աստուած:

Աղօթքի Զօրութիւնը

Սիրելի Հայկազնեայ ժողովուրդ

Այո աղօթքը իրօք եղաւ Հայ ժողովուրդի հոգիին ներշնչութեան աղբիւրը, մեր տագնապի եւ խաւարի օրերուն: Ուժ մեր տկարութեան օրերուն եւ յոյս մեր անգորութեան ժամերուն: Փարոս մեր նաւին մոլորութեան եւ տագնապի պահերուն:

Լի են աղօթքի գօրութեամբ գործուած հրաշքները Սուրբ Գրային էջերուն մէջ: Մեր նախահայրեր ներշնչուելով բազմաթիւ մարգարէներու եւ դատաւորներու օրինակներէն, հաւատացին ճշմարտապէս յիշեալ խօսքերուն: Գործեցին անոնց ուղիով, հրաշագործեցին անոնց նման: Ինչպէս երբ Մովսէս անմոռունջ աղօթեց, եւ իր աղօթքի շնորհիւ Կարմիր ծովը երկուփի բաժնեց, ժայռէն ջուր ժայթքեցուց: Նզիկէլ մարգարէն, իր արտասուագին աղօթքներով, իր կեանքի օրերը տասնեւհինգ տարիներով երկարեց: Նշիայ մարգարէի աղօթքները երկինքը բացին ու փակեցին: Աղօթքները հիւանդները բժշկեցին, բարոսները մաքրեցին, կոյրները լուսաւորեցին եւ մաքսաւորին նման մեղաւորները արդարացուցին:

Իսկ եթէ հրաշքներով լեցուն մեր պատմութեան ակնարկ մը նետենք, քրիստոնէութեան առաջին իսկ օրերէն, պիտի տեսնենք թէ Հայ ազգը աղօթքի գօրութեան հաւատացող ժողովուրդ մը եղաւ՝ աղօթող, երկնքի արքայութիւնը բաղցածող, անոր գօրութեամբ, հրաշքներում հագնուած հաւատացող: Թէեւ երկար դարեր մնացին մնալու եւ անտիրական, քափառական միջեւ այսօր, բայց եւ այնպէս, ան ազատեց մեզ շատ մը իսպառ կոտորածներէ, շարանակեցինք գոյատեւել, ապրեցանք եւ պիտի գոյատեւենք, եթէ հաւատամք անոր հրաշագործ գօրութեան եւ ներգործութեան: Թաւմի բազմաթիւ հրաշալի օրինակներէն մի քանին, որոնք հիմնովին յեղաշրջած են Հայ ժողովուրդի հաւատագիրը.

ա) Գրիգոր Լուսաուրիչ իր յարատև աղօթասացութեան շնորհիւ լուսաւորեց համայն Հայաստան աշխարհը.

բ) Մենք, համաձայն աւանդութեան, աշխարհի երկրորդ ժողովուրդն ենք, որուն Տէր Աստուած շնորհեց այրութներ: Առաջինը հրեաներն էին, որոնք ստացան իրենց տառերը Տաւր Պատուիրաններու եւ ուրիշ Օրէնքներու յանձնումով Սինա լեռան վրայ առ Մովսէս:

Մեսրոպ Մաշտոց, իր տմաջան աղօթքներուն շնորհիւ ստացաւ հայկական տառերը, ինչպէս Կորին Սեանջիւի կ'ըսէ. — «բազում եւ ազգի ազգի վշտակեցութիւն կրէր ամենայն իրաց. ամենայն կրթութեամբ հոգեւորացն զանձն տուեալ՝ միայնաւորութեան, լեռնակեցութեան, քաղցի եւ ծարաւոյ ... արգելանաց անլուսից ... եւ զետնատարած անկողնոց: Եւ բազում անգամ զհշտական հանգիստ գիշերոյն եւ զհարկ քնոյ յոտնաւոր տքնութեան ի թօթափել ական վճարէր: ... յիշելով զասացեալսն մարգարէին, եթէ՝ «Յորժամ հեծեծեսցես, յայնժամ կեցցես»:

«... Եւ որում պարգեւէր իսկ վիճակ յամենաշնորհողէն Աստուծոյ, Հայրական Հափուն ծնեալ ծնունդս նորոգ եւ սքանչելի՝ Սուրբ Աջովն Իւրով, նշանագիրս Հայերէն» (Կորիւն, Զ, Է, Ը):

գ) Վարդանանց Պատերազմը եթէ նկատի ունենանք, պիտի տեսնանք պատերազմի մախօրեակին, ամբողջ քանակը կը հաղորդուէր Քրիստոսի Սուրբ Մարմնով, հաւատալով Անոր ամենագորութեան: Իսկ անոր արդիւնքը, այսօր մենք անոնց ժառանգորդները հպարտ կանգնած այս Սուրբ կամարներուն ներքեւ կը փառաբանենք Բարձրեալի Սուրբ Անունը: Իսկ Պարսիկներ՝ օտարացած իրենց կրօնէն եւ ձախողած իրենց գրադաշտական առաքելութենէն:

դ) Եթէ այս դարու սկիզբը անդրադարձ մը ունենանք 1915ի եղեռնէն վերապրող քեկորներս, աղօթքի գորութեամբ մեռելներէն յարութիւն առինք, գոյատեւեցինք, ապրեցանք, կը գործենք հաւատալով եւ կ'աղօթենք փառաբանելով գրիստոս: Իսկ այսօր մեր ներկայութիւնը այդ կ'ապացուցանէ:

Հայ մայրեր Տէր Զօրի անապատի կիզիչ արեւին տակ եւ այրող աւազին վրայ սորվեցուցին Հայ այրութներ, որպէսզի դէպի երկինք սլացող Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Սուրբ կամարներու ներքեւ չղաղրի Հայ աղօթքի մրմունջը: Կտակ թողուցին ըսելով, շարունակեցէ՛ք այդ Սուրբ յարաբերութիւնը: Շարունակեցէ՛ք այս սուրբ գործը, որու համար ազգովին կը տարագրուինք: Փոխանցեցէ՛ք այս Սուրբ Կտակը ձեր գաւակներուն, ամէն տեսակի հանգամանքներու ներքեւ, ի փառս Աստուծոյ եւ ի պանծացումն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս, ամէն:

Աւետիս Արեղայ Իփրանեան

ԿԵՆԱՑ ԶՈՒՐԸ

Ահաւասիկ բոլորեցինք Քառասներդաս Մեծ Պահոց Շրջանը, եւ կը գտնուինք վերջին շաբթուան մէջ, որ կը կոչուի «Գալստեան Կիրակի»: Գալստեան Կիրակին իր մէջ կը խորհրդանշէ.

Ա. Քրիստոսի Առաջին Գալուստը, այսինքն՝ մարդեղութիւնը Սբ. Կոյս Մարիամէն:

Բ. Քրիստոսի երկրորդ Գալուստը, աշխարհի վախճանը եւ վերջին դատաստանը: Քառասներդաս այս պատրաստութեան շրջանը, հիմնուած է Իսրայէլի Որդիներուն Նգիպտոսէն ելլելուն դէպի Աւետեաց երկիր նաւորոգութեան քառասուն տարիներու թիւին վրայ, ինչպէս նաեւ կը յիշատակէ Քրիստոսի քառասուն օրերու ծովապետութիւնը անապատին մէջ:

Այս քառասուն տարիները, Իսրայէլի ժողովուրդին համար եղան հոգեւոր պատրաստութեան, Տասնաբանայ օրէնքին տնուայնութեան, փորձութեան եւ պայքարի շրջան մը: Ամէն վայր որ իջեաւ կ'ընէին, մօր դէպքերու եւ փորձութիւններու կը հանդիպէին եւ անկէ դասեր կը քաղէին: Պէտք է ըսել որ այս պատրաստութեան շրջանը, որքան կարեւոր դեր կատարած է Իսրայէլի որդիներուն վրայ, մայնքան ալ՝ Քրիստոնէութեան վրայ: Բանգի Քրիստոսի վարդապետութիւնը եւ ուսուցմունքները հիմնուած են Իսրայէլի պատմութեան վրայ եւ անոր կորիզը կը կազմեն:

Իսրայէլի որդիները Նգիպտոսէն ելլելն երկու ամիս ետք, Սին անապատը եկան, որ յետոյ Կադէսի մէջ իջեաւ ըրին: Այն տեղ, ժողովուրդին համար խմելու ջուր չկար. ուստի ժողովուրդը տրտմանք ըրաւ Մովսէսի Ահարոնի դէմ ըսելով՝

«Ինչո՞ւ մեզ այս անջուր անապատը բերի՞ք որ մենք եւ մեր անասունները հոս մեռնինք: Խմելու ջուր իսկ չկայ»:

Մովսէս եւ Ահարոն ժողովքի Խորանին դուռը գացին, եւ իրենց երեսին վրայ ինկան: Եւ Տիրոջ փառքը անոնց երեւցաւ:

«Եւ Տէրը ըսաւ Մովսէսին.՝ Գաւազանը առ, ու ժողովուրդը ժողվէ եւ անոնց աչքերուն առջեւ ժայռին զարնելով՝ ջուր պիտի հանես անոնց: Մովսէս Տիրոջ ըսածին պէս՝ ժողովեց Իսրայէլի որդիները եւ առաւ գաւազանը եւ ըսաւ.

«Լսեցէ՛ք հիմա, ով ապստամբներ, ձեզի այս ժայռէ՞ն ջուր հանենք» (Թու. Ի 2-10): Սակայն Մերիպայի ջուրը փորձութեան եւ սայթաքման մշան մը եղաւ Մովսէսի եւ Ահարոնի, որուն պատճառաւ արգիլուեցաւ իրենց Աւետեաց երկիրը մտնել:

Միայն Մովսէսի շնորհուեցաւ հեռուէն, Նաբաւ լեռնէն Աւետեաց երկիրը դիտել: Այս էր Տիրոջ դատաւնիւթը.՝ Մովսէս եւ Ահարոն, զուգ ինծի չհաւատացի՛ք Իսրայէլի Որդիներուն աչքերուն առջեւ զիս փառաւորելու, անոր համար այս ժողովուրդը դուք պիտի չտանի՛ք այն երկիրը, զոր անոնց տուի: Ինչպէս նաեւ այն սերունդը, որ ծնած էր Նգիպտոսի մէջ, որոնք պիտի մեռնին անապատին մէջ, քայց միայն այն սերունդը որ ծնած էր տափաստանին մէջ: Մանաւանդ այս սերունդին համար կ'ըսէին.՝ «Այս պզտիկ տղաքը աւար պիտի ըլլան թշնամիին, անոնք պիտի մտնեն այն երկիրը եւ ժառանգեն» (Բ. Օրնց. Ա 39):

Այս պատճառ եղաւ որ Իսրայէլի Որդիները իրենց ճամբայէն ետ դառան

դէպի անապատը, եւ քառասուն տարիներ քափառին մինչեւ այն անհատատարիմ եւ ապստամբ սերունդին մահամալը:

Մերիպայի Ջուրին արարողութիւնը Երուսղէմի մէջ

Մովսէսի ձեռնով, ժայռն քիած հրաշալի ջուրին յիշատակը, հրեաները կը կատարէին Տաղաւարաց տօնին վերջին օրը, որ մեծ տօն կը կոչուէր (Յով. Է 37): Նախ հրեաները կ'ազօթէին առ Աստուած որ առատ ամճրեւ պարգեւէ իրենց երկրին: Ապա Տաճարէն կ'իջնէին դէպի Սելովանի աղբիւրը, ձեռքերնին արմաւենիի տերեւներով եւ պտուղներով, ուր քահանան աղբիւրէն ջուր կը բաշխէր ժողովուրդի ջրամանին մէջ: Հրեաները ետ Տաճարը կ'ելլէին այդ ջուրը գինձօճ ընելով՝ կը քափէին խորանին առջեւ: Մինչ Ղեւտացիները կը սաղմոսներգէին: Ուրիշ քահանայ մըն ալ Մովսէսի ձեռք խորհրդանշաբար ընելով՝ ժայռին կը գարնէր եւ կ'ըսէր. —

«Եւ ուրախութեամբ ջուր պիտի քաշէ՛ք Փրկութեան աղբիւրներէն» (Եւ. ԺԲ 3):

Եւ մոյմ ատեն այս ծեսին մեծական մշանակութիւն կու տային:

Ճիշդ այս արարողութեան ընթացքին, Յիսուս իբրեւ դարերով սպասուած Մեսիան կ'աղաղակէր եւ կ'ըսէր. — «Եթէ մէկը ծարաւ է, թող ինծի գայ եւ խմէ: Ան որ ինծի կը հաւատայ, ինչպէս գիրքը կ'ըսէ. Անոր փորէն կ'ենդանի ջուրի գետեր պիտի բխին: Ջայս կ'ըսէր Սբ. Հոգիին համար, գոր իրեն հաւատացողները պիտի առնէին» (Յով. Է 37-39):

Քրիստոսի աղաղակին արձագանքը կը լսուի արդարութեան ծարաւ հոգիներու մէջ: Մանաւանդ անոնք որոնք այլեւս զգուած եւ գանած էին հաճոյքի եւ ունայնութեան դառն եւ լեղի ջուրերէն: Արդեօք այս ունկնդիր ժողովուրդին մէջ,

որքա՞ն մարդիկ կան որ իրենց ծարաւը յագեցնելու համար Յիսուսի պիտի դիմեն: Արդարեւ, ոչ մէկ մարգարէ, մոյմիսկ Մովսէս, ասոր մման չէր կրցած խօսիլ (Յով. Է 46): Այն որ կը խմէ կենաց Ջուրէն, Քրիստոսի աշխարհին կը բացուի, եւ չքաւկանամար միայն իր ծարաւութիւնը յագեցնելով՝ համգստամայ, այլ կը խորհի ուրիշներուն ծարաւութիւնն ալ յագեցնել: Ինքը աղբիւրը չ'ըլլար, այլ այս աղբիւրին ջրանցքը: Ասոր համար Յիսուս կ'աւելցնէ. «Անոր փորէն ջուրի գետեր պիտի բղխին»: Ջուրը կը խորհրդանշէ Սբ. Հոգին, որ Քրիստոսի հրաշափառ Յարութենէն ետքը, Հոգեգալստեան տօնին, պիտի տրուէր հաւատացեալներուն: Այսպէս, քառասներորդաց հոգեւոր պատրաստութենէն ետք, պիտի դիմաւորենք Քրիստոսի Սբ. Յարութեան տօնը: Որպէս զի անոր վկաները դառնանք բոլորս: Որովհետեւ այսօր, աւելի քան երբեք մարդկութիւնը պէտք ունի կենաց Ջուրին: Որովհետեւ կ'ապրինք դարու մը մէջ ուր միթապաշտութիւնը գերիշխան դարձած է ամէն կողմ: Թմրեցուցիչ (drouge) մոլութիւնը երիտասարդներու մէջ սոսկալի աւերներ կը գործէ: Դրեթէ ամէն օր կը լսենք, կը կարդանք թերթերու մէջ, ինչ սարսափելի ռիկրներ, եւ ի՞նչ գողութիւններ կը կատարուին դրամի համար: «Վասնզի ամէն չարութեանց արմատը արծաթսիրութիւնն է» (Ա. Տիմ. Զ 10): Իսկ բարոյական անկումը գլուխը առած կ'երթայ: Մինչեւ ո՞ւր սակայն: Որովհետեւ մարդկութիւնը մոլեգմած վիճակի մէջ՝ կը գլորի մեղքի անդունդը: Պիտի հարցուի թէ՛ արդեօք պէտք եղած ահագանգը կը հնչուի՞: Չեմ կարծեր: Այսպէս, մեղքի ժամանակաւոր հաճոյքի համար, երիտասարդներ անողոք եւ անբուժելի ախտեր կը վարակուին: Ատնցնէ է օրինակ՝ սիտայի ախտը, որուն պատճառաւ բազմաթիւ երիտասարդներ կը մեռնին:

Ճիշդ է որ յաճախ կը խօսուի ասոր մասին, բայց միայն ախտին առաջը առնելու համար: Սակայն ինչո՞ւ չեն խօսիր ախտին պատճառ տուող արարքներու եւ կենակցութիւններու մասին, որ երիտասարդներ հետու մնան այդպիսի սամձարձակ եւ զգուշի ընթացքէն: Այո՛, գիտնականները ամէն կողմէ ալ լռելեայն կը փաշալերեն երիտասարդներ:– Մենք՝ գիտնականներս կը փնտռենք ախտին դարմանը որպէս զի դուք անվախ շարունակէ՛ք ձեր ցոփ, նողկալի եւ խառնակ սեռային ամէն տեսակի յարաբերութիւնները:

Ճիշդ հակապատկերն է Քրիստոսի վարդապետութեան եւ ուսուցումներուն: Յիսուս սկիզբէն մեղքի առիթ տուող բոլոր ազդակները արմատախիլ ըրաւ, որպէս զի մարդուն կեանքը փրկէ (Մտք. Ն 29): Ասոր համար ով որ Յիսուսի վարդապետութեամբ եւ ուսուցումներով կը սնանի՝ անիկա կրնայ պահել իր բարոյական եւ հոգեկան եռանդը եւ մարմնական առողջութիւնը:

Երբոր կը խորհրդածենք ծարաւութեան եւ ջուրի մասին, կը յիշենք, արդարեւ, Յիսուսին վերջին խօսքը. «Ժարաւ եմ» (Յովհ. ԺԹ 28): Շատ պարզ է եւ հասկնալի: Յիսուս խաչին վրայ, արիւնաքամ եղած՝ կը ծարաւի: Իսկ զինուորները ջուրի փոխարէն՝ սպունգով քաջախ տուին իրեն, որպէսզի ծարաւութիւնը աւելի սաստկանայ: Նոյնպէս ալ բոլոր մարդոց ծարաւութիւնը կը վերջանայ այսպէս քաջախի դառնութեամբ: Ահա թէ ինչու, Յիսուս համայն մարդկութեան ծարաւութիւնը իր անձին վրայ առնելով՝ կը խաչուի, որպէս զի իր արիւնը ԿԵՆԱՑ ԶՈՒՐԻ վերածելով՝ յագեցնէ զանոնք յաւիտեան (Յովհ. ԺԹ 34):

ՎԱԶԷ Ծ. ՎՐԴ. ԻԳՆԱՏԻՈՍԵԱՆ

ԹԱՂԷՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼԸ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ՍՈՒՐԲ
ԵԿԵՂԵՑԻՆ

*Որ շնորհեցեր հայաստանայց
գառարք առաքեալն Թաղէոս, եւ
ծամուցեր զՔո Միածինդ՝ մե-
րող գթած Հայր երկմաւոր,
օրհնեմք զՔեզ ամլոյի ճայմիւ:*

Տէր յերկնից

Ս. Թաղէոսին քարոզչութեան վայր վիճակուեց գլխաւորաբար Հայաստան Աշխարհը: Ինչպէս ամէն տեղ, մեր երկրի մէջ եւս, զանազան կողմերում, գոյութիւն ունեին հրեական գաղութներ: Այսպէս. Արտաշատ, Երուանդաշատ, Զարեհաւան, Զարիշատ, Վան, եւ այլն, որտեղ բաւական մեծ էր հրեաների թիւը: Շատերը Մեծն Տիգրանի (ն.Ձ. 94-55թթ.) ձեռքով, գերի էին բերուած Պաղեստինից: Ամէն գաղութ ունէր իր աղօթաւայր-ժողովարանը (սինագոգը): Բոլոր առաքեալների նման, Թաղէոս եւս, նախապէս հրեական սինագոգներում սկսեց իր քարոզչութիւնը: Հայերը այդ ժամանակ հեթանոս էին եւ զանազան աստուածների կուտքեր-արձաններն ու պատկերներն էին պաշտում, դրանց համար զոհեր մատուցում եւ երկրպագում:

Ինչպէս յայտնի է վարքագրական գրականութիւնից՝ Ս. Թաղէոսն իր ազգակիցներից յետոյ կամեցաւ դարձի բերել նաեւ մեր ժողովուրդը, քանզի Տէրը պատուիրել էր. «Գնացէ՛ք աշակերտ դարձրէ՛ք բոլոր ազգերին, նրանց մկրտեցէ՛ք Հօր եւ Որդու եւ Սուրբ Հոգու անունով: Ուսուցանեցէ՛ք նրանց պահել

այն բոլորը, ինչ որ ձեզ պատուիրեցի» (Մտթ. ԻԲ. 19,20): Ուստի եւ առաքեալը, հնազադուելով Քրիստոսին, ամէն տեղ, ամենակիւ քարոզում էր Աւետարանի ճշմարտութիւնը: Իր խօսքը շատ ազդու էր, որովհետեւ հաւատով եւ համոզումով էր խօսում:

Դիմենք մեր եկեղեցու «Յայսմատութք»-ի վկայաբանութեան պատմութեանը:

«Քրիստոսի առաքեալ Թադէոսը, Սուրբ Հոգու հրամանով եկաւ ասորիների Միջագետքը, հայոց եւ ասորաց թագաւորի՝ Աբգարի մօտ: Զանգի նա ապրում էր այն ժամանակ, երբ Քրիստոս մարմնով երևաց Հրեաստանում եւ լսեց այն նշանների եւ սքանչելի բժշկութիւնների մասին, որ կատարում էր Յիսուս: Թագաւորը թուլթ ուղարկեց Տիրոջը եւ կանչեց նրան իր քաղաքը, որովհետեւ տառապում էր անբուժելի հիւանդութեամբ: Լյս մասին վկայում է Յովհաննէսի աւետարանը.

«Կային այնտեղ հեթանոսներից ոմանք, որոնք մօտեցան Փիլիպպոսին եւ ասացին. «Կամենում ենք Յիսուսին տեսնել», եւ Անդրեասը Փիլիպպոսի հետ միասին բերեց նրանց Քրիստոսի մօտ, որը եւ ասաց. «Հասաւ ժամը, որ փառաւորովի Մարդու Որդին» (Յովհ. ԺԲ 20-23):

Արդ, ինքը՝ Տէրը չգնաց, բայց Աբգարին թղթի-նամակի արժանացրեց եւ խօստացաւ իր համբարձումից յետոյ աշակերտներից ուղարկել եւ նրան բժշկել: Իսկ Սուրբ Հոգու իջնելուց յետոյ, Թովմասը՝ տասներկուսից մէկը՝ երկուորեակ անւանուածը, ուղարկեց Թադէոսին Ուռհա (սրա մասին ոմանք ասում են, թէ իր երկուորեակ եղբայրն էր):

Թադէոսը գալով իջեւանեց Տուրիա անունով մի մարդու տանը եւ բժշկութիւններ էր կատարում քաղաքում:

Արգարը լսելով ասաց. «Նա՛ է, ում խոստացել էր ուղարկել ինձ Զրիստոս»։ Ուղարկեց եւ կանչեց առաքեալին։

Երբ առաքեալը ներս մտաւ, թագաւորը նրա վրայ սքանչելի նշան տեսաւ եւ զարհուրած ընկաւ ու երկրպագեց նրան։ Առաքեալը ձեռքը դրեց եւ բժշկուեց թագաւորը։ Արգիային էլ բժշկեց չարաչար ցաւերից, որ մեծ մարդ էր արքունիքում։ Իսկ ոմն կերպասագործ Ադդէի, որ հրեայ էր եւ իրեն աշակերտ, ձեռնադրեց նրանց համար եպիսկոպոս։

Մկրտած լինելով թագաւորին, իշխաններին եւ բոլոր քաղաքացիներին, Թադէոսը ելաւ եւ գնաց Հայք՝ Արգարի նամակով, որը Հայոց Սանատրուկ թագաւորը՝ նրա ազգականը, չընդունեց։ Բայց նրա դուստրը՝ Սանդուխտ, Զրիստոսի հաւատաց եւ առաքեալի կողմից մկրտուեց, նահատակուեց իր հօրից, որպէս եւ գրուած է իր պատմութեան մէջ։ (Սանդուխտ կոյս վկայուի, Յայսմատուք, Կ. Պոլիս 1834, հատ. Բ, 292)։

Սանդուխտի մարտիրոսուելուց յետոյ, Զրիստոս տեսիլքի մէջ երեւաց Թադէոսին եւ ասաց. «Քաջալերուիր, որովհետեւ այսօր ինձ մօտ պէտք է գաս»։

Աշակերտները սկսեցին արտասուել, երբ այս մասին պատմեց առաքեալը։

Սանատրուկ թագաւորի հրամանով երկու իշխաններ եկան, կապեցին նրան եւ տարան թագաւորի մօտ։

Ասաց թագաւորը.

- Ինչո՞ւ մոլորեցրիր իմ սքանչելագեղ դուստրը եւ ինձ սպաննել տուեցիր նրան։

- Զո դուստրը փոխուեց իր անմահ փեսայի՝ Զրիստոսի մօտ եւ պսակուեց անթառամ պսակով, - պատասխանեց առաքեալը։

Բարկացած թագաւորը հրամայեց նետել առաքեալին գազանների արգելանոցը, իսկ նրանք գալով խոնարհուում էին

եւ լիզում սուրբի ուղքերը: Թագաւորը հրամայեց կրակ վառել եւ նրան մէջը գցել, սակայն ուժգին քամի ելաւ եւ ցրեց կրակը: Առաքեալը մնաց անվնաս: Այն օրը Քրիստոսի հաւատացին մօտաւորապէս 400 հոգի:

Այս տարակուսած թագաւորը հրամայեց նրան սրով սպաննել: Իսկ առաքեալը օրհնեց հաւատացեալներին, իր աշակերտներից ոմն Զաքարիայի առաջնորդ կարգեց նրանց ուսասաց. «Ելէ՛ք տեսնելու համար իմ նահատակութիւնը»:

Զինուորները առան երանելիին, հանեցին ձորակից մի բարձրաւանդակ, վիմամէջ տեղ: Իսկ նա ձեռքերը տարածած աղօթելով ասում էր. «Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս, մի՛ անտեսիր իմ վիճակը, մի՛ թող սրանց կռապաշտ մոլորութեան մէջ, այլ լուսաւորիր յարմար ժամանակ քո հաւատի գիտութեամբ»:

Այս դահիճները նրան սրով նահատակեցին եւ նրա մարմինը ամփոփուեց պատռուած վէմի մէջ՝ Արտազ գաւառում»:

Արդ, Հայաստանեայց մեծ հայրապետ Գրիգոր Լուսաւորչից յետոյ, նրա աստուածատու որդիների եւ թոռների օրերին յայտնուեցին Թաղէոս առաքեալի եւ Սանդովատ կոյսի նշխարները իրենց կատարման վայրում՝ Արտազ գաւառի մէջ:

Արտազը, որտեղ ցայսօր Թաղէոս առաքեալի անունով վանք գոյութիւն ունի, պատմական Հայաստանի Վասպուրական նահանգի նշանաւոր գաւառներից էր: Հին Արտազին համապատասխանում է մասամբ այժմեական Մակու գաւառը, որ Պարսկաստանի հիւսիսակողմն է (լեռնային եւ կիսովին դաշտային տարածք):

Յուդա-Թաղէոս առաքեալը հանդիսացել է առաջին նահատակ-առաքեալն ու լուսաւորիչը Հայաստանի եւ հիմնադիրը Հայաստանեայց Առաքելական եւ Ընդանրական, Ուղղափառ եւ Սուրբ Եկեղեցու, որը տարին երեք անգամ աշտ-

տւմ է յիշատակը իր լուսատրիչ առաքեալի: Յուլիս-օգոստոսի ընթացքին՝ Սանդուխտ կոյսի, նոյեմբեր-դեկտեմբերին՝ Բարթոլիմէոս առաքեալի եւ տասներկու առաքեալների հետ միասին:

Երուսաղէմի սրբոց Յակոբեանց վանքի միաբանութիւնը, սքանչելագործ սուրբի յիշատակը կատարելուց մէկ օր առաջ, երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին նախատօնակ է կատարում: Այդ ընթացքում երգուում են առաքեալի բարեխօսութիւնը եւ օգնականութիւնը խնդրող շարականներ եւ դուրս է բերուում սրբազան լուսատրիչի պատուական նշխարը: Արտասանւում է քարոզ եւ կարդացւում է աղօթք առ փրկիչն մեր Զրիստոս, միջնորդութեամբ մեծ եւ հզօր բարեխօս՝ Թադէոս առաքեալի: Յաջորդ օրը մատուցւում է սուրբ եւ անմահ պատարագ:

Աւարտին վկայակոչենք Նոր Կտակարանից յայտնի, իր արդիականութիւնը չկորցրած մի հարց ու պատասխան, որ տեղի է ունեցաւ մօտ 2000 տարի առաջ, մեծ եւ ճշմարիտ Ուսուցչի եւ իր հաւատարիմ աշակերտ՝ Յուդա-Թադէոսի միջեւ.

«Յուդան (ոչ Իսկարիովտացին) ասաց նրան. «Տէ՛ր, ինչպէ՞ս եղաւ, որ քեզ պիտի յայտնեա մեզ եւ ոչ թէ աշխարհին»: Յիսուս պատասխանեց եւ ասաց նրան. «Եթէ մէկը սիրում է ինձ, իմ խօսքը կը պահի, եւ իմ Հայրը նրան կը սիրի, եւ նրա մօտ կը գանք ու նրա մօտ կ'օրհնանենք: Եւ ով ինձ չի սիրում, իմ խօսքը չի պահում. եւ իմ խօսքը, որ լսում եք, իմը չէ, այլ՝ Հօրը, որ ինձ ուղարկեց» (Յովհ. ԺԴ 22-24):

ԱՐՄԷՆ ՍՐԿ. ԱԹԱՋԱՆԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

ՀԱՐՈՒՄԻ ՈՐԴԻՈՅՆ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

- 45) Գետը փըրփըրոտ, ազնիւ իր հոսքով,
Գրաւշութեամբն իր դիպական փայլին,
Եւ հազարատր իր շորջադարձքով,
Կը յայտնաբերէ Գեղն շորջավայրին:
Վեհ հպարտութեամբն իր բնակատեղին
Որ կը գօտէր զայն այդ զբարդ Հողին,
Երկրի վրայ այլ վայր պիտ' չլլար այնքան
Հաճելի իրեն, նաեւ բնութեան,
Թ'աղտը աչերդ իմ թովս ըլլային,
Դիտելու հետս եզերքներու Գեղը Ռայնին:
- 46) Կապենցին թով կայ քիչ բարձրը գետին,
Կայ պարզ ու պըզտիկ փիրամիտ մ'ալ անդ,
Թազի մ' պէս անոր կանանչ զազաթին.
Խորքն իր պահուած կան ոսկերք հընաւանդ,
Թըշնամեաց աճիւնք մեր, բայց մանաւանդ,
Յարգանք Մարիօեն վրայ անոր շիրմին,
Կոշտ զինտրի մը արցունքն յորդեցաւ,
Ողքով բայց նաեւ նախանձով մահին
Անոր որ հոն ինկած էր վասն Ֆրանսայի շահին:
- 47) Կարճ, քաջ, փառատը եղաւ անոր կեանք.
Զինք ողբացողներն էին երկտեսակի -
Թշնամի, բարեկամ - յամեցող օտարք
Կ'աղօթեն վասն իր հոգւոյն հանգըստի,
Քաջ, ախոյեան էր ազատ կեանքի,
Քիչերէն անոնց որ չեն կոխկըրտած'
Ուխտագիր տրուած նուէր Ազատութեան
Անոնց որ շարժեն' զէնքերն իր պահած
Իր ըսպիտակ Հոգիին եւ իր վրայ լացողաց:
- 48) Հոս էրէնպրեւոյթայն խորտակ պատերով,
Սեւցած մինչեւ վերն ռումբերէն պայթած
Կեցած անոնց դէմ հաստատ անխըռով
Ռումբերէն սակայն ան չըվնասուած,
Յաղթական բերդ մը ուրկէ ենք դիտած,
Թըշնամուն փախուստն մեջէն դաշտերուն.
Հաշտութիւնն քանդեց ինչ ազգս պիտ' չնէր
Թողլով տանիքը յուշտ անձրեւներուն,
Որոնց վրայ զուր տեղաց երկաթն տարիներուն:

(շարունակելի)

LORD BYRON
Թրգմն. Մուրատ Մանուկեան

ԱՍԱՑՈՒԱԾ ԿԱԽԱՂԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՈՂԻ ՀԱՄԱՐ

Մի հրեշտակ թե՛ն է կոտրել քաղաքում:

Ու վայր է ընկել մի հրեշտակ,
քաղաքում
ուր զանգ-զանգ, սարսափավանկ
մի մահազանգ
սղոց է շարժում
ուղեղներում:

Աղամամուփին ...
Սպիտակ աչքերով տեսիլք է եկել ու սիրտն է փաթթել
լոյսերով պայծառ.
Եւ մի ծառ
ծաղկել է, ծաղկել ...

Ել, տղաս ... ե՛լ:

Սպիտակ աչքերով տեսիլք է եկել
ու թել-թել
սանդուղ է հիւսել՝
որպէսզի փախչի,
երթայ ու հանգչի ...

Ե՛լ, տղաս ... ե՛լ:

Աղամամուփին ... անշարժ ծունկերին
պողպատ են թորել ու կապար գլխին:
Մի ծառ էր ծաղկել, ծղոխն էր երգում ...
Աղամամուփին ... Հրորորցը դրան -
մարդիկ, քահանան
եկան:
Թմբուկներ զարկին:

Ե՛լ, տղաս ... ե՛լ:

Ա՛ռ խօսքս դողուն ... շրթերդ սեղմիր -
երա՛գ է կարմիր ...
Բռնի՛ր թեփցը, սպիտակ աչքերով,
ոսկեվարս հարսի
ու հպարտ անցիր:

ODE TO A BOY ON HIS WAY TO THE GALLOWES

by
Gostan Zarian

In the city
An angel sundered a wing.
And an angel fell
In the city
Where
Blow-by-blow
The death knell
Wields a hacksaw in
The minds.

In morning darkness
A white-eyed vision appeared its heart flooded
In glittering light,
And a tree
Blossomed.

Rise my boy ... Rise.

A white-eyed vision descended
And wove a ladder
String-by-string,
To flee
And rest.

Rise my boy ... Rise.

In the morning darkness
Distilled steel rivetted his knees and
Lead, his head.
A tree bloomed, a cricket sang.
In the morning darkness, the door creaked,
In came
The priest and people.
They beat the drums.

Rise my son ... Rise.

Take my shivering words... bite your lips,
It is a scarlet dream.
Hold the white-eyed, golden-haired bride by the arm
And move forward in exultant pride.

Աղամամութիւն թմբովներ զարկին
 ու տօն տօնեցին մեծ հրապարակում:

Մի մարդ են կախում:

Արդեօք չե՞ն տեսնում ... Զերովքները սոմեր են վառում
 հեռու
 ու լոյս աշխարհում.
 սատափ կոյսերը ճպոտ են զարնում հովերի մարմանդ
 թելերի վերայ ...

Մի՛ դողար, տղայ ...
 Մոմած են թոկը. փշրած խաչի տակ
 աչքերդ յստակ
 յամա՛ռ թող նայեն:
 Երբ սիրտդ հանեն -
 տա՛ն.
 տանեմ տամ քո մօր
 վշտին ահատր:

Ծղրիթը երգեց ծառի վրայ ծաղկած.
 մայրիկի աչքից արին է կաթած:
 Երբ սիրտդ հանեն -
 տա՛ն.
 տանեմ տամ քո մօր
 վշտին ահատր:

Դէ՛, հիմա, հիմա՛
 բարձրացիր տղաս:
 Դժբախտ իմ տղաս, դժբախտ իմ տղաս:

Այսօր քաղաքում,
 մեծ հրապարակում,
 մարդիկ հրեշտակի -
 կում-կում
 արին են խմում:

Ծղրիթը լռեց ... միայն քահանան
 վեց աղօթ ասեց

մեքենաբար:

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

In morning darkness
They beat the drums, and
Celebrated in the wide square.

A man is to be hung.

Can't they see?... Cherubins light candles
In a distant and bright world.
Incandescent virgins pull on
The velvety strings of winds.

Do not shiver, young man...

The noose is waxed.
Clear eyed
Look ahead with stubborn firmness
Under the crushed cross.
When your heart is gouged out
I shall take it to your
Mother
In her awesome grief.

The cricket sang on the blossoming tree.
Blood dripped from mother's eyes.

When they rip your heart out
And proffer it to me,
I shall take it to your
Mother
In her unbearable grief.

Now, now, hurry,
Climb up my son.
My luckless, my unfortunate son.

Today,
In the wide city square,
People gulp down
Drop-by-little drop
An Angel's blood.

The cricket fell silent... The priest alone,
Murmured six prayers
mechanically.

*Translated from the Armenian by
Marzbed Margossian*

ՕՐՆԵԱԼ Է ԱՍՏՈՒԱԾ

Հաստ ու անյոյս մութին մէջ փայլող լոյսին մէջ անճար
Զըլացումէն վերջ երկար, եւ մեծ քէնէս ետք՝ Աստուած,
Ահա կոյրի աչքերս են, որոնք յանկարծ կը բացփին:
Ողորմութեամբ քու անբաւ խոնարհութիւնս կ'արթըննայ,

Կը լուայ զիս, կը սաքրէ, քու յուսաբեր գաղտնիքիդ
Խորհուրդին մէջ հայրական: Ու ես կը զգամ վերջապէս
Թէ որդիդ եմ անառակ թէւ անճար, եւ ըմբոստ,
Որուն համար ունիս սէր եւ դեռ անշուշտ՝ նըպատակ:

Երբ կոյր էի քեզ անէծք տուի ցափս փոխարէն:
Քանի՛ դուն զիս փորձեցիր՝ ա՛յնքան ես քեզ ուրացայ:
Հըպարտութեան զէնքերով մաքառեցայ կամքիդ դէմ.

Եւ ամէն օր անելի խաւարին զոհը դարձայ:
Չը թուեցաւ ինձ երբէք՝ թէ քու սիրոյդ հասնելու
Այս էր միակ ինձ համար գըծած դըժուար քու ճամբան:

ԱՆԵԼ

ԹՈՒՉՔՆ ԻՄ ՀԻՆ

4 + 4 + 4

Մտիկ կ'ընեմ.- «Պիտի դառնամ հին իմ անձին,
Որ ազատիմ ծովսին, գինւոյն մշուշներէն,
Հաճոյական զգայնութեանց հալածախտէն:

Պիտի գտնեմ իմ անձը հին զոր կորուսեր
Էի կարծես, բայց որ միայն լուռ թաղուեր էր.
Իր թարմութիւնն էր կորուսեր ու փայլը հին

Իր սէրերուն, որոնք զինք քաղցր ու հըմայիչ
Կը դարձնէին, նոյն իտէալին վագող խումբին,
Որոնք լարուած նոյն երազէն՝ նոյն տեսիլքին

Հովերէն հո՛վ իրենց կործքին, գիտէին շունչ,
Իմաստ, հոգի, շարժում դընել՝ իրենց խօսքին,
Իրենց գործին, իրենց սիրոյ վերելքին մէջ:

Պիտի դառնամ հին իմ անձին: Ով դո՛ւն, հըպէ՛,
Գրկէ՛ ամուր, դի՛ր ձեռքդ ափիս, սիրոյդ դոյլով
Քաշէ գիս վեր մշուշներէն հալածախտին.

Ու տուր հոգոյս վերագտնել թըռիչքն իր հին:»

ՇԷՆ-ՄԱՀ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԱՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԺԱՆՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Գ. «Մատեան ռոբերգութեան» երկի ժանրային բնոյթը

Մատեանի ժանրային բնոյթը յատուկ ֆնմութեան հարց չի դարձել: Մինչդեռ առանց հարցի լուսաբանման թերի կը լինէր ոչ միայն Նարեկացու ստեղծագործութեան ժանրային կազմի, այլև առ հասարակ միջնադարեան հայ գրականութեան ժանրային համակարգի պատկերը: Արդարացի չէր լինի սակայն ասել, թէ գրականութեան պատմաբանները եւ տեսաբանները չեն փորձել պատասխանել այդ հարցին: Բայց նրանք տուել են այնպիսի պատասխաններ, որոնք իրականում հարցը ոչ թէ լուծել, այլ անելի են խնկել: Բանն այն է, որ գրականագիտութեան մէջ առհասարակ յատկութիւն չկայ ժանրերի եւ նրանց տարատեսակների գիտական բնութագրման հարցում: Խօսքը գրական սեռերի՝ էպոսի, լիրիկայի եւ դրամայի մասին չէ, այլ վերաբերում է իւրաքանչիւր սեռի տեսակներին: «Ժանրի ըմբռնման հարցում միասնութիւն չկայ»⁽¹⁾ - գրում է Էդ. Զրբաշեանը: Իսկ թէ «ինչով են ժանրերը տարբերուում մէկը միւսից, ընդհանուր ինչ սկզբունքներով պէտք է տարբերակել եւ դասակարգել նրան - այս հարցի լուծումը բախում է մեծ դժուարութիւնների»⁽²⁾, - գրում է Գ. Պոսպետովը: Չծաւալուելով՝ ասեմ միայն, որ ժանրերի տարբերակման սկզբունքը պէտք է որոնել նրանց տիպաբանական յատկանիշների մէջ՝ ձեւի եւ բովանդակութեան, թեմատիկ իւրայատկութեան, գեղարուեստական

պատկերի կառուցման եւ յօրինուածքի ընդհանուր տարրերի մէջ: Տիպաբանական այս յատկանիշները եւս քարացած չեն եւ ունեն յարաբերական կայունութիւն: Դարաշրջանից դարաշրջան փոխուում է ոչ միայն գրականութեան ժանրային կազմը, այլև միեւնոյն ժանրի յատկանիշների փոխադարձ յարաբերակցութիւնը:

Մատեանի ժանրային բնոյթի հարցը ձեւակառուցուածքային խնդիր չէ, այլ ունի ստեղծագործական հոգեբանութեան եւ գրական կողմնորոշման նշանակութիւն: Ասել, թէ Գրիգոր Նարեկացին աղօթք է գրել՝ նրան կապում ենք կրօնական հոգեբանութեան եւ միջավայրի հետ, ասել, թէ ռոբ է գրել՝ նրան կապում ենք կեանքի եւ ժողովրդի կեցութեան ու նախատարի հետ: Այլ կերպ ասած՝ երկի ժանրային բնութագիրը դառնում է բովանդակութեան բացայայտման, հեղինակի գեղագիտական կողմնորոշման բանալի:

Մատեանի ժանրային ամենահին բնութեանագիրը տուել է Ներսէս Լամբրոնացին: Նարեկացու վարքի մէջ խօսելով քամաստեղծի գրական ժառանգութեան մասին, նա յիշատակում է նաեւ Մատեանը. «Եւ խաւսեցաւ գԻժըս աղաւթից ըստ հայցման խնդրոյ կրաւնաւոր եղբարց բանս ՂԵՆ» (ՄՄ, ձեռ. 1568, էջ 119 ք): Լամբրոնացին Մատեանը կոչում է գիրք աղօթից, որ համարժէ է աղօթագիրք կամ աղօթամատեան հասկացութիւններին: Այսպէս կոչելու համար հիմք է տուել

Նարեկացիին: Մատենան ընդարձակ խորագրում մա իր երկը կոչել է մատենան ողբերգութեան, որը կարող է լինել ամբօշյանի վերհերի գորաւոր սպեղանի, «առիթօ՛ք արտասուաց, պատճառք աղաւթից»: Մատենան Գ. գլխում Նարեկացիին խօսում է այն մասին, թէ ում է հասցեագրում իր երկը եւ թուարկման երկար շարքն աւարտելով՝ ասում է, որ ինքը ումանց համար աղերսանքներ, ումանց համար խրատներ է գրել, որպէս զի բոլորն էլ իր խօսքերով դիմեն աստծուն.

Որոց ումանց՝ աղերս աղաչանաց, եւ ումանց՝ խրատ բարեաց
Առ դէմս աղաւթից այսու մատենիւ
մատակարարեցի ...

(Բան Գ ք)

Կամ՝

Դրեցես աղաւթս մշտամատոյցս
Ջայս մորընծայ տառ ռորմաղորս՝
Բախտագին ձայնի ողբերգարկութեան այսք
մատենի ...

(Բան ՀԱ Ե)

Եւ վերջապէս՝

Եւ որ ընթերցէի գայս աղերս ձայնի՝
Մաղթանաց գոչման աղաւթից հայցման ...

(Բան Ղ զ)

Այս եւ մնաւ տողերը հիմք են հանդիսացել, որ Մատենանը դարեր շարունակ կոչուէր գիրք աղօթից, աղօթից մատենան, աղօթական գիրք, կտակ մաղթանաց, աղօթամատոյց գիրք եւ այլն: Ըստ այս աւանդոյթի՝ Մատենանի առաջին տպագրութիւնը (Կ. Պոլիս, 1700-1702) ունի «Գիրք աղօթից սրբոյն Դրիգորի Նարեկացոյ հոգեկիր հոնտորի» խորագիրը, որը պահպանուել է մի շարք վերահրատարակութիւնների ժամանակ(3):

Մատենանն աղօթագիրք կամ աղօթամատենան են համարել շատերը՝ Հ. Նախանը, Մ. Զամչեանը, Գ. Աւետիքեանը, Ղ. Ալիշանը, Գ. Զարբանալեանը, Ծ. Դուրեանը, Թ. Դուշակեանը, Ս. Քէշիշեանը եւ ուրիշներ: Սա քիտու էր մաւ միջնադարեան աւանդոյթից: Դոնեւս քրիստոնէ-

ութեան յաղթանակի առաջին դարերից սկսած՝ եկեղեցու հայրերը համոզուած էին, որ մարդու ողբ էութիւնը, նրա հոգեկան բոլոր ուժերը, նրա յուզական եւ գեղարուեստական ամբողջ փորձն ու կարողութիւնը պէտք է ուղղուած լինեն աստծուն ճանաչելու, նրա հետ հաղորդուելու, նրան նմանուելու նպատակին: Ուստի գեղարուեստական ստեղծագործութեան քարճագոյն ձեւը դառնում է աղօթքը, սրտի խորհրդից քիտած խօսքն առ Աստուած: «Աղօթքը դառնում է քրիստոնէական գրական ստեղծագործութեան կարեւոր ժանրը: Նա ակտիւօրէն ազդել է վաղ քրիստոնէական եւ միջնադարեան արուեստի բոլոր տեսակների եւ ժանրերի բնոյթի վրայ, որոշել պաշտամունքային ողբ գործողութեան առանձնայատուկ, աղօթական տրամադրութեանը»(4) - գրել է Վ. Բիչկովը՝ ուշ անտիկ շրջանի գեղագիտութեանը նուիրած իր մեծարժէք աշխատութեան մէջ:

Բայց եթէ «աղօթքի մէջ լաւ է ունենալ սիրտ մը առանց խօսքերու - ինչպէս նկատել է մի բանասէր - քան թէ խօսքեր առանց սրտի» (5), կամ Նարեկացու արտայայտութեամբ՝ «գիտաչ հոգւոյ եւ գագդոււմ շնչոց հեծութեան», «զկամս խորհրդոց եւ գլաւարութիւն խորութեան սրտից» (Բան Ի ը), ապա սա վերաբերում է աղօթարարին եւ ոչ թէ բանաստեղծին: Բանաստեղծը ոչ թէ աղօթում է իր համար, այլ աղօթ է գրում: Նա գրում է իր աղօթքը՝ իր եւ ուրիշների համար: Նրա խօսքը պէտք է մերգործի մարդկանց յուզաշխարհի վրայ: Նարեկացիին մէկ անգամ չէ, որ ասում է, թէ ինքը խօսում է բոլորի փոխարէն: Բայց մա խօսում է իր անուինց, եւ անհատականի եւ համամարդկայինի այս կապը գրեթէ անտարրալուծելի է Նարեկացու Մատենանում: Աղօթքը եմբաղրում է անկեղծութեան վերին աստիճան: Նարեկացիին օգտուել է աղօթքի՝

իրբել գրական տեսակի ընձեռած հնարատրութիւնից:

Մատեան, սակայն, աղօթքների գիրք չէ՝ ուղղակի իմաստով: Աղօթքը հաւատացեալի հաղորդուելն է Աստծու հետ: Աղօթքը Աստծու հանդէպ մարդու տածած երկիւղի եւ քարեպաշտութեան, հաւատի, սիրոյ եւ յոյսի արտայայտութիւն է՝ Աստծուց շնորհ եւ քարիք հայցելու, չարը վանելու, փորձութիւնից պահպանելու ակնկալութեամբ: Աղօթքը սովորաբար բաղկացած է Աստծուն յղուած փառաբանական ուղեբճից, մարդու արարքների եւ մեղքերի խոստովանութիւնից եւ քարեխօսութեան աղերսանքից: Աղօթքը օրհնաբանութիւն է եւ խնդրումով: Աղօթքներն իրար մկատմամբ անկախ են, ինքնուրույն: Որոշ վերապահութեամբ մաքուր աղօթքներ կարելի է համարել Մատեանի միայն առանձին գլուխներ (ԺԶ, ԽԱ, ԽԲ, ԽԳ, ԶԳ, ԶԹ) եւ մի քանի գլուխների առանձին հատուածներ (ԺԲ գ, ԻԷ ք եւ Ե, ԻԸ Ե, գ եւ Է ԼԳ գ եւ Է, ԼԴ ք եւ գ) եւ այլն:

Մատեանիմ յատուկ է զգացմունքների, մտքերի, տրամադրութիւնների եւ գիտակցութեան ներքին միասնութիւն: Նրա իւրաքանչիւր գլուխ անկախ է յարաբերականօրէն: Իրականում, սակայն, տարբեր գլուխների միջեւ կայ ներքին միասնութիւն, հոգու կենսագրութիւն: Նրանք յաջորդում են միմեանց՝ չխախտելով այդ կապը, միւղաւորուելով իրարից՝ մրանք միահիւստում իրար: Այդ միասնութեան մէջ մի հոգեվիճակ մախապատրաստում է յաջորդը: Այսպէս՝ առաջին գլուխը՝ Նարեկացիի սկսում է ողբահեծ հառաչանքով, որը ծնում է մեղքի գիտակցման եւ անող դատաստանի վախի ծանր ապրումներից: Երկրորդ գլխում մա անցնում է իր անձի դատապարտութեանը՝ հոգին մատնելով անփարատ յուսահատութեան,

բայց աւարտում է ապաւինելով Աստծու գթասիրութեանը: Երրորդ գլխում՝ տրտմութիւնն ու երկիւղը մի պահ փարատած՝ զուարթ հոգով օրհնեցում է աստծուն, ապա անցնում իր երկի մպատակի քացատրութեանը եւ աւարտում է քանաստեղծական շնորհի հայցմամբ: Իրականում այստեղ միայն աղօթքի տարրեր կան, մինչդեռ գլուխների ներքին միասնութիւնը շաղկապուած է թէ՛ բնարական մոյմ տրամադրութեամբ եւ թէ՛ հոգեվիճակների անցման բնականութեամբ: Մատեանը բնարական ողբերգութիւն է՝ գրուած մեմախօսութեան, խոստովանութեան ձեւով: Աղօթքն այդ մեմախօսութեան ձեւերից մէկն է միայն՝ մոյմման բնական, որքան եւ խոստովանութիւնը:

Մատեանի կառուցումով միատարր չէ: Նարեկացիի յաճախ է դիմում ընթերցողին, ստեղծելով կենդանի հաղորդակցման ամմիջականութիւն: Մի շարք գլուխներում (Գ, Զ, ԺԲ, ԻԲ, ԼԸ, ՄԴ, ՀԱ, ՀԲ, ԶԸ) Նարեկացիի յայտնում է իր երկի մպատակի, դերի ու մշանակութեան մասին, մի քանի գլուխների մէջ (ԺԵ, ԻԵ, ԻԶ, ԼԹ, ԽԷ, ԿԸ) զգուշացնում է իր խօսքի յուզական հմչերանգը փոխելու, ժողովրդական ողբի ձեւերին հետեւելու մասին, իսկ սրանցից քաջի կան ԼԳ, ԼԴ, ՀԵ, ԼԲ եւ ԼԳ դաւանաբանականմեկնաբանական ծաւալուն գլուխները, որոնք թեւ զաղափարապէս չեն հակասում Մատեանի րովանդակութեանը, սակայն յուզականօրէն չեն մերում մրա խոհա-բնարական շնչին ու ոգուն:

Մատեանը, ինչպէս ասուեց, դեռեւ 13րդ դարում կոչուել է Նարեկ: 1774թ. Կ. Պոլսի տպագրութիւնը խորագրուած է՝ «Նարեկ. Գիրք աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ հոգեկիր հռեւորի», իսկ 1789թ. Վնետիկի տպագրութիւնը՝ «Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացոյ Գիրք աղօթից, որ կոչի Նարեկ»: Վնետիկի

1840թ. տպագրութիւնն ունի այսպիսի խորագիր՝ «Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի Մատեան ողբերգութեան»։ Ընդգծուած բառերն արտածուած են Մատեանի խորագրից։ Սա Նարեկացու՝ իր երկի ժանրային այն բնութագիրն է, որը, ըստ իս, առաւել ճշգրիտ է արտայայտում Մատեանի ժանրային բնույթը։

1895թ. լոյս տեսաւ Ա. Զոպանեանի «Գրիգոր Նարեկացի» ուսումնասիրութիւնը։ Գտնելով, որ «ամբողջ միաստիկականութիւն է այդ գործը եւ ամբողջ ֆնարականութիւն», Զոպանեանը Մատեանը կոչում է «միաստիկականութեան ջաւագին վէպ մը», ուր վէպ բառը պարզապէս համարժէ է երկ բառին։ Նա իրաւացի է, որ «Նարեկացին գրեթէ միշտ կը նախընտրէ ներդրողին ֆնարական ձեւը», ուր բանաստեղծի խօսքը «աստուածաշնչական օրհներգութեան կամ նախնական բանաստեղծութեանց գովաբանական աղօթքի ձեւը կ'առնէ»։(6) Այլ կերպ ասած՝ Մատեանի մէջ միաստիկականութիւնը ժանրային ժանրի՝ աղօթք, ներդրող, մեկնութիւն, օրհներգութիւն եւ այլն։

Մ. Արեղեանը գտնում է, որ Մատեանը «ապաշխարութեան երգ է եւ զարգացումն է ապաշխարութեան հոգեւոր եւ ընդհանրապէս «ողորմեա» կոչուած շարականների։ Դա էլ իրօք այն տխուր ու լալա հառաչ հոգեւոր երգերի կատարելատիպն է, միայն ինքնաշատուկ ձեւով»։(7)։ Բայց սա վերաբերում է միայն Մատեանի ծագումնաբանական աղբրին, գրական ակունքներին։ Մատեանի ֆնարական հերոսի ինքնաբացայայտման ակունքները իսկապէս գալիս են ապաշխարութեան շարականներից եւս, բայց սա ժանրային յատկանիշ չէ, այլ ֆնարական տրամադրութեան ընդհանուր գիծ է։

Ըստ Ստ. Մալխասեանի՝ Մատեանը «միանգամայն ինքնուրոյն բանաստեղ-

ծութիւն է, իսկ նրա մտայնացումը, ներքին իդէան՝ բոլորովին նոր ու միակն է աշխարհի գրականութեան մէջ»։(8)։ Մալխասեանց Մատեանը համարում է ողբերգութիւն՝ «իբրեւ ողբերի երգ կամ երգուած ողբ։ Բայց այս բառը, իր այժմեան նշանակութեամբ, իբրեւ դրամա, նայնպէս շատ լաւ յարմարում է գրքին»։(9)։

Մ. Մկրեանը Մատեանը համարում է «լիրիկական մեծ պոեմ»։ «Այն ընդհանուր գրականութեան մէջ եղած լիրիկական պոեմներից թերեւս ամենալիրիկականն է - գրում է Մկրեանը - որովհետեւ պատմողական-սյուսական տարրը ընդհանուր կառուցուածքի մէջ բոլորովին բացակայում է, իսկ եթէ առանձին գլուխներում էլ երեւան է գալիս՝ աննկատելի լինելու չափ քիչ տեղ է բռնում»։(10)։

Մատեանը ֆնարական խոհափիլիսոփայական պոեմ է դիտում նաեւ ակադեմիկոս Էդ. Ջրբաշեանը. «Համաշխարհային գրականութեան մէջ դժուար է ցոյց տալ մի ուրիշ այսօրն մեծ ծաւալի գուտ ֆնարական պոեմ, որը միաժամանակ այդօրն լեցուն լինէր ներքին շարժմամբ, հոգեբանական պատճառաբանուած անցումներով»։(11)։

Ժանրային այս բնութագիրը ստացել է միջազգային ճանաչում։ Բայց ինչպէս Հոմերոսի «Ոլիպեանը» պոեմ է անուանուում, մինչդեռ դա համարժէ չէ նրա ժանրային էութեանը, այնպէս էլ Նարեկացու Մատեանը, լինելով ֆնարական երգիկի եւ անգուգական գործ, վերապահութեամբ միայն պէտք է անուանել պոեմ։ Մատեանի մասին կարելի է ասել այն, ինչ ասել է Լու Տոլստոյը իր «Պատերազմ եւ խաղաղութիւն» էպոպեայի մասին. «Ի՞նչ է Պատերազմ եւ խաղաղութիւնը։ Դա վէպ չէ, առաւել եւս՝ պոեմ չէ, էլ առաւել՝ պատմական ժրոմիկ չէ։ «Պատերազմ եւ խաղաղութիւնը» այն է, ինչ ցանկացել եւ կարողացել է

արտայայտել հեղինակը այն ձևի մէջ, որտեղ արտայայտուած է դա»(12):

Գեղարուեստական մտայնացումը չի կարող մարմնաւորուել այլ կերպ, քան գրական որեւէ ժանրի միջոցով: Նւ ինչ ժանր էլ լինի դա, նրա ձեւակաւորուածքային յատկանիշները մէջ աւանդականը զուգակցում է նորի եւ անհատականի հետ: Տեղի է ունենում ժանրերի եւ յատկանիշների փոխներքաւանցում: Աւելի բացայայտ է դրսեւորուում գրական սեռի, քան որոշակի ժանրի պատկերը: Ժանրատեսակները կարելի է շփոթել, բայց սեռերը՝ երբեք: Մատեանը բնարական սեռի ստեղծագործութիւն է: Իրրեւ այդպիսին՝ նա չի սամանագատուում բնարական սեռի աւանդական ձեւերից, այլ, ընդհակառակը, խորացնում է դրանք՝ ձգտելով անխառն բնարականութեան: Բնարական սեռի պատկերը այնքան է յստակ Մատեանի մէջ, որ Չոպանեանը յատուկ ուշադրութիւն է հրաւիրել, քէ «Իր աստուածաբանութիւնն իսկ տրամաբանող աստուածաբանութիւն մը չէ, այլ բնարական աստուածաբանութիւն մը»(13): Կա մի կարեւոր հանգամանք եւս: Ինչ ժանր էլ օգտագործել է Նարեկացին իր «միագոյ իրի հրաշակերտութիւնը» ստեղծելու համար, դրանց մէջ հիմնականը ողբի երգը, ողբի ժանրն է, եւ Մատեանն այլ բան չէ, քան ողբերի երգ, ողբերի գիրք:

Մատեանի գեղարուեստական ձեւը նախապատրաստուել է դարերով: Նարեկացին միայն հիմք եւ ելակէտ է ունեցել ողբը՝ ստեղծելով գեղարուեստական ինքնատիպ ժանրի ստեղծագործութիւն: «Գեղարուեստական տեսանկյունից նոր ձեւերը նախապատրաստուում են դանդաղ, դարերի ընթացքում - գրել է Մ. Բախտինը - դարաշրջանը միմիայն օպտիմալ պայմաններ է ստեղծում նոր ձևի վերջնական հասունման եւ իրականացման

համար»(14): Նարեկացու դարաշրջանը իրօք հասունացել էր ողբերի գիրք արգասաւորելու համար:

Վերնագիրը իւրայատուկ բնույթ ունի միջնադարի գրականութեան մէջ: Իրրեւ կանոն՝ այն գաղափար է տալիս՝ ա) երկի բովանդակութեան, բ) գրական տեսակի, գ) հեղինակի, դ) գրութեան ժամանակի եւ, վերջապէս, ե) պատուիրատուի մասին: Սա աւանդոյթ էր, ընդունուած կարգ: Մատեանի խորագիրը բաւարարում է նշուած հինգ կէտերից չորսին(15): Բովանդակութեամբ Մատեանը ապաշարական է օգտակար խօսքերի բազմաթափանծ դրուագների գիրք է, մեղքերի խոստովանութիւն, հոգեշահ խրատների եւ զղջկան կանոնների կտակ, ցաւերի ներազդու սպեղանի եւ այլն, ինչպէս բնութագրել է Նարեկացին: Այն գրուել է ճգնակեաց անապատականների, կուսակրօն հայրերի եւ վանական եղբայրների խնդրանքով՝ առանձնութեան մէջ նրանով Աստծու հետ հաղորդուելու համար: Իրրեւ գրական տեսակ՝ այդ ստեղծագործութիւնը ողբերի մատեան է, ողբերի երգ, մաղթանքների եւ աղօթքների կտակ: Նւ, վերջապէս, Մատեանի հեղինակն է Նարեկականի վանական Գրիգոր Նարեկացին: Նա իր երկը կոչել է «Մատեան ողբերգութեան»:

Խորագրից բացի՝ բուն քնագրում Նարեկացին մէկ անգամ չէ, որ իր երկը կոչել է ողբերգութիւն, մերթ էլ՝ ողբերի մատեան, ողբերգութեան կտակ, եւ ամէն անգամ դա զուգորդում է աղօթքների, մաղթանքների եւ խոստովանութեան հետ: Մատեանը նա համարում է նաեւ «համայնապատու խոստովանութիւն» (Բան ԼԲ պ), որը, ինչ խօսք, ժամրային յատկանիշ չէ, այլ վերաբերում է տրամադրութիւնների եւ հոգեվիճակների ներքին միասնութեան արտայայտման եղանակին: Նարեկացու բնութագրմամբ, ամէնից առաջ, Մատեանը ողբերգութիւն է.

Շնորհեա կատարել ի խոյ համարում, արեւմտեղ կամաց,
ձեկզմանարեալ մատեան մաղբամաց այսր
աղբերգութեան:

(Բան Բ ք)

Կամ՝

Եւ արդ՝ ժամգի ի գուլս կատարման հասեալ
Սակաւամասնեալ կտակի այսր աղբերգութեան,
Արա, տըր, վախճան դադարման առնուլ ...

(Բան Զէ ա)

Նման վկայութիւններ կան նաեւ մի
շարք գլխիւներում. Գ (ք, դ), Թ (ա), ԼԳ
(ք), ԾԴ (ք), Հ (գ), ՀԱ (դ), ԶԸ (ք) եւ այլն:

Նարեկացիին իր Մատեանը
պիմաւորաբար մերկայացնում է որպէս մի
ձայնարկու, որ իր փոխարէն Աստու
առչել միշտ պիտի խոստովանի
քանաստեղծի մեղքերը:

Այս կացեւ սահման յանձնառւեալ
խոստովանութեան՝
Մշտնջենաւոր ձայնարկու առաջի խոյ,
ամենակալ ...

(Բան ԾԴ դ)

Անձնաւորման այս փաստից բխում
է մի այլ եզրակացութիւն. քանաստեղծը
մինչ այդ ինքն է հանդէս գալիս իրբի
ձայնարկու: Սա ակնբեր է նրա մի
չափազանց կարեւոր խոստովանութիւնից:
Իձ գլխում Նարեկացիին յայտնում է, որ
ինքը դիմում է ժողովրդական ողբի ձեւին,
գրելու է յանգով՝ խօսքն աւելի յուզիչ եւ
ազդու դարձնելու համար:

Ուստի եւ քաղմեալ իմ ի գլխս
Պարո աւարից դասու այնք երախամաց,
Որք գլխեացն յեղինակին քանաստեղծութիւն,
Եւ եւ ընդ մասին մտքին հեծութեամբ,
Աւագահան ձայնարձակութեամբ
Ձանձինս տարածանք վշտակութիւն:

(Բան ԻԶ ա)

Պարզ ասած՝ Նարեկացիին ուզում է
լալականների դասի պարագլուխ դառնալ
եւ սգալ իր վշտերը: Դառնալ ձայնարկու,
աղբասացների պարագլուխ, եղբարմայր -
սա ժողովրդական ոգուն մօտենալու մեղքին

եւ սգալ իր վշտերը: Դառնալ ձայնարկու,
աղբասացների պարագլուխ, եղբարմայր -
սա ժողովրդական ոգուն մօտենալու մեղքին
պահանջ էլը միայն, այլ նաեւ ժանրի
մաշտնտրութիւն: Եւ, իսկապէս, Նարեկացիին
Մատեանը մտայնացել է իրրեւ ողբ: Սա
ակնբեր է նաեւ Երեմիա մարգարէի ողբի
եւ իր ողբի միջեւ տարած գուգահեռից:
Արդ եւ պատմեմ աստեամար դարձեալ ոչ գնդա
Նրուսաղէմի,

Ըստ մարգարէին երամեամառութեան, որ առ
ժողովուրդն մախնի,
Եւ կամ տանն Յակոբու՝ գամարեմութիւնս
մարա,

Այլ իմոյս ժամանցից յայտնութեան:

Դամգի աւաղ ընդ աղէտս առեալ յարելով, ըստ
մարգարէին,
Յանդիմանցից զիս ինքն ինձն իմովս ձայնիւ,
ըստ աղոյժառային,
Որպէս զի յանձնառւեալ յայսմ հաւայնապատու
խոստովանութեան,
Ոչ կարատացեալ կրկնակին՝

Միանգամայն իսպառ սրբեցայց արեւմալ
հրամանաւ էիդ:

(Բան ԼԲ ք)

Մարգարէն ողբացել է Նրուսաղէմի
մեղքերը: Բանաստեղծը ողբում է իր
մեղքերը: Եւ երկուսն էլ ըմտել են
գրական նոյն, ժանրը՝ ողբը: Դա
ժողովրդական բանահիւստութեան սիրուած
ժանրերից էր, համաշխարհային
գրականութեան հնագույն ժանրերից մէկը:
Մագնիւլ Բաղդան եւ սգի ժողովրդական
երգերից, ողբն արդէն ուրույն ժանր էր
յունա-հռոմէական անտիկ գրականութեան
մէջ: Հայ մատենագրութեան մէջ մինչեւ
Նարեկացիին կային ողբի դասական
օրինակներ: Յիշեմք Մովսէս Խորենացու
եւ Դաւթակի Դեղորդի քարճարուեստ
ողբերը: Ժողովրդական ողբերգը կենդանի
էր ոչ միայն Նարեկացու դարաշրջանում,
այլեւ շատ դարեր անց: Ի հարկէ,
Նարեկացիին ծանօթ էր նաեւ ողբի տեսական
ըմբռնումներին: Առանց անցեալի
գեղարուեստական աւանդաւորների
յուրացման եւ ստեղծագործական

մօտեցման, մա չէր կարող յանգել այն մոր
 ձեռի կիրառմանը, որն առաւել լաւ էր
 համապատասխանում մրա մտայղացմանը:
 «Ժաճրային ձեռն անհմար է ըմբռնել մրա
 կենսական արմատներին զուրս,
 դարաշրջանի գաղափարական պայքարից,
 տուեալ գրողի ստեղծագործութեան
 բովանդակութիւնից եւ ոճից, գրական
 աւանդոյթներից դուրս»(16) – գրել է Լ.
 Պ. Գրոսմանը:

Նարեկացու համար այդ աւանդոյթ-
 ները երեւն են. ա) աստուածաշնչական
 մարգարէութիւնները եւ այլ գրքեր, բ)
 ազգային գրականութիւնը՝ ողբեր,
 ապաշխարութեան շարականներ եւ այլն,
 գ) ժողովրդական լալեաց եւ քաղման
 երգերը: Ողբն ընդգրկում է կեանքի լայն
 ոլորտներ եւ հնարաւորութիւն է ընձեռում
 արձագանքելու ժամանակի ցաւին ու դաւին,
 ժողովրդի հասարակական–գաղաքական
 ճգնաժամներին ու բաղձանքներին: Հեղինակը
 կարող է ազատ բացել իր մերաշխարհը,
 արտայայտել իր խոհերն ու զգացումները,
 իր յուզական վերաբերմունքը: Ահա թէ
 ինչու Նարեկացին ողբի ժամրի մէջ գտել
 է իրեն յուզող մտքերն ու զգացումներն
 արտայայտելու գեղարուեստական ամենա-
 կատարեալ ձեւը: Նա մոր կերպարանք է
 տուել ողբին: Դա էլ հնարաւորութիւն է
 տուել պատկերել ժամանակի մարդուն՝
 ապրումների իր ողջ բարդութեամբ,
 ժողովրդական կեանքն ու միջավայրը՝
 լայն ընդգրկմամբ, արտայայտելու իր
 խոհերը տիեզերքի, Աստուծոյ, մարդու,
 կեանքի ու մահուան մասին, փիլիսոփայելու
 չարի եւ բարոյ, սիրոյ եւ ատելութեան,
 յոյսի եւ հաւատի, միւսի եւ ոգու,
 իմանալի եւ անիմանալի ժամանակների
 մասին, հարողելու, մերթողելու,
 պարսաւելու, մինչեւ իսկ մգով կարդալու:

Ինչ վերաբերում է ողբի տեսական
 ըմբռնմանը, ապա Նարեկացին ծանօթ է
 եղել «Պիտոյից գրքի» սահմանմանը: Ըստ

այս սահմանման՝ ողբերգականները «զինոցն
 երգելով պատմութիւնս, այնպիսի իմն
 ըստ մոցա քաջութեանց զուգահաւասար
 եւ զիրեանցն ցուցին իմաստութիւն, մինչ
 զի եւ խառնելով եւ քաջոր մուգերգութիւնս
 ձայնիցն, եւ զյաջողակ խրատուցն
 կարգաւորութիւնս յարմարական, որով
 սփոփեալ զբնաւ վշտացեալ սգաւորացն
 միտքարեղով անձինս»(17): Ծաւ՝ տա-
 ռապանքի համար, սփոփանք՝ միտքարելու
 համար – ահա ողբի այս բանաձեւը:
 Քրիստոնէական աշխարհայեցողութեանը
 խորթ է մարդու կործանման
 անխուսափելիութիւնն ու անյոյս ողբը:
 Նարեկացին գիտէր մաւ Դիոնիսիոս
 Թրակացու բերականութեան եւ մրա հայ
 մեկնիչների կարծիքները: Ստեփանոս
 Սիւնեցի, օրինակ, այսպէս է սահմանել
 ողբերգութիւնը . «Ողբերգութիւն
 գմխիթարական ասէ, զորս ի վերայ մե-
 ռելոց եւ կամ այլ ինչ թշուառութիւն կրից
 առնեն»(18): Այստեղ ողբերգութիւն
 բառը համարժէ է յունարէն Իրիտաս
 (սգերգ, ողբ) բառին եւ ոչ թէ Թրակոսիա
 (տրագեդիա, ողբերգութիւն, նոխագերգու-
 թիւն) հասկացութեանը: Նարեկացին ողբում
 է մարդկային անձի թշուառութիւնը, իր
 հոգու կորուստը, ահեղ դատաստանի
 պատկերից ծնուած երկիւղը: Սւ որովհետեւ
 մա շատ լաւ գիտէր, որ ողբի երգին պիտի
 յոյսի մուգ խառնել,(19) ուստի մա
 Մատեանը համակել է մաւ փրկութեան
 յոյսի խոր լաւատեսութեամբ: Ողբի
 տեսական այս աղբիւրը Նարեկացին
 գեղարուեստորէն տուել է այսպէս.

Քոյին աղբիսի առ ինչ մաղոյեցից,
 Յարմարեալ դարձեալ ի միւս բանս՝
 Ջատա ողբերգութեան այսր մատնի
 Լցից քախտութեամբ եւ հեծեծաւաւ:
 Այլ առեալ խառնցից, ի տաւորի հառութիւն,
 Ընդ ցաւոյն՝ գգեղմ,
 Ընդ վիատութեան՝ զխրախոյսն,
 Ընդ յուսահատութեան՝ զիշտատեղ առաւա
 հաստողիդ,

Ընդ տխրութեան՝ զսփոփանալ,
Ընդ իմուսն դառնութեան՝ զբաղցրութիւն
կենտարարիդ,

Ընդ պատիծ արիւնիմ՝ զշնորհն,
Ընդ պարտս ամիծիցն՝ զազատարար
արեւնալիւնդ,
Ընդ մարմնայ մահում՝ զամենայնիւ որոգութիւնդ:
(Բան ԾԳ Բ)

Աստուեց, որ Նարեկացիին հայ
մատենագրութեան մէջ ունէր դասական
ողորի օրինակներ: Լաւագոյնը Մովսէս
Խորենացու ողբն էր, ուր պատմաւոր
Ժանր խոհերն ու զգացումները ձուլուած
են ժամանակի բարբերի բնադատութեան
շիկացած կրօնին, ուր անհատի նականագրի
ողորբագականութիւնից մա նայում է
ժողովրդի նականագրի ողորբականու-
թեանը՝ յայտի շող որոնելով գալիքի հե-
ռապատկերում: «Իր բնարական էջերէն
ումանց մէջ – գրել է Ա. Զոպանեանը –
Նարեկացիական ռեին իսկ մախագիծը
տուած է» (20): Կարելի է աւելացնել՝
Խորենացիին արդէն տուել էր Նարեկացու
ողորի մախագիծը:

Զգոնելով ապացուցել, որ Մատենանը
մտայլացուել է որպէս ողբ, եւ հետո՛ւ եմ
այդ երկը միջնադարեան ողբերի շարքը
դասելուց: Մատենանը եզակի ստեղծագոր-
ծութիւն է, ինքնատիպ մի երկ, որի
գրական ժանրը հենց ինքն է եւ որը չունի
ոչ իր մախորդը եւ ոչ էլ հետնորդը՝ բա-
ռիս բուն իմաստով: Դա համադրական
երկ է, եւ Նարեկացիին չէր լինի իսկապէս
մեծ ու համապարփակ, եթէ մրա ստեղ-
ծագործութեան մէջ չաւարտուէր հիւնը եւ
չսկզբնաւորուէր ռորը՝ անհատական
փնտրութիւնը: Գեղարեստական երկը
չի կարող ստեղծուել մախպէտ տրուած
պատրաստի ձեւերով: Նրա ծնունդը
ստեղծագործական տեղագրին որոնումների
արդիւնք է, յայտնագործութիւն: Հանճարը
միշտ էլ ժամերը վերածնունդ է ըստ իր
տարբերի: Նա օրէնադիր է եւ ուղեմիջ:

ԱՂԻԻԻՆԵՐ ԵՒ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1 Է դ. Զրբաշեան, Գրականութեան տեսութիւն,
Երևան, 1972, էջ 355

2 Г. Н. Поспелов. Теория литературы, М.,
1978, с. 230.

3 Տես՝ Հայկական մոր մատենագիտութիւն եւ
համրագիտարան մոր կեանքի, կազմէ Հ. Արսեն
Ղազիկեան, հ. 1, Վենետիկ, 1909-1912 էջ 471-
499 Տես նաեւ՝ ԳՆՄՈ, էջ 197-224

4 В. В. Бычков. Эстетика поэзии армянского
стиха, М., 1981, с. 208-209.

5 Գրիգոր Սաֆարեան, Գրիգոր Նարեկացի եւ իր
Նարեկ աղօթատեսանը, Ֆրեզո, 1951, էջ 2:

6 Ա. Զոպանեան, Երկեր, էջ 283

7 Մ. Արեւեան, հ. Գ, էջ 620

8 Ստ. Մախանեան, Մատենագիտական
դիտողութիւններ, էջ 229

9 Նոյն տեղում, էջ 230

10 Մ. Արեւեան, Գրիգոր Նարեկացի, էջ 173

11 Է. Զրբաշեան, Գեղարեստութիւն եւ
գրականութիւն, Երևան, 1983, էջ 107

12 Л. Н. Толстой. О литературе, М., 1955,
с. 115.

13 Ա. Զոպանեան, Երկեր, էջ 273

14 М. М. Бахтин. Проблемы поэтики. Ас-
пектоскозо, с. 43.

15 ԳՆՄՈ, էջ 178, 973-977

16 Л. Гроссман. Поэтика Аспектоскозо, М.,
1923, с. 15.

17 Մովսէս Խորենացի, Մատենագրութիւնք, էջ
369

18 Н. Абоны. Анонимный Фракинский и
Армянские полководцы, Петроград, 1915, с. 193

19 Նոյն տեղում, էջ 57: Նայի Նշեցիմ (13րդ դ.)
ողորբագրութիւնք բառը բացատրում է այսպէս.

«Ողորբագրութիւն կալի ի միւս, որ ընդ ողբան
գրուայմ նուազմ խառնմ» (Նայի Նշեցի, Վերջա-
ծութիւն փրականութեան, Երևան, 1966, էջ 72):
Իսկ Առաքի Սիւնցիմ այսպէս է սահմանել ողբը.
«Զի՞նչ է ողբն, եւ զի՞նչ Երգն: Այսինքն՝ ողբ՝ զայն
աւտ, որդ՝ գարախութիւնն, այսինքն՝ զի այնպիսի
բան չիմալ էին իմաստասերքն, որ կեան լաց է,
եւ կեան՝ ուրախութիւն – յայն կերպի պիտի
ըմբռնուի: Դարձալ՝ «ողորբագրութիւն», այսինքն՝
թէ ընդ ողբն պարտ է եւ գրուայմ նուազմ
խառնի» (Առաքի Սիւնցի, Յաղագս
փրականութեան համառոտ լուծումք, Լոս Անջելես,
1982, էջ 87)

20 Ա. Զոպանեան, Գրագէտն ու մարդը Մովսէս
Խորենացիի մէջ, «Ամանիտ», Փարիզ, 1931, մա.
1-2, էջ 10

Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՆ ԱՆՑԱԳԻՐ

Իրի Կարաբաղիեւսկին ժամանակակից ռուսական արձակի աշխի ընկնող գէւմբերից էր: Շուրջ երկու տասնամեակի ստեղծագործական աշխատանքի արդիւնքն են «Ալեքսանդր Ջիլքերի կեանքը», «Անմոռաց Միշունեան», «Ամեն ինչ չարդուում է», «Մայակովսկու յարութիւնը», արձակ եւ չափածոյ բազմաթիւ գործեր: Գրողի մէջ բաւական վաղ ճիւղանքայն է հետաքրքրութիւն Հայաստանի ու հայ ժողովրդի հանդէպ: Նա հագնուար հայրենիք է մանաւել իր ծննդավայր Ռուսաստանը, իր ազգի, հեռուար նախնիների հայրենիք Իսրայէլը եւ... Հայաստանը: Վերջինս մըան տուն է «մտերմութիւն, ըմբռնում» եւ «հագնեան անդորր»: Նրա համազմամբ «արիւնը եւ աշխարհում ամենամեծ դժբախտութիւնները հրեաներին հարագատացնում են հայերի հետ, ինչպէս չի կարող հարագատացնել ոչ մի բարեբախտութիւն»:

Հայաստանին մուրումնաւ առաջին գործը եղաւ «Կարօտ առ Հայաստան» վանքագրական վիպակը (1978թ.), իսկ բարգմանարար ընթերցողի ուշադրութեանը մերկայացուող «Հայաստանեան անցագիր»-ը Իրի Կարաբաղիեւսկին գրել է մեանք աւիսներ տալը, 1992-ին, տպագրուել է Իսրայէլում, չիւնեւտեւ՝ Մոսկուայում: 1993-ի օգոստոսին ստեղծագործական կարողութիւններով առիցում գրողը իմքնասպան եղաւ: Այս տխուր փաստը ինչ-որ չափով, բերեւ, կարելի է հասկնալ Ֆրանսուա Վիյոնի բանատողի օգնութեամբ, որ Իրի Կարաբաղիեւսկին իր «Աստու սխալը» յօդուածի համար ընտրել էր իբրեւ բնարան:

«Ընդունումաւ եմ ամենուր եւ վտարումաւ ամեն տեղից»:

Արշակ ՄԱՏՈՅԵԱՆ

ԻՐԻ ԿԱՐԱՐԶԻԵՒՍԿԻ

Առաջին անգամ 76-ին այցելեցի Հայաստան, վերջին անգամ (Աստուան տայ՝ ոչ վերջին...) 89-ին. տասներեք տարի եւ այնտեղ գնացել եմ գրեթէ ամեն տարի, երբեմն տարին երկու անգամ, եւ մնացել երկար: Գնացել եմ ոչ իբրեւ գրօսաշրջիկ եւ ոչ գրական դրողատնտնու: Դաժան ծառայութեամբ, միշտ սահմանափակ ժամանակով, ամեն անգամ հազար հասցնելով մի պահ կտրուել գործերից, որպէսզի աշխի պոչով մի բան տեսնեմ, պէանքի ծայրով լսեմ...

Բայց ահա անցաւ տարի տմաւ երեք աւիսներին աղբերի Թէլ-Ավիվ երաշախի բաղաւում՝ աղմկաւ, տօք, հասկանալի, հասարակ եւ հասկանալի, եւ արդէն միջադաշնային համրակառքի մէջ փոխադրուելով հարեւան բաղաւ, շատ մօտիկ՝ յիսուն րոպէ, բայց բոլորովին ուրիշ, ոչ հասարակ, անհասկանալի, իր տարօրեանք, մոգական, ոչ առունքն ամուռնով... Միայն հասնելով ուրում յետմիջին վերջին՝ եւ յամուռն մտածեցի, որ երեք ամսում ամսովոր քիչ եմ յիշել Հայաստանը, որ ճա ինձ աղղախ երկար արձակուրդ երբեք չէր տուն: Որովհետեւ բոլոր այս տարիներին ուր որ եղել եմ, ինչի մասին եւ ում հետ գրուցել եմ, Սարգիսեանի հերոսի՝ ծեր փողեարի մնան, եւ կարող եմ տակ յամուռն խօսիւ մէջանդում՝ «Այո՛, եւ հոս եմ, ճեղ հետ, բայց սքրաս յոնեւում է...»:

Ինչպէս բացատրեմ հակիրճաւ պարզ՝ Հայաստանն ինչ է եղել ինձ համար, եւ ինչ է մնացել տամբշտ:

Այապէս ասեմք. մա երկար տարիներ եղել է իմ միակ արտասանմանը, դարձեալ մա եղել է միակ հայրենիք՝ ոչ իմ, իհարկէ, բայց միակ վայրը

աշխարհում, որին ես կարող էի յարել այդ բանը՝ առանց դալձ ինչ ամ-
յարմարութեան:

Խօսեմի Հայաստանի մասին: Լուս օրերին թողնեմ ամբողջ ակնյայտ,
պարտադիր խորհր՝ մշակույթը, պատմութիւնը, հնութիւնը, երիտասարդու-
թիւնը, մարդկանց գեղեցկութիւնը, բնութեան գեղեցկութիւնը... Սկսեմի
մանրամասնիքի, որոնցով ըստ էութեան բաղկանում է կեանքը: Ահաւասիկ ես
տասններեք տարի շրջագայել եմ ամեայր Կայսրութիւնով մէկ եւ բոլոր բա-
ղաճներէն, ուր ապրել եմ շարքաներով, Նրեանն այդպէս էլ մեաց միակ
խաղաղ, ուր ես կարող էի անցնել ծայրից ծայր օրուայ, եւ գլխաւորը՝
գիշերուայ ցանկացած ժամի, հաստատ գիտեմալով, որ ինձ ոչ մի վտա ըմ
չի պատահի: Որտեղ հեռուից տեսնելով դեռահասների աղմկոտ մի խումբ,
ես ցանկութիւն չեմ ունեցել մանապարհս թեքելու, այլ շարունակելի եմ,
անցել մրանց միջով, գիտեմալով, որ եթէ դիմեմ լիտիւնով արտաքինով
վտանգաւոր ձայնով անկաշկանդ աղմկողներից որեւէ մէկին, մրանք բա-
ղնկամարար կը լոնեմ, կը կանգնեմ, կը սկսեմ իրար ընդհատելով բացատրել
մանապարհը եւ լակ համագուելով, որ ամէն ինչ կարգին է, կը շարունակեմ
իրենց ընթացքը, կրկին նայեմ անվնաս աղմկելով, անգացնելով կիթաւները

Մատ ամիսներ ես այնտեղ թողել եմ կրտսեր արդուս, որին վախճում
էի Մոսկուայում թայլ տալ ինձից հեռանալու մէկ օրով - մա չափազանց
անսովոր արտաքին ունէր 80-ական թուականների կէտերի մայրաքաղաքի
համար, չափազանց անկաշկանդ էր, անմիջական, դիւրահաւատ, եւ մերթ-
մրան ինչ-որ մի խումբն էր կոչում, մէկ միկիցիա էին տանում աստի-
կանները՝ սպառնալով ու յիշոցներով... Հայաստանում մա ապրում էր բա-
ղաճում, մի բանի օրով կարչում էր սարերում, գնում պատահական բնո-
ւատարներով ու համարկաւորներով, գիշերում անմեծօր մարդկանց, պատա-
հական ծանօթների մօտ, եւ այդտեղ մրան սպառնացող միակ բանը ամ-
սահման բարեացակամութիւնն էր. կը կերակրէին, ջուր կը տալին, կը զրու-
ցէին:

Հայաստանը ինչպէս որ գիտեմ, ինչ է տեսի եղել է խաղաղ, այլ՝ բա-
ցարձակ յուսալի երկիր, գէշ անակնկալների անծիր ծովի մէջ միակ կղզեակը
անվտանգութեան:

88-ի գարունը, Սուրգայիթից յետոյ, հերթական անգամ ժամանելի
Նրեան եւ չնայած հայերի նկատմամբ մեծ սիրոյս, չէի հաւատում հրէշաւոր
պատմութիւններին, եւ երկար չէի հաւատում, մինչեւ լսեցի ամձամբ մրան-
ցից, ձվեր կարողացել են փրկուել: Բայց չէ՝ որ յետոյ եղաւ կտորածների
շարան, որ այնքան յայտնի չէին. Խոջալի, կիրովարաղ, Բախ... Եւ այս
յետնախորհի վրայ՝ ձուարթնոց օդակայեան, ուղեւորների արձուտ մարմին-
ներ՝ ծնծուած յատուկ մշանակութեան զօրքերի ձեռքով: Եւ տեսել եմ դա եւ
բաղումը գնդակահարուած պատանու, որ կինօխցիկով նկարելիս է եղել... Եւ
հռիւղացող ուղղաթիւները բաղաճի վրայ, հրաւայիքը փողոցներում, եւ զին-
ւորները՝ սակրաւորի բռնեքով, աւ մեմք քնու չէին կարողանում հասկանալ՝
ինչի համար են դրանք, չէ՝ որ շուրջընդոյրը ասփալտ է...

Նրեանը սարսեց, վրդավանց, ընդվզեց, սովեց: Նրեմ հարկուր հազար
մարդ էր հաւաքուում ամէն երեկոյ Քատերական հրապարակում: Սոյոք էին
ունենում սակրվիտաներ, բանաստեղծներ, վկաներ, հիւրեր: Այդ հրապարա-
կը՝ լցուած հոծ ամբոխով, որ ոչ փոքր մի բաղաճի քնակութեան բաւին էր
հաւասար, կարելի էր կրեսի - անցնել հեշտ եւ արագ, կիրառելով լակ երեմ
բառ՝ «նքեցե՛ք» եւ «բայլ տուէ՛ք, խնդրե՛ք»: Նոր ուշ գիշերին ժողովուրդը
ցրուում էր՝ հրապարակում ոչ մի ծեղ չէր մնում, եւ պարկուում ոչ մի թիզ
սրբութեան խոտ չէր լինում...

Ամէն երեկոյ հեռուստաբոնիքը ցոյց էր տալիս նայեմանն թուով
ամբոխ ազրբեշտական մայրաքաղաքում: Ամբոխը դիւստում էր, առնում,
ցատկոտում, բափառարում պատանուներ՝ «Մեհ հայերին» եւ «Ազատութիւն

Սուսգայիթի հերոսներին» (Յկատի ունեին այն երեքին հարիրաւոր կամ հազարաւոր շարդարարներէց, որ ցուցադրաբար կալամուսցին ու փոխադրուցին Մուկուա)»:

Այս, ամշուշտ, խնձոր, մաւս չարագործներ լինում են բոլոր ժողովուրդների մէջ, իսկ ժողովուրդներն իրենք չեն լինում վատ. մենք դա գիտենք, եւ ժողովուրդի ամէնը, ինչպէս գրել է Վլադիմիր Ժարստիսկին, միշտ արայարար անձնամոխսի է...

Ապշեցուցիչ է արիւթիւնը աղբրեջանական իսկական հերոսների, որ պաշտպանել, օգնել են, պարգատել կարեկցել, — իւրաքանչիւր փրկուած պատմում էր ինձ այդպիսիների մասին: Ամէն մէկի պատուին կարելի էր Նրեւաւում երախտագիտութեան ծառ տնկել եւ այդ ծառերով կազմել առաքինիների ծառուղի, ինչպէս արել են Նրուսաղում: Բայց հագիլ թէ շուտ իմանանք նրանց աւանդները, իսկ եթէ իմանանք, բարձրաձայն չենք յայտարարի. մենք նրանց թշնամին չենք...

Ձեռն լինում վատ ժողովուրդներ, բայց խնձորեքաւոր բռնկուած ժողովուրդներ լինում են: Պատմութիւնը շատ գիտէ օրինակներ, եւ՝ բաւական մօտ ժամանակներէ...

Դրագէտ, մտացի, անկողմնակալ հեղինակները մեզ տալիս են «ազգամիջեան ընդհարումներ» աղբրական վիճակագրութիւնը: Թէ այնտեղ, թէ այստեղ սպանուածներ են, ի՞նչ տարբերութիւն՝ որտեղ է աւելին. այսպիսի հասարակ, այսպիսի ամկապակած առաքինի միտքը ի՞նչպէս չընդունես:

Ահաւասիկ այսպէս՝ վնասկանօրէն մերժել, հերքել դառնութեամբ ու վրդովմունքով: Որովհետեւ... Դիտե՛ք. մարդը տարօրինակ արարած է, նրա համար միեւնոյն չէ՝ ինչպէս կը մեռնի: Զոհուել մարտում, պաշտպանելով ինքն իրեն եւ ուրիշներին կամ հոշոտուել գազազած մարտի ձեռնով, կենդանի՝ մասնցուել երկաթեայ տարանին, դանդաղ կտրտուել մասերի...

Զգիտեմ դուք ինչպէս, եւ ահա խիստ կարեւոր են համարում իմանալ՝ ինչի էր ընդունակ նա, որ սպանում էր. գնդակահարել թշնամուն՝ ակնթարթօրէն կանխելով, կամ անդրապարտիքը խնդած հերթի կանգնել արեւակալած աղբկայ մօտ: Այդ աղբիկը «փրկուեց», չգիտեմ բարեբախտութիւն է, եւ գրուցել եմ նրա հետ...

Հաւանաբար դուք մաւս կ'ասեք՝ «Բայց առաջինը հայերն սկսեցին»: Այդ դէպքում բարի եղէ՛ք նշգրտելու՝ ի՞նչ սկսեցին: Համբաւաւա՞ք անել: Տարբեր լաւձնաժողովներ պահանջել: Պահանջել իշխանութեան փոփոխութիւն: Ուշադրութիւն դարձնել եղբայրների դժբախտութեանը: Լաւ, ենթադրեմք մոյլնիսկ ոչ միայն այդ, ենթադրենք սկսեցին ուրիշի տարածք պահանջել: Առաջինը, առաջինը... Բայց նրանք երբեք, ո՛չ առաջինը, ո՛չ երկրորդը, ո՛չ երրորդը չսկսեցին անգէն տղամարդկանց գլխատել եւ երբեք չսկսեցին պառաւանդել խաչել:

Եւ ոչ այն պատճառով, որ հայերի մէջ ստահակներ չկան, այլ որովհետեւ հայ ստահակը գիտէ, որ կայ հմարաւորի սահման, որ ոչ մի ազնիւ ճապատակ չի արդարացնի իր չարագործութիւնը իր հարագատ ժողովրդի աչիքին:

Այս դէպքում դուք կ'ասեք՝ «Այդ ամէնը կեդրոնական իշխանութիւններն էին, կ'ԳԲ-ն, կուսակցական թախում խորհրդակներ: Աղբրեջանը մոյլնակէ գոռ է, բոլորիս են խաբել: Եւ կը պատասխանեն Եւգենի Շուարցի խօսով: «Բոլորին են սովորեցրել, բայց ինչո՞ւ դու եղար առաջին աշակերտը»:

Այժմ ահա չկայ արդէն կեդրոնական իշխանութիւնը, կամ գրեթէ չկայ, իսկ Աղբրեջանին ենթակայ հայոց գիւղերում շարունակում են գտնել հայերի հոշոտուած դիակներ: Ինչ կ'ուզէ՞ք ասացէ՛ք, բայց ՅԼ-ի եսկոններին տասներեամեայ սղայի ակամջները քնա՛ւ ինքնապաշտպանութեան ճապատակով չեն կարել...

Դու՛ք չգիտե՞ք, չե՞ք կարող միանշանակ վճռել՝ ում պիտի պատկանի Ղարաբաղը: Հարցրե՛ք ինձ, ես ստոյգ գիտեմ: Նա պիտի պատկանի Հայաստանին: Եւ ոչ այն պատճառով, որ դա բնիկ հայկական հող է, եւ ոչ այն պատճառով, որ այնտեղ դեռեւս հայերը ճնշող մեծամասնութիւն են, եւ մոյմիսկ ոչ այն պատճառով, որ մեր ամբողջումը Հայաստանից Ստալինի դիւակաւ խաղերի արդիւն է: Այլ պարզապէս այն պատճառով, որ հայերն այսօր չեն կարող, պէտք է գտնուեն այն մարդկանց իշխանութեան տակ, որոնք՝ բնդունակ են կտրելու հայ մանուկներին ականջները, կամ մրանց իշխանութեան, որ ուղարկում են այդ մարդկանց, կամ մրանց, ուլիք ձուացնում են, քէ դրանք՝ չկան... Սքէ առաջ, մինչ այն, որ «հայերն սկսեցին», Ադրբեջանն ուներ ինչ, որ իրաւունքներ, եւ կարելի էր լրջօրէն բնարկել դրանք, ապա այժմ՝ Սուլգայիթից, Կիրաւարդից, Բախուից եւ Շահումսանի գիւղերից յետոյ այդ իրաւունքները մա չունի:

Ծառօ՛ք, սակայն, պատմութիւնը ամառակ կի՛ն է, եւ քառյակամ իրաւունքն այնտեղ փոխարինում է գայլային օրէնքով: Իրականում ի՞նչ կը լինի Ղարաբաղի հայերին: Ո՛ր այն մոյմը, ինչ Նախիջեւանի, Շուշիի հայերին, ուր մոյմպէս մրանք՝ ճնշող մեծամասնութիւն էին, իսկ այժմ մոյմիսկ փոխմասնութիւն չեն, այլ կտրելի է ասել՝ 100 տոկոսանոց քաղաքացիական:

▲ ▲ ▲

Ի՞նչ ամիս Հայաստանը պայքարում էր խաղաղ, իսկ այնուհետեւ, 88-ի մայիսներին, Կիրավարդի կտարածից յետոյ, սարսափազդա՛ղ զոյժ եկաւ հայոց հեռաւոր գաւառներից, քէ այնտեղ, լեռներում աղբբեղանցիներ են սպանուել, որ մեղադրում էին կտարածի մասնակցութեան մէջ: Այո, խենթեր, չարագործներ լինում են քոյր ժողովուրդների մէջ, քաղաքացիական չկայ այս հարցում: Այդպիսի գտնուեցին եւ հայերի մէջ...

Բայց այդպիսի ամերաւանս. Այն ժամանակ Նրեւանում իմ ամեաշիւ ծանօթներից՝ մտերիմ կամ հեռաւոր, չեմ յիշում, չգիտեմ մէկին, որ այդ դժբախտութեան մասին խօսէր այլ կերպ, քան սարսափով ու մողկանքով: Ո՛ր մէկին:

Իսկ դեկտեմբերին, երկու շաբաթ անց՝ մօր գազանութիւն, այժմ արդէն բնութեան գազանութիւնը: Նրկրաշարժի օրը շշմած, վառա՛ւ ես գանգա-հարեցի քարեկամիս, հայկական քրիստոնէական եղբայրութեան դեկավարներից մէկին: Եւ մօրն մոյմ այդ յիմար հարցը տուի, որ միշտ այդպիսի իրավիճակում առաջին հերթին ծագում է: Հարցրի մրան. «Իսկ ո՛ւր է ին Աստուածը»: Նա այսպէս պատասխանեց. «Ի՛րաւ, երեւի երբ մենք պայքարում էինք քրիստոնէաբար, Աստուած մեզ հետ էր: Բայց երբ մոյմներին մեզ քոյլ տուեցին՝ այդ խենթութիւնը, Աստուած երես թեքեց մեզանից»:

Դա Նրեւանում էր: Յետոյ Մակուայում եւ լսեցի լեռնակալների մարտաքայտի տատը. «Մենք միշտ չիմարա ժողովուրդ ենք եղել, դարձանք անբարեխիղճ: Եւ Աստուած մեզ դա համար պատժեց, մա մեզ ցոյց տուեց, քէ ինչ արժեք մեր կառուցած տները...»:

Ի՞նչու, կտրելի է տարբեր վերաբերմունք՝ դրսեւորել ընդհանրապէս կրօնին եւ մասնաւորաբար քրիստոնէութեանը: Օրինակ, ամձամար եւ երբեք չեմ հաւատալ, որ այս կամ այն քաղաքում ուժը ունեց յիմարութեան կամ ստորութեան համար կարող է տանջել կամ բնաջնջել ուրիշներին: Եւ այդ պատասխաններն ինձ զարմացրին ոչ քէ քաղաքայաւան մշտնադատութեամբ, այլ մոյմիսկ ծայր յուսահատութեան մէջ սեռական դժբախտութեան պատճառները իրենց մէջ որոնելու պատրաստակամութեամբ:

* * *

Իսկ դժբախտութիւնները թափուում են հայերի վրայ իրար հետեից, ըստ էութեամբ նրանց ամբողջ պատմութիւնը աղետների անընդմէջ շարան է:

Այդ շարաքաստիկ անընդմէջութիւնից ելք որոնելը ցնցում է Հայաստանը: Եւ ահա արդէն պայմանական արտասահմանը, որ երկար տարիներ միակն էր ինձ համար, կարծես իսկապէս դառնում է ուրիշ պետութիւն: Երեւի դա միշտ է եւ մայմիսկ ինքնըստիմեծ հասկանալի: Բայց տարօրինակ է, եւ ինչ-որ սով չեմ գտում, այլ ասելի շուտ՝ տագնապ: Եւ տագնապով եմ մայում Հայաստանի քարակցին, որի գծապատկերը այժմ բռնարկիմ իւրապատուկ, դժոժան, խստարարայ իմաստ ունի: Հայաստանը շրջառում են ոչ շատ մեծ բարեկամներ, եւ ասես դիտմամբ այնպէս է արուած, որ մարդկանց (եւ իհարկէ մամուլների) համար բոլոր գլխաւոր բաները այնտեղ թաղմում կամ չի թաղմում մայմ Ադրբեյջանը: Եւ ահա փակուած են ծորակները, գոց են արգելափակոցները, արտաքին աշխարհից չի գալիս ոչ ջերմութիւն, ոչ սնունդ...

* * *

Նրասաղէմը Նրեւանին քնաւ մե՛տն չէ, բայց քնապատկերը մամապարհին տեղ-տեղ մե՛տն է զարմանալի: Միայն մամապարհն ասելի լայն ու ճշգրէ է, մեխմաները՝ բազմազան, համարակառք՝ հարմարաւետ, օղափոխիչը գլուխդ շոյում է գովութեամբ, իսկ քաղաքի խանութները լսի-լսեցում են տե՛մն տեսակ ուտեստներով...

«Խանութը» երբայցեցերէն եւ հայերէն մայմ քառն է. խանութ:

Երբայցեցերէն շուկ է, հայերէն շուկայ:

Երբայցեցերէն առէ, հայերէն առնւծ:

Երբայցեցերէն յօդաւ, հայերէն գիտեմ:

Այս գուգադիպութիւններն ու մամաութիւնները պատահաւոր եմ յայտնաբերել, մակերեսից, բացարձակապէս չգիտեմալով (չգիտեմ - լօ յօդաւ) ոչ հայերէն, ոչ երբայցեցերէն:

Հայերն ինձ բազմիցս ասել են. «Իսրայէլը մեզ համար օրինակ է: Մօտաւորապէս մայմալիս տարածք, մայմալիս բուսականութիւն, եւ սփիւռք, եւ հնութիւն, եւ Ս. Դիբք, եւ գրեթէ մայմ հիմնաքարերը, միայն դու՛ ձերը յաջող լուծել եմ, իսկ մե՛նք՝ ոչ մի կերպ...»:

Այժմ իսրայէլական ոչ երկարատեւ փորձի քարոզումին, եւ հաստատ գիտեմ, որ միշտ է, որոշ խնդիրներ լուծուում են, բայց փոխարէնը ի յայտ են գալիս նորերը, եւ դրանց թիւ չկայ: Բայց ըստ երեւոյթին ամէն ժողովրդի, ինչպէս ամէն մարդու, յատուկ է ինքն իրեն եւ ինքնուրոյն լինելու ճգնաւոր: Եւ մեր գործը չէ՝ գլուխ շարժել ու խորհուրդ տալ (թէպէտ ինքններս յառաջադիմում եմք). մերը կարեկցելն է եւ յուսալը:

Եւ եւ յայտ եմ ստեղծում: Ամէնից առաջ՝ որ հայոց պետութիւնը քարիկ կը լինի բոլոր հայերի համար, մեռնի՝ բոլոր ոչ հայերի: Յոյս ունեւ այնտեղ գնալու արդէն արտասահմանեան հիւր եւ հանդիպելու մայմեան քարի ու խելացի մարդկանց, ինչպէս ամենալ տարիներին,՝ ասելիմ ինձ պէտք չէ: Յոյս ունեւ, որ ամեցագրայիմ դժուարութիւններ չեմ ունենայ: Յոյս ունեւ մեռնի, թող ինձ մերսի այս կալիքութեան քանակաւ քանակաւ, որ այդ նոր, ազատ, ոչ մէկից կախում չունեցող Հայաստանի փողոցներում առաջուան՝ ամեցատ օրերի պէս, ոչ մէկը չի երաժարուի ինձ հետ ոռնսքեմ խօսելուց:

ԳՐԱԺՍԱԿԱԼ

«ԸՆՏՐԵԱԼԻ ԱՍՏՈՒԾՈՑ»

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Ընտրութիւնը Դ.րդ Դարէն
Մինչեւ Մեր Ժամանակը

Նոր գիրք մը, գրուած անգլերէն լեզուով, հրապարակ կը մտնէ, մեր Արեւելեան Թեմի կից «Գրիգոր եւ Գլարա Զօհրապ Տեղեկատուեան Կեդրոն»-ի հրատարակչական ջանքերով: Կը կրէ անսովոր վերնագիր «Ընտրեալդ Աստուծոյ» (Chosen of God) որուն Ռովանիին ներքեւ կը ներկայացունի Հայ Եկեղեցւոյ թուով 130 Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներու ընտրութիւններն ու կերպընթացները՝ Դ. դարէն մինչեւ մեր օրերը, 17 երկար դարեր:

Վերնագիրին բառերը մէջքերուած են այն երգէն գորս եկեղեցւոյ դպիրները կ'երգեն. «Ընտրեալդ Աստուծոյ, ով երջանիկ սուրբ հայրապետ ...», Ս. Խորանի մեն վարագոյրի քաշուելէն ու մեղեդիի երգելէն առաջ, երբ պատարագիչ Եպիսկոպոսը Խորանին առջեւ ծունկի կուգայ եւ կը կարդայ Ս. Հոգիին ուղղուած աղօթքը, ծածկաբար:

Առաջադրուած միթոն ու անոր ծրագրումը քաւական լանդուգն ճախածեռութիւններ են: Մինչ ուրիշներ՝ կը տառապին ժամանակի վրիպաքէն, այս մէկը կը յատկանշուի իր այժմեականութեամբը: Արդարեւ, ողջ հայութիւնը՝ Մայր Հայրենիքի, ճախկին Սովետական սահմաններուն մէջ եւ մեր՝ ընդարձակ Սփիւռքի տարածքին, հոգեպինդ կը պատրաստուի սա յառաջիկայ Ապրիլ 3ին, ընտրելու իր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, Ս. Գրիգոր Երկրորդ Լուսաւորչի Գահուն՝ 131րդ յաջորդը անընդմիջաբար շարունակութեամբ: Այս լոյսին տակ՝ վերնագիրը՝ կը դադրի անսովոր ըլլալէ. եւ թեղիմակին վկայութեամբ, ան այլեւս իր մէջ կը պարագրկէ այն հաւատքը թէ Հայ Եկեղեցւոյ գերագոյն Ռովուապետին ընտրութիւնը պարզ քուէներու առաւելութիւն մը չէ լոկ, այլ՝ Աստուծոյ եւ Ս. Հոգիին կամքին ու միջամտութեան իրագործումը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ: Մարդկային ըլլալէ աւելի աստուածընտիր. արարք մը Պատշաճ եւ տպաւորիչ է գրքին ճակատը զարդարող վերնագրին ճախընտրանքը:

Հեղինակը՝ Հոգշ. Տոքթ. Գրիգոր Վրդ. Մագսուտեան, հայ բանասիրութեան ծանօթ է հայ պատմութեան մասին իր ունեցած լայն ծանօթութեամբը. թեղիմակ՝ համանման աշխատանքներու եւ տեսուչն ու պատասխանատուն՝

վերոյիշեալ Տեղեկատուութեան Կեդրոնին: Հրամանովն ու քաջալերութեամբը թեմիս Առաջնորդին՝ Գերշ. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեանին: Հրատարակութեան ծախքը՝ հանգուեցեալ Տ. Զօօմ Եպս. Տէր—Յակոբեանի հիմնադրամէն:

Էջերով 194 այս աշխատասիրութիւնը կարդացի միաշունչ, առանց ընդմիջումի: Ինձի համար անոր ընթերցումը հետաքրքրական ըլլալով մէկտեղ՝ եղաւ գրաւիչ, որովհետեւ դէպքերու եւ անձերու մասին արդէն իսկ ունեցած ծանօթութիւններս, այս գրքով կը ներկայացուէին տրամաբանական տարազներով, հետազօտական ճշդումներու պաշտպանութեամբ եւ համոզելիութեամբ: Ուժգնապէս կը յանձնարարեմ կարդալ գայմ. ի վերջոյ բոլորս ալ անգլերէն կը կարդանք: Կրկնութիւններ չկան, այլ հաստատումներ, նոր ձեւով ըսուած: Ամերիկածին մեր տղաքը երբ կարդան անտարակոյս պիտի հանդիպին թանկագին տեղեկութիւններու որոնք պիտի ծառայեն անոնց մէջ հետաքրքրելու իրենց ծնողներուն եւ նախածնողներուն հայադրոշմ հաւատքը:

Տեղեակ եմ այդ գրքին հայերէն թարգմանութեան, որ համընթացաբար կատարուած ու պատրաստուած է Երեւանի մէջ արեւելահայերէնով: Կ'արժէ կարդալ այդ թարգմանութիւնը, մասնաւորաբար գնահատելու՝ թէ որքան արդարութիւն ըրած է բնագրի լեզուին:

194էն 141 էջերը, որոնք կը պարունակեն գրքին կեդրոնական թեման, պարտականութիւնը ստանձնած են քալ առ քալլ թելու եւ նկարագրելու կաթողիկոսական 130 ընտրութիւններու կերպընթացները: Յաջորդ 53 էջերով հոգեշնորհ հեղինակը սպառիչ աշխատանք տարած է բնագրի նօթագրութիւնները (թով 333) պատրաստելով: Ապա 164—183 էջերով կցուած են եօթ Յաւելուածներ. 1) Պալածէնիայի բնագրին գրաբարը. 2) Նոյնին աշխարհաբար թարգմանութիւնը. 3) Աշխարհական պատգամաւորներու ուխտառութեան հայերէն բնագիրը. 4) 1925ին վաւերցուած մասնաւոր Կանոնադրութեան հայերէն բնագիրը. 5) 1945ին վաւերացուած մասնաւոր Կանոնադրութեան հայերէն բնագիրը. 6) Կաթողիկոսներու ցանկը. 7) Մայր Աթոռի իրաւասութեան տակ եղող պատրիարքութիւններու եւ թեմերու ցանկը: Վերոյիշեալ թւումները յիշեցի այստեղ անոնցմէ ամէն մէկուն ունեցած կարեւորութիւնը ցոյց տալու նպատակով, որովհետեւ անոնցմով հայթայթուած տեղեկութիւնները կը նպաստեն կաթողիկոսական ընտրութեան ուղիղ ըմբռնումին: Վերջապէս 183—194, գետեղուած է մատենախօսութեան բաժինը, ուր արձանագրուած են այբուբենական կարգով անունները այն գրքերուն որոնք օգտագործուած են իբրեւ աղբիւր այս ուսումնասիրութեան

պատրաստութեամբ: Ասիկա ընդունուած կերպ մըն է գոր հեղինակներ պարտին գործադրել:

Ուշիմ եւ ուշադիր ընթերցումով նախ դժուար պիտի չըլլայ հաստատել որ «Ընտրեալդ Աստուծոյ»ն պարզ շարադրական աշխատանք մը չէ: Երկրորդ, այնտեղ չեն պակսիր եւ իբրեւ ուղեցոյց գործածուած են տուեալներ՝ քաղուած հայ եւ օտար դասական աղբիւրներէ. առաւել, ժամանակակից ուսումնասիրողներու յայտնաբերած թանկագին նորութիւնները որոնք նոր ճշդումներ կը թելադրեն: Հոգեշնորհ հեղինակը խղճմտօրէն օգտագործած է գանոնք բանասէրի մը բծախնդրութեամբ: Երրորդ, պէտք է շեշտել որ իր մէջքերումներն ու անոնց առիթով՝ իր մեկնաբանութիւնները կը մնան թաթաւուն՝ հայ պատմութեամբ գրին ու ոգիին եւ աւանդութիւններուն հաւատարմութեամբը:

Ըրի այս հաստատումները որովհետեւ ծանօթ եմ համանման նկարագրով նորայայտ աշխատասիրութիւններու, ուր դէմքեր եւ անոնցմով պայմանաւոր պատմական իրադարձութիւններ խմբագրուած են շարադրութեան մը պարզութեամբ: Երկրորդ, անման հոգեւոյս Օրմանեան պատրիարքի ծաւալուն «Ազգապատում»ը, գանձարան՝ տեղեկութիւններու եւ աղբիւրներու, ուր սակայն կը պակսին նորագիտ պըրպըտումներու արդիւնք՝ նոր ստուգումներ: Չմոռնալ որ շուտով դար մը անցած պիտի ըլլայ «Ազգապատում»ի խմբագրութենէն ասդին: Կան Վենետիկի Միսիթարեաններէն Հայր Վարդան Հացունիի համանման ուսումնասիրութիւնը, անկէ առաջ ալ Հայր Միքայէլ Զամչեանի «Պատմութիւն Հայոց»ը, երկուքն ալ հարուստ, արժեքաւոր աշխատասիրութիւններ, որոնց եւս կը պակսին նորայայտ տուեալներու նպաստը: Երրորդ, չեմ կրնար չանդրադառնալ սոյն հայերուն ցուցաբերած, դէպքեր ու դէմքեր, լատինամէտ մեկնաբանութիւններով ներկայացնելու ճիգերուն, իրենց այլապէս օգտաշատ աշխատանքներուն մէջ:

Հետաքրքրական է Բովանդակութեան ցանկը, որ ստորաբաժնուած է 15 գլուխներու: Այստեղ օգտագործուած է պատմական գլխաւոր շրջաններու բաժանման դրութիւնը ուր տեղադրուած են ժամանակագրական կարգով կաթողիկոսներ՝ որոնք նոյն ժամանակաշրջանի մը ընթացքին շնչած են նոյն մթնոլորտի բարիքներն ու չարիքները: Եւ կը կարծեմ որ այս դրութիւնը կը թոյլ ըլլալ աւելի տրամաբանական եւ գործնական ոեւէ տեսակի ընթերցողի համար: Կը յիշեմ «Ազգապատում»ի ծաւալուն երեք հատորները, ստորաբաժնուած՝ 126 ժամանակաշրջաններու, 126 կաթողիկոսներու անուններով, նախալուսատրչեան թուականներէն մինչեւ Տ. Մատթէոս Բ. Իզմիրեան, 20րդ դարու առաջին տասնամեակը: Թերեւս լուսահոգի

Ամենապատիւ Ռեդիմակը նախընտրութիւն մը ունէր իր մտքին մէջ ստորաբաժանման այդ դրութիւնը գործածելով: Սակայն այսօր տարբեր են այդպիսի մերձեցման մը պայմանները. կը նախընտրենք պատմական շրջաններու դիմելու կերպը: Ազգապատմի մէջ իւրաքանչիւր կաթողիկոսի անուան տակ երկարապատում ստորաբաժանումներն ու այլ պատմական ներառումները յաճախ կրկնութիւններ կը գոյացնեն եւ պատճառ կ'ըլլան ետուտուաջ ընթերցումներ կատարելու դժուարութիւններու, որոնք խճողում կստեղծեն ընթերցողներու մտքին մէջ:

Մեր երակարածի՞ս պատմութեան բոլոր շրջանները ունեցած են իրենց դժուարութիւնները. սակայն երկու շրջաններ որոնք զիս շատ կը յուզեն, կը յատկանշուին առաւելաբար իրենց եղեռնական արդիւնքներով, որոնց եւս ենթարկուած է Հայ Եկեղեցին իբրեւ յաւիտենական բաժնեկից: «Ընտրեալդ Աստուծոյ» Ռոգեշնորի Ռեդիմակը իր թեզի զարգացման ընթացքին բաւական եր յամենայ քաղաքական անցուդարձերու մասին, որպէսզի այդ բոլորին ընդմէջէն կարենայ վերագտնել հայ կաթողիկոսներու ընտրութեան ներալընթացին թելը:

Անոնցմէ մէկը. «Կաթողիկոսներու ընտրութիւնը՝ բիզանդական իշխանութեան ներքեւ» գլուխ 6: Բիզանդացիներու կողմէ Անիի գրաւումէն (1045) մինչեւ Տ. Գրիգոր Բ. Վկայասէր կաթողիկոսի ընտրութիւնը (1066), ամբողջ 20 տարիներ. մեր պատմութեան յուսակտոր շրջաններէն մին կը կազմէ: Հայ պետականութիւնը՝ կործանած, հայ իշխաններ՝ ցանուցիր. եւ Հայ Եկեղեցին՝ իրողապէս (defacto) ջնջուած: Անիծեալ քաղկեդոնական վէճերը եւ առ այդ բիզանդացիներու տմարդի ճնշումները, Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի սրտաքել մահը (1057) եւ անոր ձեռնասուն՝ Խաչիկ կաթողիկոսի մահը 1065ին, Գրիգոր Բ. Վկայասէրի կաթողիկոսացումը 1066ին, եւ հայում մէջ վեց կաթողիկոսներու գոյութիւնը նոյնժամայն, ստեղծած էին տարանջատական ու անիշխանական կացութիւն մը:

Միւսը. «Կաթողիկոսներու ընտրութիւնը՝ կիլիկեան թագաւորութեան անկումէն վերջ». գլուխ 9: 1375ին Սիսը կը գրաւուի Եգիպտոսի մամլուքներու կողմէ. վերջին հայ թագաւոր՝ Լեւոն Լուսինեան, եւ կաթողիկոս Կոստանդին Ե. գերի կը տարուին Եգիպտոս. Կիլիկիոյ մէջ իրերայաջորդ կաթողիկոսներու իրարմ ձեռքէ իշխանութիւն կորզելու դաւադրութիւնները. անոնց Ռետեւանքով կաթողիկոսներու թունաւորմամբ սպաննութիւններ. եւ այլ քայքայիչ դէպքեր, մաս կը կազմեն այդ շրջանին մինչեւ Աթոռի փոխադրութեան թուականները: Օտաւ են մանրամասնութիւնները. տխուր եւ զայրացուցիչ:

Արդ, զուտ քաղաքական նկարագիր ունեցող այս դեպքերում ընդմեջէն, պէտք է շեշտեմ այստեղ որ, հոգեշնորհ հեղինակը կրցած է մնալ զուսպ եւ չճապաղիլ քաղաքական անհատնում մանրամասնութիւններուն մէջ. շուտով կաթողիկոսական ընտրութեան թելը կրկին վերցնելով: Աշխատած է շշեղիլ իր առաջադրած թեզին սահմաններէն: Ժառ եւ թուականներ եւ ամուսններ, որոնց մէջ կարելի եղած է պահպանել դեպքերու տրամաբանական ընթացքը: Եւ ասիկա ուրիշ մը՝ կատարուած ուսումնասիրութեան առաւելութիւններէն:

Գիրքը կարդալու համար անպայման ուսումնական մը ըլլալու պէտք չկայ: Ան գրուած է նաեւ քոլոր անոնց համար, որոնք կը սիրեն կարդալ, եւ մօտէն ծանօթանալ Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան, եւ կաթողիկոսական ընտրութեան կերպերու ստացած զարգացման, անցնող 17 դարերուն: Այս է նպատակը եւ անկալած վարձատրութիւնը հոգեշնորհ հեղինակին:

Գրիգոր Ոսկանեան

ԴԻՅԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԴԻՅԱԲԱՆԻ ՏՕՆԵՐԸ

Հետաքրքրական են Համբարձման և Վարդավառի տոների օրերի զուգահեռները. այն է՝

Համբարձում

620թ. Նաւասարդ 4 = Յունիս 27
621թ. Նաւասարդ 17 = Յունիս 10
622թ. Նաւասարդ 19 = Յունիս 2
623թ. Նաւասարդ 1 = Յունիս 24

Վարդավառ

620թ. Նաւասարդ 13 = Յունիս 6
621թ. Նաւասարդ 26 = Յունիս 19
622թ. Նաւասարդ 18 = Յունիս 11
623թ. Նաւասարդ 10 = Յունիս 3

Պարզուում է, որ վերոյիշեալ հատուածի սահմի 7ը Ագաթանգեղոսի Պատմութեան մէջ ընդմիջարկութիւն է և համընկնում է այդ Պատմութեան ընդարձակ խմբագրութեան ժամանակի հետ:

Բացայայտուում, լուսաբանուում է միւս հակասութիւնը և բացատրելի դառնում Յովհաննէս Մկրտչի միւս տօնի օրը տարուայ կտրուածքով և պարզ է դառնում, որ այն յաճախ համընկել է Համբարձման և Վարդավառի տօների օրերին: Յովհաննէս Կարապետի միւս տօնը եղել է «Նոր պտղոց տօնին», որը ինչպէս մշել է Ն. Ակիմեանը, հարեւան եկեղեցիները տօնում էին Յունիս 24ին (Ն. Ակիմեան, անդ էջ 103): Համադրելի են դառնում Յովհաննէս Մկրտչի և Աստղիկի տօնի օրերը, այն է՝ Յունիս 24ը, որը տարբեր է հայոց շարժական տոմարից ամիս-ամսաթուերով: Նոյնպէս շատ քնական է, երբ նկատի ենք ունենում հայոց շարժական տոմարի ամիս-ամսաթուերի տեղաշարժը: Յովհաննէս Կարապետի երկրորդ տօնի օրուայ

բացայայտոււմ հմար է տալիս անդրադառնալ «Բիւզանդարան պատմութիւնք»ի (Փ. Բուզանդի Հայոց Պատմութիւն) հետաքրքրական վկայութեանը: Այնտեղ գրուած է, որ Բագարանում կատարուող տօնախմբութիւնը, որն այդ տարի համընկել է Գնէլի սպանութեան հետ, տեղի էր ունենում «Նաւասարդաց ժամանակոք»: «Նաւասարդաց ժամանակոք»ը համադրուել է Յովհաննէս Մկրտչի յիշատակի օրուայ հետ, որն այդ տարի կատարուել է Կիրակի օրը: (Ն. Ակիմեանը ճիշտ է կռահել, որ Յովհաննէս Կարապետի յիշատակի օրը անշարժ պէտք է լինէր, որ համընկնէր՝ շաբաթուայ օրերի հետ, որոնց թուում կիրակի օրուայ. այն է եղել Յունիսի 24ի տօնի օրը:)

Պարզուում է որ, «Նաւասարդաց ժամանակոք» տօնը ոչ թէ կապուել է Նաւասարդ ամսանունին հետ, որն անընդհատ շարժուում էր տարիների կտրուածքով համեմատած արեւային տարուայ կամ Յուլեան ամիս-ամսաթուերի հետ, այլ ամառային տօների հետ, որոնք անուանուում էին ամառերեան-նաւասարդեան տօնը: Ինչպէս վերը տեսանք այն ամիջեական առնչութիւն ունէր Աստղիկի տօնի օրուայ հետ: Ստորեւ կը տեսնենք, որ ամառեան տօների հետ էին կապուած նաեւ Տիրի, Վանատուրի, յատկապէս Ամանորի հանդիսամբները, տօնախմբութիւնները: Վերջինս կարող էր լինել Ադոնիսի հայկական տարբերակը, որը մշտնաւ Կապ յարութիւն էր առնում իբրեւ Ամանոր: Հարկ է մշել, որ մեր կողմից 550ական թուականներով թուագրուող, Բէւ Սահակ Կաթողիկոսին

վերագրուող, սակայն իրականում Ներսես Կաթողիկոսի եւ Ներշապուհի եպիսկոպոսի կողմից գրուած կանոնական թղթերում վկայուել է «տաւն վախճանեղոյն յնլս հրոտից ամսոյն» (Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա. Ե. 1964, էջ 348), որն այդ ժամանակ կատարուում էր Յուլիանի սկզբներին: Այդ տօնը նայած տարուան ընկնում էր «տաւն Ամբաստանայ Տեառն յերկինս», այսինքն Համբարձման եւ Վարդավառի միջեւ ընկած ժամանակահատուածում, յաճախ համընկնում էր վերջիններսիս եւ նուիրուել է ընդհանրապէս վախճանածնների յիշատակին: Այն գալիս է վաղ շրջանից, խորընկալ արմատներ ունի: Թէեւ այն մտել է հայոց քրիստոնէական Տօնացոյց իրրեւ վախճանածնների յիշատակի օր, սակայն յատկապէս վերաբերում է Ամանոր-Աղոնիսին, որը մեռնելով յարութիւն էր առնում: Հետագայում այս տօնը հայոց քրիստոնէական Տօնացոյցի մէջ տարալուծուեց եւ տեղափոխուեց Տաղաւարաց անուանուող տօների երկուշաբթին: Ամանորի տօնի հիմնաւորումը, հաւաստութիւնը գտնում ենք նաեւ Վանատուրի օրը որոշելով: Մակարայեցոյց Բ գրոց մէջ, ինչպէս նշել է Ղ. Ալիշանը, յունական Դիոս Բենիտսը թարգմանել է «հիւրասէր Որմզդական դիցն Վանատրի» (Ղ. Ալիշան, Հին հաւատք կամ հեթանոսական կրօնք հայոց, Վնեստիկ, 1895, էջ 256): Հայոց տոմարի օրանունների մէջ Վանատուրի օրը համարուել է 14րդը: Հայոց շարժական տոմարի սկզբնական տարիները կտրուածով ամանորեան-Նաւասարդեան տօները, որոնք համընկել են Ամանորի եւ Վանատրի օրերի հետ ընկնում էր Տրէ ամսին, ուստի Տրէ 14ով կը ստանանք Վանատրի տօնի օրուայ Յուլեան համարժէքը, այն է Յուլիս 1ը: Միանգամայն ընդունելի ամաթիւ, որը համընկնում է Նոր պտղոց տօնի օրերի հետ: Ամանոր-Աղոնիսի եւ Վանատուրի

պաշտամունքի հետքերը պահպանուել են Համբարձման եւ Վարդավառի տօների մէջ: Դրանք այլ խնդրոյ առարկայ են եւ կ'անդրադառնանք այլ առիթով: Կասկած չի կարող յարուցել այն, որ Գրիգոր Մագիստրոսի վկայած ներէոյիշեալ հատուածը՝ կապուած Արտաշէսի վախճանի հետ վերաբերում է ամանորեան-նաւասարդեան տօնների, այսինքն ամրան սկզբի Նոր պտղոց տօնների հետ:

Ո տայր ինձ գծուի ծխանի

Եւ գառաւօտն Նաւասարդի,

Ձվագելն եղանց

Եւ գվա(ր)գել եղջերուաց

Մեք փող հարուաք

Եւ (գ)թմբկի հարկանէաք

(Գր. Մագիստրոս, թղթեր, էջ 87, (Ն. Ալիշան, անդ, էջ 112):

Հետաքրքրական է Տիր աստծու տօնի օրը որոշելու խնդիրը: Փորձենք սահմանել այդ տօնի օրը եւ ապա ընթերցողի ուշադրութիւնը հրաւիրենք ամառնամուտի տօնական շարքի մասին մեր հետեւութեանը: Տիր աստուածը բնութագրուել է որպէս «երազացոյց երազահան Տրի դից, դպիր գիտութեան քրմաց, անուանեալ դիւան գրչի Որմզդի, ուսման փարտաւորեան մեհեան»: Տիրը համադրուել է Ապոլինի հետ: Ուսումնասիրողները Տիր աստծու անուան հետ են կապում Տրէ ամսանունը: Այնպայտ է, որ Տիրի տօնը կատարել են Տրէ ամսին, որը տարուայ կտրուածով պարբերաշրջանի սկզբին սկսուել էր Յունիսի 18ից եւ աւարտուել Յուլիս 17ով: Միաժամանակ հայոց օրանունները մէջ Տիր աստծոյ հետ կապուել է 11րդ օրը, քանի որ իմաստի առունով աւելի հաւանական է, որ երեզական - երեզեան օրանունը համադրուի Տիրի հետ: Ինչպէս յայտնի է Տիրը նաեւ երազացոյց-երազահան էր այսինքն օրանունն իր մէջ ամփոփում է Տիրի դերերից մէկը: Հետեւաբար կարելի է ընդունել, որ Տիրի տօնի օրը համընկել

է Տրէ 11ին, որը վերածելով Յուլեան տոմարի կը ստանանք Յունիսի 28ը: Պարզուում է, որ Տիր աստծու տօնը կատարել են Յունիսի վերջերին, որը կապուում է հայոց քրիստոնէական Տօնացոյցում սահմանուած քարգմանչաց տօնի հետ: Պարզ է դառնում մաեւ, որ Սահակ Կաթողիկոսը եւ Մաշտոց վարդապետը Տիր աստծու տօնը փոխարինել են քարգմանչաց տօնով: Տիր աստծու տօնի հիմնական կենտրոնն էր Վաղարշապատից Արտաշատ տանող ճանապարհի մօտ գտնուող մեհեանը:

Այսպիսով առկայ միւթերը ցոյց են տալիս, որ Ամանորեան-Նաւասարդեան տօնական օրերն սկսուել են ամառամուտի սկզբներով՝ Յունիս 24ով եւ ւարտուել Յուլիսի սկզբներին, տուել ակներեարար 10 օր: Այդ օրերի ժամակը պահպանուել է Համարձման-Վարդապետի տօնական օրերի մէջ: Վերջիններս ինչպէս յայտնի է տեղի էին ունենում Պենտեկոստէից յետոյ քառասներորդ եւ յիններորդ օրը (= 10 օր): Ամանորեան-Նաւասարդեան մօր պտղոց տօները մուրումնաւ են եղել Աստղիկին, Ամանորին, Վաճառուրին եւ Տիրին: Նրանց տօների մնացուկները պահպանուել են Հայոց քրիստոնէական Տօնացոյցից յայտնի սրբոց եւ Հարարձման-Վարդապետի տօնական շրջանի մէջ, որոնք թէւ շարժական էին, սակայն հիմնականում կատարուում էին Յունիս-Յուլիս ամիսներին: Հետազօտողները կասկած չունեն, որ հայոց հեթանոսական դիցարանում Միիրը արեւի աստուածն էր: Միիրը համադրուել է իրանական Միթրա-Միիրի, սեմական-առաջատր ասիական Բարշափմայի եւ Հեփեստոսի հետ:

Առաւել դիւրին, լուծելի է Միիրի տօնի օրուայ խնդիրը: Ուսումնասիրողները գտնում են, որ Մեհեկան ամսամուրը կապուած է Միիրի անուան հետ: Հայոց

օրանունների մէջ Միիրի օրը եղել է ութերորդը: Վերոյիշեալ տուեալներից կարելի է հետեւեցնել, որ Միիրի տօնի օրը Մեհեկանի Յին էր, որը Յուլեան տոմարով համարժէ էր Սեպտեմբեր 23ին: Հայոց տոմարին մուրումնաւ բնագրերից յայտնի է, որ աշմանային հասարակը կամ գիշերահաւասարը եղել է Սեպտեմբերի 22-23ին: Դժուար չէ յանգել այն հետեւութեան, որ Միիրի տօնի սկիզբը համապատասխանել է աշմանային գիշերահաւասարի օրուան: Միիրի տօնի օրուայ համար ստանում ենք միանգամայն բնական տեղ արեւային տոմարի մէջ: Նթէ մկստի ունենմանք, որ Արամագղի տօնը կատարուում էր գարնանային գիշերահաւասարի օրը ապա Միիրի տօնը իրրեւ արեւի աստուած պէտք է համընկներ աշմանային գիշերահաւասարի օրուայ հետ: Նրա օրերը համադրելի են Սուրբ Խաչի տօների օրերի հետ: Վատմիւր անուան յիշատակութեամբ ասես այդպիսի մի ակնարկ ունի Թովմա Արծրունին, երբ պատմում է Ռշտունեաց ռատանից Խաչափայտը գողանալու մասին (Թ. Արծրունի. Գ, Իէ էջ 378, Թ. Ավդալբեգեան, Միիրը հայոց մէջ, Հայագիտական հետազօտութիւններ, Նրեւան, 1965, էջ 64-65): Միիրի տօնի կատարման հիմնական կենտրոնն էր Դերջան գաւառի Բագայոնին գիւղը, որտեղ գտնուում էր նրա մեհեանը: Միիրի պաշտամունքի հետքեր, ինչպէս ցոյց է տուել Թ. Ավդալբեգեանը հետազայում գրանցուել են Վասպուրականում, Սիւնիքում եւ Արցախում: Կասկածից վեր է, որ Միիրին զոհաբերուող ճիւղը գոհում էին նրա տօնի օրը: Պատահական չեն Միիրի պաշտամունքի հետքերը մաեւ խաչքարերի վրայ, ինչպէս եւ «Սասնայ Մոռեք» էպոսի առասպելական կերպարներում: Մեծ եւ Փոքր Միերները Միիրի պաշտամունքի հետագայ դրսեւորումներն էին:

Այսպիսով միջնադարեան սկզբնադրիւրների վկայութիւնների, յատկապէս Քրիստոնէական տօներն համադրութեան հիման վրայ ստանում ենք Հայաստանի մախաբիստոնէական դիցարանի տօնական տարուայ հիմնական պատկերը, այն է՝ Արամազդ = Նաւասարդ 15 = ապրիլ 3 = լուսնի առաջին լրման օր = լուսնի 19-ամեայ պարբերաշրջանի առաջին տարի (= ապրիլ 4) = ապրիլի սկիզբներ: Վահագնի համար ստանում ենք երկու տարբերակ՝ Ա. Սահմի 6 = մայիս 24 = Ելաստեղի երեւալու օրը, Բ. Սահմի 27 = Յունիս 14: Նախընտրելի ենք համարում երկրորդ տարբերակը՝ Ամանորեան-Նաւասարդեան տօներ, որոնց թուում Ա. Աստղիկ = Տրէ 7 = Յունիս 24 = ամառնամուտ: Բ. Ամանոր (մեռնող եւ յառնող) = Յունիսի վերջեր - Յունիսի սկզբներ, Գ. Տիր = Տրէ 11 = Յունիս 28 Դ. Վանատուր = Տրէ 14 = Յունիս 1: Ամանորեան-Նաւասարդեան նոր պտղոց տօները տեւում էին 10 օր. սկսւում էին Յունիսի վերջերից, աւարտում Յունիսի սկզբներին: Միւր = Մեհեկան 8, Մեպտեմբեր 23 = աշմանամուտ = աշմանային գիշերահաւասարի օր:

Գրաւոր աղբիւրները ցոյց են տալիս, որ հայոց մախաբիստոնէական դիցարանի տօնական տարին հիմնուած է եղել արեգակնային տոմարական տարուայ վրայ, որ տօները՝ աստուածներին նուիրուած տօնախմբութիւնները հիմնականում անշարժ կերպով են տօնուել, չնայած հայոց շարժական տոմարի սկիզբունքնալով գարնանամուտը, ինչպէս եւ քնական տարուայ միւս հիմնակետերը (ամառ-նամուտ, աշմանամուտ եւայլն): Արեւային տօմարական տարին շաղկապուել է լուսնային ամիսների հետ Ամահիտի տօնով, որը համապատասխանել է լուսնի առաջին լրման օրուայ հետ: Հետագայ ուսումնասիրութիւնները հնարաւորութիւն կ'ընձեռեն պարզել տօնական տարուայ միւս ամսաթուերը, որոնք անկասկած կապուած են եղել միւս աստուածների (Նանէ, Բարշամ եւն), ինչպէս եւ մախմիներ, թագաւորների եւ այլ բնոյթի պաշտամունքների հետ:

(Վերջ)

ՌԱՖԱԵԵԼ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ,
ԳՐԻԳՈՐ ԿԱՐԱՅԱՆԵԱՆ,
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԼԿԼՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ԵՐԳԵՅՈՂՈՒԹԻՒՆՀԱՄԱԿԵՐԳԻՐ
ԵՒ
ՆԵՐԿԼՅ ՎԻՃԵԿԻՐ

Լիբանան-Լեան Նապոլեոն է հագին ե-
մաս-որ Գեթ-նե-Լե-նը, հարող-Լե-նը
մանց հեթ միացած արարայայել, այնպէս որ
մեկը-ն:

Կամբաս Վարդապետ

ՄԼՍՆ Ե

Բնդհանրապէս ընդունուած իրողութիւն մըն է երաժշտու-
թեան դերը որպէս միջնորդ, հաղորդակցելու համար մարտնչե-
ան միջնեւի: Երաժշտութիւնը միշտ ունեցած է ծիսական
դեր մը, թէ՛ «նախնական», թէ՛ գերազանցօրէն զարգացած մշա-
կոյթներու մէջ, եւ այդ դերը մնացած է անփոփոխ՝ ներկայի բո-
լոր կրօններուն մէջ: Հակառակ որ ամէն կրօնական երաժշտու-
թիւն ունի իր հարադատ յղացքներն ու կանոնները՝ շեշտուած
իւրաքանչիւր ժողովուրդի յատուկ ձեւերով ու ոճով, կրօնական
երաժշտութեան ներդրութիւնը կը մնայ նոյնը բոլորնուն հա-
մար. «բանալ» մարդը, հաղորդակցելու համար Լրարչին հետ:

Երաժշտութիւնը աննիւթ է, բայց եւ այնպէս, ան ըմբռնելի
արտայայտութիւնն է տիեզերական կարգին: Լրդ՝ երգելը կա-
տարեալ կրօնական արարք մըն է: Ստոյգ էր սա, յատկապէս այն
մարդոց համար, որոնք իրենց առօրեայ արարքներու մեծամաս-

նույն ժամանակ արարք: Այնպես ապրեցան երկար ժամանակ առաջ, բայց էություն հիմնական հարցերուն մասին իրենց ըմբռնմամբ խորապես դրոշմեցին այն ինչ, որ այսօր կը կոչուի **առաջնություն**:

Հայկական ծիսակատարությունները կը պարունակէ աւանդութիւններու եւ գեղարուեստական արտայայտութիւններու նշանակալից համախմբում մը: Ան ամբողջութեամբ հիւսուած է երաժշտութեամբ եւ կը պարփակէ երաժշտութեամբ կատարուող պաշտամունքներու հնագոյն ու ինքնատիպ յատկանիւթերը: Հետեւաբար, անկարելի է խօսիլ Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան մասին, զայն անջատելով ծիսակատարութենէն: Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան զանազան երեսակները հասկնալու համար անհրաժեշտ է նկատի ունենալ երկու հիմնական յղացքներ, որոնք հասարակ են բոլոր ծիսական համակարգերուն.

1.- Կրօնական երաժշտութիւններն ունին սրբազան բնոյթ. ուստի Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան որեւէ մէկ երեսակը ուսումնասիրելու համար պէտք է ընդունիլ **սրբազան** **առաջնություն** յղացքը:

2.- Հայկական ծեսի շատ մը երեսակները զարգացած են **առաջնական** **թանձրացում** ըմբռնողութեամբ, որ է ժամանակի չընթացական յղացք մը, հակառակ **աշխարհիկ** **թանձրացում**, որ է ուղղութեամբ յղացք մը: Հետեւաբար **առաջնական** **թանձրացում** Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան հիմնական յարաչափերէն մէկն է: Կրօնական երաժշտութեան **առաջնական** **թանձրացում**, որուն պիտի անդրադառնամ յաջորդ էջերուն մէջ, սերտորէն կապուած է այս նիւթին: Այս յղացքները յաճախ պիտի յիշուին յաջորդ էջերուն մէջ, քանի որ անոնք թոյլ կու տան մեզի հասկնալու՝ Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան տրամաբանորէն նուազ հիմնաւորուած երեսակները: Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան կառոյցի հիմնական բաղադրիչներն են՝

ա. գրաբարի գործածությունները որպէս ծիսական լեզու.

բ. ձայնային համակարգի մը մէջ զարգացած միաձայնություններ.

գ. բնական ձայնամիջոցներու գործածություններ.

դ. տիպար եղանակներու տարբերակումը.

ե. կրկնություններ:

Յաջորդ գլուխներուն մէջ պիտի պարզեմ այս հիմնական տարրերը: Անոնք «բնական առօրինակ եւ քիմիական ժամանակի յղացքներուն հետ միասին կը կազմեն նաեւ հայկական եկեղեցական երաժշտութեան ներկայ խնդիրներուն ենթախորքը, եւ որոնց պիտի անդրադառնամ երկրորդ բաժնին մէջ:

1.- Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան երգացանկը: Հայաստանի մէջ, քրիստոնէութեան առաջին հարիւրամեակներուն ընթացքին պաշտամունքի երաժշտական երեսակը բնականաբար շատ տարբեր պիտի չըլլար, բաղդատումը այլ քրիստոնեայ շրջաններուն: Սաղմոսերգութիւնը, հաւանաբար համակերպուած տեղական եղանակներուն, թուերգութեան հիմնական միջոցն էր: Վանի մը համընդհանուր գործածութիւն ունեցող երգեր, ինչպէս Սոբէ Աստուած, Լոյս Աստուած եւ Փառք Եւրոպայի, այս շրջանին ունէին իրենց հայկական տարբերակները: Նիսակատարութեան զարգացման զուգահեռ, աճեցաւ երգերու թիւը եւ յայտնուեցան երգի նոր ձեւեր: Դարերու ընթացքին կազմուեցաւ լրիւ երգացանկ մը: Այն կը բաղկանար տարբեր տեսակի, ձեւի եւ չափընթացի երգերէ: Կարելի է ընել հետեւեալ պարզ դասաւորումը. ա. Սատարագի երգեր. բ. Ժամագրքի երգեր. գ. Հարականներ. դ. Այլ երգեր ու տաղեր-մեղեդիներ:

2.- Հարական: Սերոյիչեալ երգացանկի ընտիր եւ ծաւալուն մէկ մասը կը կազմեն չարականները, որոնք միաժամանակ հիմնական նիւթն են Հայաստանեայց եկեղեցւոյ երաժշտական համակարգին: Հարականներուն տարրական մօտեցում մ'իսկ կը սկսի առեղծուածով ու վէճով: Արդարեւ, շարական բառի ստուգաբանութիւնը կը պահէ տակաւին իր խորհուրդը, նոյնիսկ եթէ ան բանավէճի նիւթ չէ այլեւս. իսկ դարեր չարունակ գործածուած շարական բացատրութիւնը, լեզուաբաններու կողմէ հերքուած լրջութիւն, կը մնայ գրութիւն: Հարական բառը պարունակող հնագոյն վերապրած ձեռագիրը լի՛ք դարէն է, իսկ աւանդութիւնը անոնց ստեղծուելը կը վերագրէ Երգարուն:

Հարականներու երգացանկը կը կազմէ ուսումնասիրութեան ընդարձակ մարզ մը, յատկապէս հետեւեալ նիւթերուն համար.

ն. Աստուածաբանութիւն. ք. Ուշ Յայնի համակարգը. ք. Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան տիպար եղանակները. ք. Երգուած գրաբարի տաղաչափութիւնը. ք. Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հայրերու գրական ստեղծագործութեան պատմութիւնն ու քննութիւնը. ք. Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ երաժշտական դաստիարակութիւնը:

Շարականոցը դասաւորուած է որպէս չորագայական երգացանկ, որ կը սկսի Աստուածածնի ծննդեամբ եւ կը վերջանայ անոր Վերափոխութեամբ: Ան կը պարունակէ երգեր՝ ծիսական օրացոյցի իւրաքանչիւր տօնի եւ յիշատակի օրուան համար, յատուկ շարքով ու կանոնական կարգով: Տարբեր ծաւալով 1800-է աւելի երգեր համախմբուած են այժմու շարակնոցին մէջ: Այս երգերու մեծամասնութիւնը ունի երեք տուն, ոմանք ունին չորս տուն եւ քանի մը հատը՝ 36. այս վերջիններուս իւրաքանչիւր տունը կը սկսի այբուբենի հերթական տառերով: Ասոնց ամենանշանաւորը եւ հնագոյնն է (Վ. դար) Հռիփսիմեանց կոյսերուն նուիրուածը: Շարականներու բնագրերը չեն ընդօրինակուած Աստուածաշունչէն. անոնք անհատական բանաստեղծական ստեղծագործութիւններ են, որոնց մէջ հաւատքը վեհութեամբ հըռչակուած է եւ Աւետարանը նրբօրէն մեկնաբանուած: Վրիստոնէական հաւատքի իւրաքանչիւր երեսակ բանագրուած է շարականներու մէջ: Շարականները իրենց ժամերգութիւններու կանոնական տեղէն զատ լայն գործածութիւն ունին այլ ծէսերու մէջ եւս:

Նախնական չորաններուն շարականները կ'երգուէին սաղմոսներու հետ փոխն ի փոխ: Անոնք աւելի վերջ փոխարինեցին սաղմոսները, որոնց առաջին տողերը մնացին միայն եւ կ'որոշեն Յայնը:

Սաղմոսներու շարականներով փոխարինուիլը յատկանշական դէպք մըն էր. Աստուածաշնչային գրութիւններու տեղը պիտի առնէին ինքնատիպ, ժամանակակից ստեղծագործութիւններ: Այս որոշիչ քայլ մըն էր դէպի ինքնատիպ ծիսակատարութիւն մը: Առկէ վերջ սրբազան երաժշտութեան արուեստը պիտի տեղաւորուէր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ, զարգացնելով տեղական իւրայատուկ դպրոցներ: Ժամանակակից ընկերութիւններու համար դժուար հասկնալի ազատութիւն մը կը վայելէր երա-

ժշտական ստեղծագործութիւնը, որովհետեւ ան ենթարկուած էր երաժշտութեան ծիսական բնոյթէն բղխող օրէնքներու:

Հարականներուն արարողութեանց մէջ առնուելուն եւ սաղմոսները փոխարինելուն պարագաները իրենց մանրամասնութեամբ ծանօթ չեն մեզի: Այս մասին ըլլալիք նոր գիւտերը աւելի պիտի լուսարանեն մեզ, քան հայկական եկեղեցական երաժշտութեան պատմութեան ժամանակագրական հարցերուն լուծումը, որոնք միացած են որպէս բանավէճերու առաջնակարգ նիւթեր:

3.- **Հայականներու - Հեղինակութեան Հարցը:** Հատ վիճաբանուած նիւթ մըն է չարականներու հեղինակներուն հարցը, մանաւանդ վաղագոյն անուններու պարագային: Հարականներու հեղինակներուն հնագոյն ցանկը մեզի կու գայ լի՛ք դարէն. այդ ցանկերու սկիզբը կը գտնուի երկու անբաժանելի անուններ՝ Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց, Հայոց այբուբենի գիւտարարը, եւ Սուրբ Սահակ Պարթեւ կաթողիկոսը (387-436): Յանկերը յաջորդաբար կը նշեն Սուրբ Մովսէս Վերթոզը եւ բազմաթիւ այլ նշանաւոր Հայերու անունները: Հեղինակներու այս ցանկերուն առաւել խորհրդանշական հանգամանքը հիմնական պատճառներէն մէկը եղած է անոնց պատմական հիմքի մասին լի՛ք դարէն ի վեր չարունակուող վէճերուն: Այսուամենայնիւ, այս ցանկերու բազմաթիւութիւնը, որ կը ներառնէ սուրբեր, սրբակենցաղ եկեղեցական Հայեր, կաթողիկոսներ եւ հեղինակաւոր անձեր, ամբողջովին կը համապատասխանէ չարականներու սրբազան բնոյթին, եւ որոնց մէջ միացած են բազմաթիւ խորհրդանշէր, արժէքներ, գաղափարներ եւ աւանդութիւններ: Նման վերագրումներու կարելի է հանդիպիլ բազմաթիւ մշակոյթներու մէջ. անոնք մաս կը կազմեն **մշակոյթի էությունը գործընթացին:**

4.- **Եղանակներու - Հարադասութեան Հարցը:** Հարականներու եղանակները, ճիշտ ժողովրդական երգերու նման, ժամանակի ընթացքին կ'ենթարկուին փոփոխութիւններու: Հաւանաբար շատ կանուխէն, անոնց եղանակները սկսած են կորանցնել իրենց սկզբնական ձեւն ու յարմարած՝ իրենց ժամանակաշրջանին: Աւել-

լին, անոնք երբեք չեն անչարժացած երաժշտական ճայնագրութիւնով մը, քանի որ հայկական խազագրութիւնը կը բաղկանար ցուցմունքներէ, որոնք ի զօրու էին միայն բանաւոր կերպով փոխանցուող կենդանի աւանդութեան մը շրջածիրին մէջ, նոյնիսկ եթէ խազագրութիւնը զարգացած համակարգ մըն էր: Սիշտ գոյութիւն ունեցած են նոյն երգի եղանակաւորման տեղական տարբերակները, ինչպէս նկատելի է նաեւ մեր օրերուն: Այս հակու մն ունին բոլոր էնեդանի երաժշտութիւնը: Սատի բնագրերու հեղինակութեան հարցը (թէեւ բազմաթիւ շարականներու հեղինակները ստուգապէս յայտնի են), որ կը վերաբերի պատմութեան ընթացքին մասնաւոր պահու մը, կարելի չէ կապել շարականական ընթացքի մը հետ, ինչպիսին է եղանակներու պարագան: Հետեւաբար անիմաստ է այս երկու հարցերը համադասելով հերքել այժմու եղանակները, ինչպէս նաեւ եղանակները պատճառաբանելով հերքել հեղինակները:

Սիւս կողմանէ, պատճառ չկայ որպէս զի Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց հայկական ծիսակատարութեան համար երգ յօրինող առաջին հեղինակը չըլլայ. հաւանական է այդ, ոչ միայն բնագրերու պարագային, ինչպէս պատմական աղբիւրները թոյլ կուտան Լնթագրելու, այլ նաեւ եղանակներու պարագային, քանի որ մինչեւ արդի ժամանակները բանաստեղծն ու եղանակ յօրինողը նոյն անձն էին. բանաստեղծութիւն յօրինողը միաժամանակ եւ բնականաբար կը յօրինէր նաեւ եղանակը: Այսուհանդերձ, սխալ պիտի ըլլար Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի, հին կամ նոր որեւէ հեղինակի վերագրուած շարականները ընդունիլ որպէս բնածին, որովհետեւ, ինչպէս նշեցինք, եղանակները կը փոխուին ժամանակի ընթացքին, շարունակաբար համակերպուելով պատմական ժամանակաշրջաններուն:

Նկատի առնելով այս բոլորը, կը խորհնք, թէ եղանակներու հարադասութեան հարցի մասին կարծեցեալ կամ վերագրեալ հեղինակներու կապակցութեամբ վիճելը դժուարաւ պիտի կարենայ գոհացուցիչ եզրականութեան մը հասցնել, թէ՛ աւանդական վերագրումները պաշտպանողները, եւ թէ զանոնք հերքողները, բացի որ նոր, բացայայտ վաւերագրութիւններ մէջտեղ ելլան:

5.- Լեզու-էրաժշտութիւնն Բաղադրութիւնն: Գրաբարը սքանչելի ծիսական լեզու մըն է: Լորդ Ռայրըն, որ մնացած է Վենետիկի Սիսթարեան վանքը, անդրադարձած է, թէ գրաբարը «Լսար-Ժոյ հեղ Բաղադրութիւնն- Լեզու մըն է»: Գրաբար լեզուի ելեւէջներն ու ամանակը խորապէս կը զգացունին, երբ լաւ կ'արտասանուի ան: Հայկական ծիսակատարութիւնը մեծամասնաբար երգեցողութեամբ կատարուելով, լեզուի ելեւէջները կը դրսեւորուն յայնէրա կազմին մէջ: Երաժշտութեան հետ համագործելով կ'աճի Բանի ոյժը, ինչպէս կը հաստատէ Ներսէս Լամբրոնացի.

... է- ինչն զի սարանայի սովորութիւնն է զի-բ խոր-
հարդն ընդ ներքին մարդո խառնել. է- այնպէս՝ զմիտս
մէջ որպէս Կոստանէ 'ի Գերութիւնն վարել. խառնեաց
[[Սովել]] մարդարէն ընդ Կալստան նորա երգէն զյայն
էղանակացն է- նաւագացն օգնական, զի զօրութիւնն Բա-
նիցն է- Բեշարութիւնն յայնիցն յաճարակեացէ զկամս մէջ
'ի նմանէ, է- ընդ այնոսիկ սարանայոցէ. ինչն զի
լաւալ զէաղցրութիւնն էղանակին, Կարեաւոր է միացո
վննել զօրութիւնն Բանին, ինչն զի՞նչ էր Բանն որ զիս
այս էղանակաւ Բեշարացոյ, է- Գրանէ:

Լեզութներու լեզուն պարզ է եւ հասկնալի. սակայն այս յատկութիւնը կը յայտնուի միայն ուժգին կեդրոնացումի մը շնորհիւ, որ կարելի կը դառնայ Ժողովան Ժամանակի ճանաչումով: Լսապետով կը վերանան բացասական պրկումները, ճայներով եւ եկեղեցւոյ այլ զգայնական տարրերով ստեղծուած ծիսական միջնորդը կը թափանցէ անձը:

6.- Կրկնութիւնն Երգեցողութեան մէջ: Կրկնութիւնը ծէսերու հասարակ յատկանիշերէն մէկն է եւ բնական մէկ մասն է նաեւ հայկական ծէսին: ()գտակար պիտի ըլլայ դարձեալ զուգահէտ որինակ մը բերել հայկական ժողովրդական երաժշտութենէն, ուր կայ նոյն կրկնութեան երեւոյթը, հասարակ բոլոր հին ժողովուրդներուն: Հատ մը առօրեայ արարքներ, յատկապէս աշխա-

տանքը գիւղացիին համար ունէին կրօնական իմաստ, ուստի ժողովրդական երգերու մեծամասնութիւնը կը կատարէ ծիսական դեր: Լրկար, կրկնուող պարերգերը ուրիշ բան չէին քան ծիսական երգեր: Ամանապէս, հայկական եկեղեցական երաժշտութեան մէջ շատ մը երգեր ունին նոյն եղանակի վրայ երգուող բազմաթիւ տուններ: Ա՛խայն շէշտադրութեան համար թէթեւ տարբերակումներ տեղի կ'ունենան:

Կրկնողական երգեցողութիւնը կարգ մը արարողութիւններու ընթացքին կը կատարուի ծանօթ “Տէր ողորմեա” բանաձեւով, որ թոյլ կու տայ մասնակցողին կեդրոնանալ, եւ կ'առկախէ աշխարհի ժամանակը:

Եղանակ մը կրկնելը ունի հետեւեալ նպատակները. ա. կեդրոնացումը պահել բնագրին վրայ. բ. ծիսական միջնորդութիւններ գաշնակութիւնը զօրացնել. գ. սոգորել մասնակիցները որոշ եղանակներով, զորք պիտի ճանցուին որպէս յատուկ եղանակներ՝ յատուկ պահերու համար: Եթէ հայկական եկեղեցական երգերու մեծամասնութիւնը ունի նոյն եղանակով երգուող բազմաթիւ տուններ, այդ ուղղակի կապ ունի երգի օգտաբերութեան եւ շնորհակալ ժամանակի յղացքին հետ, եւ չի յայտնէ որեւէ զարգացման մակարդակ՝ բաղդատմամբ աշխարհիկ դասական երաժշտութեան մը:

7.- Հայկական ժեսակապարտութեան երաժշտական հատուկը: Սուրբ Գրիգոր Տաթեւացիի (Ա՛յ դար) կատարած ձայներու դասաւորումը պարզ կերպով կը բացայայտէ երգի զանազան ձեւերու տարբերութիւնը.

‘Եւս’ ամենեւին անշայն. որպէս ներդրամադրեալն ‘ի խորհուրդս: Երբեքտ’ ամենեւին յայն ասանց Բանի. որպէս Գոշումն: Երբեքտ’ որ Բանն ասանց է էան զշայնն. որպէս երգ շարանանայ: Չորբորտ’ յայնն ասանց է էան զԲանն. որպէս յայնասոր երգէ: Հինգերբորտ’ որ Ըսասոր է Բանն է յայնն ‘ի լեզուն. որպէս Բարբառ խօսից:

Հայկական ծխասկատարութեան մէջ միայն աղօթքներն ու մաղթանքները թիւ կ'ըսուին: Ս'նացեալը, թուերգութեան կամ երգի ձեւով հիւսուած է ծէսին մէջ, ըստ յատուկ կառոյցի մը:

Դասերգութիւններու, Վատարագի եւ այլ արարողութիւններու ընթացքին կը գործածուին երգի երեք գլխաւոր ձեւեր. ա. թուերգութիւն. բ. աւանդական տիպար եղանակներու վրայ հիմնուած պարզ երգեր. գ. յատուկ եղանակներ ունեցող, կամ տաղային երգեր: Թուերգութիւնը կը կատարուի սահմանափակ ծաւալով, խարսխային ձայնամիջոցով մը: Այս ձեւին մէջ տիպար եղանակները սակաւաթիւ են եւ անոնց տարբերակումը կախում ունի բնագրի շեշտադրութենէն: Թուերգութիւնը այն ձեւն է, որ լաւագոյնս ցոյց կու տայ, թէ ինչպէս կարելի է բնագիր մը "ըսել"՝ երգելով: Վարկաւագի քարոզները, պարզ սաղմոսերգութիւնը եւ Վատարագի ժամանակ քահանային բարձրաձայն ըսած աղօթքները կը պատկանին այս ձեւին: Երկրորդը շարականներու հիմնական ձեւն է: Այս կարելի է համարել որպէս թուերգութեան զարգացած մէկ ձեւը. տիպար եղանակները ունին զարգացած կառոյց, այսուհանդերձ անոնք կը գործածուին այնպիսի կերպով որ բնագիրը կը մնայ նոյնքան կարեւոր, որքան թուերգութեան մէջ: Գարձեալ, տիպար եղանակները կը տարբերակուին ըստ տաղաչափութեան:

Կը կարծուի թէ տաղային երգերու ձեւը զարգացած է լի-լի, դարերու: Անոնք կը թուին ազդած ըլլալ կարգ մը ծանր գնացքով շարականներու վրայ: Այս ձեւին մէջ եղանակային զարգացման եւ բնագրին յարաբերութիւնը շատ տարբեր է. ճիշդ զարգարանքներով եւ ընդլայնած եղանակներով աւելի դժուար է ըմբռնել բառերը: Այս ձեւ երգերը խաղաղեցուցիչ ազդեցութիւն մը կը բերեն ձայնային մթնոլորտին: Արդարեւ, վերոյիշեալ երեք ձեւերու եւ ընթերցումի համակցութիւնը կը կազմէ ծէսի արտաքին երեսակը:

8.- Ուր Յայնի Համալսարան: Վերիտունութեան բոլոր հին եւ գլխաւոր ծէսերը ունին իրենց երաժշտութեան կազմակերպման համակարգը. այդ կը կոչուի «Ուր Յայն», թէպէտեւ Հայկական համակարգը չի համապատասխաներ լատին կամ բիւզանդական համակարգերուն: Շուրջ քսան Յայնէջ, որոնց մէկ մասը կրնայ ժո-

դավաճանության ծագումնաբերական, համախմբում է և հայկական համակարգին մեջ (չորս Յայն, չորս հոգի, դասընթացի եւ արդիւններ), որ պայմանադրականորեն պահանջ է դրել Յայն անուանել, ութ թիւը ունենալով նաեւ խորհրդանշական իմաստ:

Ութ Յայնը ծիսական օրացույցի իրադրոժման մեջ կարեւոր դեր ունի: Տարուայ իւրաքանչիւր օր ունի օրուայ Յայն մը, որ Բուն Բարեկենդանին կը վերածուի շրջադարձի, ինչ որ ալ ըլլայ նախորդ օրուայ Յայնը, որպէս զի (Նատիկ օրը ծիսական օրացույցը վերսկսի առաջին Յայնով: Օրուայ Յայնը դեր կը կատարէ Լուստարանի ընթերցման, սաղմոսերգութեան, չարականներու, ժամերգութեան այլ երգերու, կարգ մը քարոզներու, աղօթքներու եւ մաղթանքներու ընտրութեան մէջ:

9.- Տեղացի Եղանակները: Տիպար եղանակները կը կազմեն հայկական եկեղեցական երաժշտութեան եղանակային աւանդը: Հարականներու երգացանկին մեծամասնութիւնը հիմնուած է աւանդական տիպար եղանակներու վրայ, որոնք կ'ենթարկուին նրբին տարբերակումներու՝ մէկ երգէն միւսը, ըստ բանաստեղծութեան ու նախադասութիւններու ծաւալին: Իւրաքանչիւր Յայնի մէջ գոյութիւն ունին որոշ թիւով տիպար եղանակներ: Լոյսն կը տարբերակուին նաեւ իրենց չափընթացքի տեսակէտէն. նոյն չարականը կրնայ տարբեր առիթներով երգուիլ միջոց, այսինքն՝ արագ, շափառ կամ քանցքով, որուն կը պատշաճի տիպար եղանակը, երբեմն ընդարձակուելով: Տիպար եղանակներու սկզբնական ձեւերը կը թուին ըլլալ միջոց երգերու մէջ, ուր անոնք պարզ ու խիտ են՝ բաղդատմամբ շափառ եւ քանցք տարբերակներուն:

Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան մէջ գոյութիւն ունին տիպար եղանակներու զանազան աւանդութիւններ. օրինակ՝ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ գործածուող տիպար եղանակները տարբեր են Վանեսիկեան Միթարեաններու կամ Երուսաղէմի տիպար եղանակներէն: Երեսնամեակէն ուշագիւր քննութիւն մը ցոյց կու տայ, թէ անոնք ունին նոյն ծագումը: Երբ կը նմանի ժողովրդական երաժշտութեան մէկ երեւոյթին. տարբեր շրջաններու մէջ կը գտնուին եղանակային տարբերակներ, որոնց ամէն մէկը ժա-

մանակի ընթացքին կ'ենթարկուի փոփոխութիւններու: Այս պատճառաւ է որ լիմ գարուն կատարուած չարականներու եւ այլ երգերու ձայնագրութիւնները կ'արտացոլեն անոնց գրանցման ժամանակի եղանակները միայն, եւ չեն ներկայացներ աւելի կանուխ շրջաններուն երգուած եղանակները:

10.- Հայեանքն է շանայնէրն - Վոգաւէլէր-Խէնք: Այս նիւթը արծարծուած է լիմ գարուն եւ ի գարու առաջին տասնամեակներուն, երբ հայկական մշակոյթը կը վիճարկուէր եւ Արեւմտեան մշակոյթէն ներշնչուած նոր ձեւեր կը ներմուծուէին: Սէկ կողմանէ՝ հայկական երաժշտութիւնը չէր յարմարեր Արեւմտեան չափանիւթերուն, եւ միւս կողմանէ՝ երաժշտագիտական առումով բաւական բանալի՞ճ չկար. ուստի այն ժամանակուայ մտաւորականները ընդհանրապէս սկսան կարծել, թէ իրենց երաժշտութիւնը բոլորովին աղաւաղուած էր օտար ազդեցութիւններով: Այս նիւթը տակաւին կը շարունակէ շարժել Հայոց հետաքրքրութիւնը: Իրականին, չափ բարդ նիւթ մըն է այս, որ պէտք չէ անձնական ճաշակի հիման վրայ վիճել (թէեւ այդ ունենալով է որոշ դեր), ոչ ալ պատմութենէ քաղուած ենթադրութիւններու անսեթեւեթ յառաջընթացներով:

Երբ կ'ուսումնասիրուին իրենց ամբողջութեան մէջ, չարականները կը յայտնաբերեն կարեւոր յատկանիւ մը, որ է բացառիկ միատարրութիւն մը: Նշած էինք արդէն, թէ չարականները կը հիմնուին տիպար եղանակներու տարբերակման վրայ. այդ նկատի առնելով պիտի հետեւցնէինք, թէ օտար ազդեցութիւնները պիտի գործէին ամբողջ երգացանկին վրայ: Սակայն դժուար է երեւակայել, թէ այդքան միատարր փոփոխութիւն մը կարենայ տեղի ունեցած ըլլալ տարբեր ծաւալներով 1800-է աւելի երգերէ բաղկացած երգացանկի մը մէջ, եւ այդ՝ հայկական իւրաքանչիւր երաժշտական կեդրոնի մէջ: Արդարեւ, օտար ազդեցութիւններ գործած են չարականներու վրայ, սակայն անոնք լաւագոյնս իւրացուած են: Շարականներու հանրածանօթ ձայնագրութիւններու մէջ կարելի է գտնալ միայն քանի մը հատուածներ, ուր բացայայտօրէն կը նշմարուին եղանակի կամ զարդարանքի օտար բանաձեւեր: Այս վերջիններէս աւելի շատ կը գտնուին կարեւոր

նաեւ որեւէ աւանդական տաճարի մէջ, քանի որ անոնք տիեզերական կեդրոններ են, եւ Նէքոաշնակութիւնը Աստուծոյ նուիրուած որեւէ վայրի ընդաբոյս տարն է:

Արաժշտութիւնը ըլլալով նախ եւ առաջ ներդաշնակութեան արուեստ մը, եկեղեցւոյ մէջ ան իր դերը կը կատարէ այն ժամանակ միայն, երբ արտագրուող ձայները իրար կ'առնչուին ճշգրիտ ու պարզ համեմատութիւններով: Այս սկզբունքի պահպանումը երաժշտութեան թոյլ կու տայ դրական կերպով ազդել մարդկային ոգիի վրայ ու կը ստեղծէ ներդաշնակութիւն մը՝ թէ՛ մարդկանց մէջը եւ թէ՛ մարդկանց միջեւ: Իսկ այս ներդաշնակութեան խանգարուիլը կը ստեղծէ չփոթութիւն եւ երգը կը վերածուի սոսկ պաճուճանքի: «Արաժշտութեամբ բուժումը» ուրիշ բան չէ քան լաւ համեմատուած ձայներու օգնութեամբ ներքին ներդաշնակութեան հաստատումը: Այդ կիրառուած է դարերով, Միջին Արեւելքի, Ասիոյ եւ Ամերիկայի մէջ: Եկեղեցական երաժշտութեան դերն է այս ներդաշնակումին երաշխաւորել բարեյարմար միջավայր մը, որուն մէջ տեղ չունի արդէն «բուժում»-ը:

Վերոյիշեալ ճշգրիտ համեմատութիւնները կը գտնուին բնական ձայնամիջոցներու մէջ, որոնք մարդկութեան ծանօթ են ամենահին ժամանակներէն ի վեր, եւ թուային համեմատութիւններով բանաձեւուած՝ Հնադարեան չըջանին: Մարդիկ այս ձայնամիջոցները գտած են ներգիտակցաբար. դարերու ընթացքին փառաւորապէս բաղադրած են զանոնք եւ հաստատած՝ բազմաթիւ երաժշտական շայնէր:

12.- Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան մէջ Գոթաշատ-աւաշ շայնամիջոցները: Անոնք կը ծնին ձայնամիջոցներու երեք զլիստ որ սեռերէն. ալ-Թագոթեան Բն-դիզ, Բնական Բն-դիզ եւ Կոճային: Իւրաքանչիւր սեռ կը նշէ Բնական Գոթաշատ ձայնամիջոցի յատուկ բաժանման ձեւ մը: Այսպիսով կ'աճանցուին տաս տարբեր ձայնամիջոցներ, որոնք կը գտնուին հայկական ալ-Թ շայնի մէջ: Անոնցմէ մին կը սխալանի յադու-ի ալ-իւն, որ կը գործածուի շոթոթ շայնի մէջ եւ հազուադիւրս է այլուր: Այս ձայնամիջոցները երբ կը միացուին կամ կը մակադրուին, կը կազմեն շայնէր-ձայնադարեր:

Հայկական Յայնեթու մէջ յաճախ կ'երեւան շարք մը ներքին ձայնամիջոցներ, ինչպէս երկեակներ, կիսաձայներ, մեծ եւ փոքր երրեակներ, որոնք անսնցուած են քնակնային խոնկէն բաժանումնէրէն: Այս ձայնամիջոցները, հակառակ որ յստակօրէն լսելի են, պէտք է սերտուին յստուկ կրթութեամբ եւ մասնաւոր ուշադրութեամբ, որովհետեւ մեր առօրեայ կեանքին մէջ առիթ չենք ունենար զանոնք յաճախ լսելու:

13.- Երկայնութիւնն է- Յայնեթ: Երկայնութիւնը, երգելու բնածին ձեւն է բոլոր մարդկութեան. ուստի նաեւ Հայկական եկեղեցական երգեցողութեան: Անոր հիմնական սկզբունքն է ձայներու յաջորդական արտադրութիւնը, որու հետեւանքով ձայները կ'ընկալուին նաեւ յաջորդաբար: Երկայնութեան մէջ, նուրբ զարդարանքներով եղանակային ուրուագիծ մը կը մշակուի երգի զանազան ձեւերու մէջ: Այստեղ զարդարանքը կը նշանակէ սո էլի քան թէ եզրի բառացի իմաստը. ան բնական եւ անբաժանելի մէկ մասն է եղանակին:

Եղանակային զարդացումը, ուրեմն ներառեալ զարդարանքները, կը բացատրուի միշտ Յայնեթ յղացքին ներքեւ: Չայնեթ հնչական միջնորդ մըն է, որ կը սահմանուի երկու զուգահէտաբար նկատի առնուող յարաչափերով. Յայնեթաւ եւ զարդարանք, որոնք, իրենց կարգին, կը սահմանուին Հայնեթաւ-Երկայնեթ: Չայնեթ մը ձայնաւորը կը բաղկանայ յաջորդական աստիճաններէ, որոնք կը ստացուին զանազան ձայնամիջոցներու, մասնաւոր քառեակներու, բայց նաեւ հնգեակներու եւ երբեմն ալ երրեակներու բաժանումնէն: Այս ձայնամիջոցներու բաղադրութեան ձեւը կրնայ ըլլալ թէ՛ յաջորդական եւ թէ՛ մակագրուած:

Չայնեթները բաժանելու եւ բաղադրելու կարելիութիւնները անսահման են, բայց համընդհանուր գործածութիւն ունեցող ձայնամիջոցները անոնք են, որոնք կը պարունակեն ամենամեծ թիւով պարզ համեմատութիւններ: Այս իւրաքանչիւր Յայնեթ կառուցին եւ զարգացման օրէնքներուն, իւրաքանչիւր աստիճան կը ստանայ յստուկ արժէք, եւ պէտք է ըստ այնմ մեկնաբանուի: Այլ կրնայ հարկադրել, որ աստիճան մը երգուի լրիւ ձայնով, ուրիշ մը թրթռայնելով (փոքր ձայնամիջոցի մը ներքեւ եւ ոչ

օփերայի երգեցողութեան պէս), դարձեալ ուրիշ աստիճան մը՝ փոքր բարձրութեան փոփոխութիւններով, ըստ եղանակի վերընթաց կամ վարընթաց շարժումին:

Իւրաքանչիւր Յայնէ մէջ միայն պարզ համեմատութիւններու գործածուիլը հայկական «-ի Յայնէ»- բացայայտ մէկ հակումն է: Այդ մասամբ կու գայ հայկական Յայնէ- համեմատաբար փոքրաթիւ ըլլալէն, որ կը սահմանափակէ ձայնամիջոցներու բարդ բաղադրութիւնները, բայց նաեւ Յայնէ- կրօնական ներգործութենէն, որ կը միտի նպաստել անհատի ամփոփման:

Հայկական «-ի Յայնէ իւրաքանչիւր Յայնէ» կը բղիխ յատուկ Գայն մը, նոյնիսկ եթէ անոնց ձայնաշարերը հիմնովին տարբեր չեն միշտ: Այս երեւոյթը կը ծնի իւրաքանչիւր Յայնէ յատուկ զարգացման ձեւերէն: Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան մէջ եղանակային զարգացման ընդհանուր յատկութիւններէն քանի մը հատն են՝ Էնալան Զառէալի սահմաններուն մէջ պոռոյտը, երբեակներու միջեւ ուղղակի անցքերը, դանդաղ վերընթաց եւ արագ վարընթաց (զարգարիչ) շարժումը:

Ինչպէս տիպար եղանակները, հայկական Յայնէ ալ փոփոխութիւններու ենթարկուած են՝ օտար ազդեցութիւններով, կամ լեզուի մէջ տեղի ունեցած փոփոխութիւններու պատճառաւ, ինչպէս օրինակ՝ կիլիկեան շրջանին: Այսուհանդերձ, բնական ձայնամիջոցներ գործածելու սկզբունքը՝ որպէս Յայնէ- կառուցային հիմք, մնացած է անփոփոխ, ինչպէս որ պատահած է ընդհանրապէս Յայնայնէ երաժշտութիւններու մէջ:

Չայնայնէ համակարգերու պարունակած բազմաթիւ իւրայատկութիւնները զանոնք կը դարձնեն դժուարաւ ուսանելի, բայց աւանդական կրթութեան մը պարագային, երբ կարելի է կանոնաւորապէս լսել Յայնէ: Արդարեւ, հայկական եկեղեցական երաժշտութիւնը առ անց ընդհատուած փոխանցուած է սուսնը-հինգ դար, ամենաազդու ձեւով՝ բանաւոր փոխանցմամբ: Չայնէ, մանաւանդ անոնք, որոնք կը գործածուին եկեղեցւոյ մէջ, այսինքն՝ կրօնական նպատակաւ, պէտք է լսուին ոչ միայն կանոնաւորապէս, այլ նաեւ ճշգրիտ մեկնաբանութեամբ, որպէս զի երգը կատարէ իր դերը: Հայկական Յայնէ ունին իրենց յատկանիշներն ու յատուկ զարգացման օրէնքները, որոնք սերտօրէն

կապուած են լեզուի ելեւէջային յատկութիւններուն: Հայերէն լեզուն իր ճիշտ արտայայտութիւնը կը գտնայ, երբ երգուի ճշգրիտօրէն հաստատուած Յայնէֆու վրայ եւ յարմար եղանակային զարգացումով:

14.- Պայնապահութիւն: Ամէն Յայն ունի իր հիմնական աստիճանը, որ է աւերող եղանակին յենակէտը, կամ հիմնական ձայնամիջոցի առաջին աստիճանը. այս երկուքը յաճախ նոյնն են: Պայնային երաժշտութեան մէջ, ձայնաչարի իւրաքանչիւր աստիճանը կը սահմանուի հիմնական աստիճանի հետ իր ունեցած յարաբերութեամբ: Պայնապահութիւնը, հիմնական աստիճանի արտադրութիւնն է, որ կը կատարուի եղանակին զուգահեռաբար: Պայնէ արտայայտութիւնը լրիւ ստանալու համար արտադրող իւրաքանչիւր ձայնի յարաբերականութիւնը պէտք է յստակօրէն հաստատուի: Ուստի ձայնապահութիւնը պէտք է բաւարար չափով ներկայ ըլլայ, ինչպէս որ է հայկական աւանդական երաժշտութեան մէջ: Ընթերցողը պիտի յիշէ հայկական Գ-Գ-Լը, որ երբ կը նուագէ մայր եղանակը, միշտ երկրորդ Գ-Գ-Լ մը կը ձայնակցի անոր, որ կը կատարէ ձայնապահութիւնը: Պայնապահութեան կարեւորութիւնը կը բացատրուի առաջին նուագողի բծախնդրութեամբ՝ ձայնապահ նուագածուի ընտրութեան մէջ:

Պայնապահութիւնը յաճախ կը կիրարկուի եկեղեցւոյ մէջ, մեներգերու կամ ծանր խմբային երգերու համար, ինչպէս թափօրի երգերը: Իրականին, հայկական եկեղեցական երգերու մեծամասնութիւնը կրնայ կատարուիլ ձայնապահութեամբ, եւ նոյնիսկ անհրաժեշտ է այդ:

(Շարունակելի)

ԱՐԱՄ ՔԵՐՈՎԱԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՏԱԾԷՍԵԱՆՆԵՐԸ. ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Արտաշէս Ա.ի մահէն (Ք.Ա. 160) մինչեւ Տիգրան Մեծի գահ բարձրացումը (Ք.Ա. 85) այնքան քիչ են Հայաստանի վերաբերեալ տուեալները, որ ուսումնասիրողները մինչեւ հիմա չեն յաջողած միահամուտ կարծիք մը յայտնել ժամանակաշրջանի պատմական եղելութիւններուն մասին: Սոյն յօդուածին մէջ փոխի փորձենք նիւթին շուրջ լոյս սփռել՝ հայ եւ օտար աղբիւրներէն արդէն յայտնի տուեալներու թարմ մեկնաբանութեան մը հիման վրայ:

Արտաշէս Ա.ի թագաւորութեան սկզբնաւորումը կը տարուքերի Ք.Ա. 190ի եւ 188ի միջեւ, ինչ որ կախում ունի Մագնեսիոյ ճակատամարտի եւ Ապամէայի դաշնագրի թուագրութեան ու գնահատութեան հարցէն: Ամէն պարագայի, անոր տեւողութիւնը քաւական մօտիկ է Մովսէս Նորհնացիի հաղորդած 25 տարուան գահակալութեան շրջանին (Արտաշէս Առաջին)¹: Նոյնպէս հնարաւոր է օգտագործել 41 տարուան (Արտաշէս «Բ.») գահակալութեան շրջանը². Երուանդ Դ.ի գահընկեցութենէն (Ք.Ա. 201)³ հաշուելով կը ստանանք Ք.Ա. 160, թէւ ճիշդ է, որ Ք.Ա. 201-190 թուականներուն Արտաշէս թագաւոր եղած չէ, այլ՝ Մեծ Հայքի սելեւկեան կառավարիչ:

Միւս կողմէ, Արտաշէս Ա.ի մահուան թուականը ասանդաբար կը համարուի Ք. Ա. 160, որուն իբրեւ հիմք կը ծառայէ Մարաստանի սելեւկեան կառավարիչ Տիմարքոսի ձախող ապստամբութիւնը նոյն թուականին (Արտաշէսի օժանդակութեամբ, ըստ Դիոդորոս Սիկիլիացիի վկայութեան)⁴ Այս դէպքը Արտաշէսի թագաւորութեան վերջին ծանօթ դրուագն է, թէւ պէտք չէ մոռնալ, որ Ք.Ա. 160 թուականը «(...) ի հարկէ, պայմանական տարեթիւ է: Արտաշէսը կարող է դրանից յետոյ եւս մի շարք տարիներ թագաւորած լինել»⁵:

Արտաշէսի մահէն ետք, Հայաստան գրեթէ կ'անհետանայ սկզբնաղբիւրներու հաղորդումներէն: Ընդամենը ծանօթ են հետեւեալ իրողութիւնները--

ա) Նորհնացիի համաձայն, Արտաշէս «Բ.»ին յաջորդած է անգլաւկ Արտաւազդ «Բ.»ը, շատ կարճ ժամանակով⁶, որմէ ետք գահ բարձրացած են իր եղբայրները՝ Տիրան (21 տարի)⁷ եւ Տիգրան Վերջին (42 տարի)⁸:

բ) Պարթեւներու Միհրդատ թագաւորը հայոց թագաւոր Արտաւազդի դէմ կրուած է (Յուստինոս)⁹:

¹Մովսէս Նորհնացի, *Հայոց պատմութիւն*, աշխարհաբար թարգմանութիւն Առ. Մալխասեանի, Երևան, 1981, 100-րդ մտն. R. Hewsen, *Moses of Khoren As A Historical Source*, *Armenian Review*, Summer 1986, 55.

²Նորհնացի, *Աշ. աշխ.*, 206

³Հայ ժողովրդի պատմութիւն, *Աշ. աշխ.*, 821

⁴Ծ. Մանանդեան, *Երկնք*, հատոր Ա., Երևան, 1977, 128

⁵Հայ ժողովրդի պատմութիւն, հատոր Ա., Երևան, 1971, 851. Ռմտ. G. Dédéyan (ed.), *Histoire des Arméniens*, Toulouse, 1982, 95.

⁶Նորհնացի, *Աշ. աշխ.*, 206

⁷Նոյն տեղը, 207

⁸Նոյն տեղը, 200

⁹Մանանդեան, *Աշ. աշխ.*, 137

գ) Հստ Ապպիանոսի, Տիգրան Մեծի Ռոմ անունը նույնպես Տիգրան է¹⁴

դ) Պոմպեոս Տրոգոս կը գրէ, թէ Բ.Ա. 93 թուականին «Արմենիայի թագաւորը եր Տիգրանը, որը պատանդ էր տրուել վաղուց պարթեւներին եւ քիչ առաջ յետ էր ուղարկուել իր հայրենի թագաւորութիւնը»¹⁵: Սակայն, քննադիրը թոյլ չի տար պնդել, որ Տիգրան զահը գրաւած չէ իր վերադարձէն անմիջապէս ետք¹⁶, հաղորդումը 93 թուականին կը վերաբերի, այսինքն, «քիչ առաջ»ը 95ի մասին կը խօսի:

Այս քննորոշումով, պատմաբանները փորձած են հետեւեալ կառոյցը ստեղծել.–

ա) Արտաշէս Ա.ի եւ Տիգրան Մեծի միջեւ զետեղած են Արտաւազդ Ա.ն ու Տիգրան Ա.ը:

բ) Տիգրան Ա.ի թագաւորութիւնը հաշուած են 21 տարի, ըստ Նորեմացիի «Տիրան»ին, եւ ճշդած՝ Բ.Ա. 116-95:

գ) Բ.Ա. 160-116 ժամանակամիջոցը ղեցուցած են՝ Արտաւազդ Ա.ով, թէեւ նման երկարաշունչ թագաւորութիւն հաւաստող որեւէ ապացոյց չկայ:

Ռոմէն Մանասէրեան Բ.Ա. 115-110 թուականներուն կը վերագրէ հայ-պարթեւական պատերազմը եւ Տիգրանի յանձնումը իրեն պատանդ¹⁷ Նոյն հեղինակը աւելի որոշակի թուական մը տուած է «Հայկական Սովետական Հանրագիտարան»ին մէջ. «Մ.թ.ա. մօտ 112-111ին Պարթեւաստանի ներխուժման դէմ Հայաստանի անյաշող պայքարից յետոյ գահաժառանգ Տիգրան Բ. տրուել է պատանդ»¹⁸ Այս թուագրումը, թէեւ կը թիւ պարթեւ Միհրդատ Բ.ի (123-88) ժամանակի ռազմա-քաղաքական իրադրութեան առարկայական վերլուծումէն, քողորովին անյարիր է սկզբնաղբիւրին տուեալներուն. Յուստինոս յստակօրէն կ'ըսէ, թէ Միհրդատ «ad postremum»¹⁹ (ի վերջոյ, in the end) կուտած է Արտաւազդի դէմ:

Բացառուած չէ, որ յիշեալ թուականին հայ-պարթեւական երկրորդ ընդհարում մը տեղի ունեցած ըլլայ, որուն կարելի է վերագրել Ստրաբոնի այն խօսքը, թէ «թէեւ յարձակումներ յաճախ տեղի ունեցան, սակայն երկիրն ուժով չնուաճուեց»¹⁶, եւ անոր հետեւանք նկատել Տիգրանի պատանդ յանձնումը¹⁷: Բանդրինգամեայ Տիգրանը արդէն քաւարար տարիք ունէր Ալէքսիքի կառավարիչ («մեծ քղե՛շխ», «մեծ իշխա՛ն») դառնալու¹⁸ եւ իր Ռօրեղբօր Զարեհի աղջկան՝ Զարուհիի հետ ամուսնանալու¹⁹:

Սակայն, հայ-պարթեւական առաջին պատերազմը, ինչպէս համոզիչ փաստարկումով ցոյց տուած է Ժամսէն Էլշիթէկեանը, տեղի ունեցած է Բ.Ա. 140ին

¹⁰Նոյն տեղը, 138

¹¹Հայ ժողովրդի պատմութեան քրեատմատիա, հատոր Ա., Երևան, 1981, 223

¹²Ժ. Էլշիթէկեան, Հայաստան եւ Սելեւկեանները, Երևան, 1979, 78

¹³Ի. Մանասէրեան, Տիգրան Մեծ. Հայաստանի պայքարը Հռոմի եւ Պարթեւաստանի դէմ (Մ.թ.ա. 96-80), Երևան, 1987, 28

¹⁴Ի. Մանասէրեան, «Տիգրան Բ», Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Բ. 11, Երևան, 1986, 697:

¹⁵Էլշիթէկեան, նշ. աշխ., 78

¹⁶Մանանդեան, նշ. աշխ., 138

¹⁷Հայ ժողովրդի պատմութիւն, նշ. աշխ., 656

¹⁸Էլշիթէկեան, նշ. աշխ., 78-79

¹⁹Սարգսեան, «Ինչ-քաթիւնեան սեպագրական ժամանակագրութեան մէկ վկայութիւնը Տիգրան Բ.ի ժամանակի Հայաստանի մասին» (ոտսերէն), Պատմա-քանասիրական հանդէս, 2, 1991, 68

Արտաւազդ Ա.ի եւ Միհրդատ Ա.ի միջեւ (171-138)²⁰ Ապագայ Տիգրան Մեծը, նորածին, չէր կրնար պատանդ տարուած ըլլալ այս պատերազմին հետեւանքով եւ քառասունընիւց տարի մնալ պարթեական արքունիքը:

Միւս կողմէ, Յուստինոսի պատմման չիմացուի յիշեալ պատերազմին ելքը: Ստրաբոն կ'ըսէ, թէ այդ ժամանակներուն «պարթեաները տիրեցին մեղացիների եւ քաքելոնացիների երկրներին, քայք ո'չ Արմենիային»²¹: Նոյնիսկ կրնայ ըլլալ, որ պատերազմը հայերու յաղթանակով վերջացած ըլլալ, ըստ Ստրաբոնի քննարկին այլ մեկնաբանութեան մը²²:

Մանասէրեանի յիշեալ թուագրումը իր արդարացումը ունի: Ան յստակօրէն կ'ըսէ, թէ Տիգրան Բ. Արտաւազդ Ա.ի «գարմիկն էր, նրան նախորդած Տիգրան I թագաւորի որդին»²³ Իսկ Գագիկ Սարգսեան, Արտաշէսեան հարստութեան տոհմածառի վերականգնումի իր նորագոյն փորձին մէջ, իրեն Արտաշէսի որդիներ կը դնէ Տիգրան Ա. (160-?), Արտաւազդ Ա. (?-96), Զարեհ, Վրդր եւ Մաժան²⁴ Այս վերջին կէտին շուրջ կ'արժէ վերլուծել, որ Արտաշէս կին զաւակներ ալ ունեցած է (հմմտ. Խորենացիի Բ. գիրքի ճկող գլուխի խորագիրը. «Արտաւազդի թագաւորելը, իր եղբայրներին ու քոյրերին հալածելը եւ նրա մահը՝ ալլաքանութեամբ հանդերձ»)²⁵, թէիւ այս տեղեկութիւնը կրնայ վաւերական չըլլալ²⁶, պէտք չէ մոռնալ, որ Արտաշէս «Ա.» Արտաշատն անուանով դուստր մը ունէր²⁷:

Թէ ի'նչ հիման վրայ Մանասէրեան եւ Սարգսեան կ'ենթադրեն, որ Արտաւազդ Արտաշէսի երկրորդ զաւակն է, ի վիճակի չենք ճշդելու, քանի որ անոնք որեւէ ապացոյց չեն բերեր: Արդեօք Արտաշէս «Ա.»-Տիգրան Միջին-Արտաւազդ «Ա.» խորենացիական յաջորդականութիւնը: Հ. Մելիքի ատելի ծայրայեղ ենթադրութիւն մը կու տայ, որուն ապացոյցումը ատելի քան խնդրական է. ան կ'ենթադրէ, որ Տիգրան Ա. կրնայ Արտաշէս Ա.ի որդին եւ Արտաւազդ Ա.ի ու Տիգրան Բ.ի հայրը եղած ըլլալ²⁸:

Մեզի կը թուի, որ եթէ Տիգրան Ա. իր հօր անմիջական յաջորդը եղած ըլլար, քննականաբար իր որդին պիտի յաջորդէր զինքը եւ ո'չ՝ եղբայրը: Արդեօք կ'ենթադրուի, վերամեկնելով Խորենացին, որ Արտաւազդ կրնար գահը իր եղբորորդիին յափշտակած ըլլալ, օգտուելով անոր անշահախառնութենէն:

Ամեն պարագայի, Արտաւազդ-Միհրդատ պատերազմի թուագրումը Բ.Ա. 140ին զգալիօրէն կը նուազեցնէ Արտաւազդ Ա.-Տիգրան Ա. փոխատեղումի կարելիութիւնը, եթէ անշուշտ չշրջուին անոնց թագաւորութեան ժամանակամիջոցները (Տիգրան Ա.' 160-140, Արտաւազդ Ա.' 140-96): Ասիկա, սակայն, այդ թուականին վրայ պիտի կեդրոնացնէր Տիգրան Բ.ի ծնունդը, Տիգրան

²⁰Էլիսէէական, *Աշ. աշխ.*, 72-76

²¹Մանասէրեան, *Աշ. աշխ.*, 188

²²Yessai O. Kerouizian, *Arménia e Roma, relações políticas nos anos de 190-A.C.--387-D.C.*, São Paulo, 1977, 18.

²³Մանասէրեան, *Աշ. աշխ.*, 28

²⁴Սարգսեան, *Աշ. աշխ.*, 61

²⁵Ստրեպտոս, *Աշ. աշխ.*, 206

²⁶Հմմտ. R. Hewsen, *op. cit.*, 53.

²⁷Ստրեպտոս, 166: Թմոսքն սիսլամսր կը քարդմանէ քորոս, Արտաշատ անունով (Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*, trans. Robert Thomson, Cambridge-London, 1980, 147)

²⁸Հմմտ. R.D. Wilkinson, *Introduction to the History of Pre-Christian Armenia*, Cambridge (Ma.), 1983, 28.

Ա.ի մահը, Արտաւազդ Ա.ի գահակալումը եւ հայ-պարսեական պատերազմը, ինչ որ զուգադիպութիւններու չափազանց արուեստական շղթայ մը կը ստեղծէ:

Հարկ է նշել, թէ որոշ պատմաբաններ Բ.Ա. 123 թուականը Արտաւազդ Ա.-Տիգրան Ա.ի ասմամանագիծ կը նկատեն: Այսպէս, Ռադրոֆ Հիւսն այդ թուականին կ'աւարտէ Արտաւազդի թագաւորութիւնը²⁹, մինչ Ռոնէ կրուէ հոն սկիզբ կու տայ անոր՝ «Արտաւազդ Բ.» կոչումով, զինքը դարձնելով Տիգրան Բ.ի անմիջական անխորդը, որուն հօր մասին լուրքին կը պահէ³⁰ Վերջապէս, Պետրոս Յովհաննիսեան կը պահպանէ ասանդական կարգը՝ Տիգրան Ա.ը որպէս Արտաշէս Ա.ի որդի եւ Արտաւազդ Ա.ի կրտսեր եղբայր, թագաւորեցնելով զայն յիշեալ տարին³¹: Մեզի համար դժուար եղած է որեւէ հիմնաւորում գտնել այդ թուականին համար, քացի անկէ, որ կը զուգադիպի պարթեւ Միհրդատ Բ.ի թագաւորութեան սկզբնաւորման հետ. նոյնքան հիմնազուրկ է Բ.Ա. 130 թուականը³²:

Հոս կ'արժէ վերաքննութեան ենթարկել Խորենացիի թագաւորական երկու շարքերը (վականգիծերու մէջ՝ տեւողութիւնը).--

- ա) Արտաշէս «Ա.» (25)-Տիգրան Միջին (33)-Արտաւազդ «Ա.» (կարճատեւ)
- բ) Արտաշէս «Բ.» (41)-Արտաւազդ «Բ.»-Տիրան (21) - Տիգրան Վերջին (42):

Առաջինը պատմականօրէն կը թուագրուի Բ.Ա. երկրորդ եւ առաջին դարերուն, իսկ երկրորդը՝ Բ.Ե. երկրորդ դարուն: Արտաշէս «Ա.»ի կեանքին մասին պատմութիւնը դէպքերը կը համապատասխանեն Տիգրան Մեծի կամ Միհրդատ Եւպատորի թագաւորութիւններուն. ընդհանուր գիծերով, Տիգրան Միջինի եւ Արտաւազդ «Ա.»ի վերաբերող տեղեկութիւնները՝ յաջորդաբար Տիգրան Մեծին եւ Արտաւազդ Բ.ին: Ինչ կը վերաբերի Արտաշէս «Բ.»ին, քացառելով հոռմեացի կայսրերու հետ կապուած դէպքերը, մնացեալը կրնայ վերագրուիլ Արտաշէս Ա.ին:

Մեր կարծիքով, յիշեալ երկու շարքերուն հետ կապուած ժամանակագրական խնդիրները ենթակայ են վերանայումի: Առաջին շարքին տարիներու զումարը 58 կու տայ, որ Տիգրան Բ.ի ու Արտաւազդ Բ.ի թագաւորութիւններու մօտաւոր տեւողութիւնն է (85-84), իսկ երկրորդը՝ 104, որ գրեթէ կը համապատասխանէ Արտաշէսի կառավարիչ նշանակումէն մինչեւ Տիգրան Բ.ի գահակալումը երկարող տարիներուն (201-85): Ծանկեան է նշել, որ ուշ միջնադարեան երեք պատմիչներ՝ Սամուէլ Անեցի, Մխիթար Անեցի եւ Մխիթար Այրիվանցի, երկու տարուան իշխանութեան ժամանակաշրջան վերագրած են Արտաւազդ «Բ.»ին, ինչ որ ընդունուած է Գ. Սարգսեանի կողմէ³³. այս նոյն կարծիքին եղած են Նիկողայոս Ադոնց³⁴ եւ Ստեփանոս Մալխասեանց³⁵: Այդ երկու տարիները լիով կը քաւարարեն յիշեալ 106ամեայ ժամանակահատուածը:

²⁹Hewsen, *op. cit.*, 53. Sh'u Gush Moise de Khorene, *Histoire de l'Arménie*, traduction par Annie et Jean-Pierre Mahé, Paris, 1993, 368.

³⁰R. Orousset, *Histoire de l'Arménie*, Paris, 1947, 84.

³¹Գ. Յովհաննիսեան, «Տիգրան Ա.», Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Բ. 11, Երևան, 1985, 697:

³²Վմու. Kerouzien, *op. cit.*, 18.

³³Գ. Սարգսեան, «Տիգրան Բ.ի եւ Արտաւազդ Բ.ի գահատարիների քանակն ըստ Խորենացու», *Լուսին Ռաւարական գիտությունների*, 12, 1997, 72:

³⁴Վմու. Լ. Ծաթիկեան, «Մովսէս Խորենացու ժամանագրութեան մի քանի խնդիրներ մասին», *Պատմա-քաղաքական հանդէս*, 1, 1971, 160:

³⁵Խորենացի, *նշ. աշխ.*, 400:

Հասնաբար, Արտաւազդներու գահատարիքի կրճատումը կապուած է այն իրողութեան հետ, որ Մար Աբաս Մծուրնացի կը յիշէ միայն մէկ Արտաւազդ՝ Արտաշէսի որդի եւ յաջորդ, որ իր եղբայր Տիգրանի հետ միասին 24 տարի թագաւորած է, ըստ Սեբեոսի Բ. գլուխին մէջ քերուած հայոց արքայացանկին³⁶

Թուարանական այս հաշիւները ենթադրել կու տան, որ Խորենացիին յայտնի էր այս երեք դէպքերուն (Երուանդի գահընկեցութիւնը, Տիգրան Բ-ի գահակալումը եւ Արտաւազդ Բ-ի գերեզմարումը) միջեւ եղած ժամանակային միջոցը եւ աշխատած է անոնց յարմարցնել իր պատմական ու ժամանակագրական տուեալները, մերթ Դիշդ, մերթ անճիշդ եղանակով, ըստ իր պատկերացուցած համակարգին: Ռ. Հիւսն Կ'նէթադրէ, որ Արտաշէս-(Արտաւազդ)-Տիրան-Տիգրան Վերջին եռեակը համապատասխան է Քրիստոսէ ետք Բ. դարու Աշխադար-Վաղարշ Ա.-Սոհեմոս թագաւորներուն³⁷, ինչ որ, փաստական տեսակէտէ, շատ հաւանական է: Ըստ երևոյթին, Խորենացի հանդիպած է Մար Աբասին յիշած Արտաշէս Առաջինին (25 տարի)³⁸ ու անոր միացուցած է Տիգրան Մեծի ու Արտաւազդ Բ-ի մասին արտաքին տեղեկութիւններ, ասոնցմով կազմելով իր առաջին շարքը. ապա, անդրադառնալով Երուանդ-Արտաշէս-Տիրան-Տիգրան եւ Սանատրուկ-Արտաշէս-Արտաւազդ-Տիգրան շարքերուն, Խորենացի միախառնած է զանոնք, համադրելով Տիրան-Վաղարշի եւ Սոհեմոս-Տիգրանի հետ ու ճշգրտելով գահատարիները ըստ իր համակարգին: Բայց եթէ Խորենացիական թուագրութիւնը լիտքրիստոնէական է, ժամանակագրութիւնը նախաքրիստոնէական է եւ թերեւս կրնայ վերականգնուիլ հետեւեալ ձևով. --

Արտաշէս (201-160)

Արտաւազդ (160-158)

Տիրան (158-137)

Տիգրան Վերջին (137-95)

Պէտք չէ մոռնալ, միւս կողմէ, որ Տիգրան Վերջինն ալ Արտաշէսի գաւալ էր: Բաւական յատկանշական է Տիրանի եւ Տիգրան Վերջինի ժամկէտներուն միջեւ 1:2 յարաբերութեան մը գոյութիւնը եւ իրենց թագաւորութիւններուն փոխադարձ նմանութիւնը (եռչ մի քաջութեան գործ չի պատմումս,՝ եռչ մի արութեան գործ ցոյց չտուեցս)³⁹: Ասիկա կարծես ցոյց կու տայ, որ քսանըմէկ տարուան ժամանակամիջոց մը յարմարացուած է՝ Տիգրան Վերջինէն անջատելով Տիրանը:

Եթէ մեր ներկայացուցած բոլոր ենթադրութիւնները դոյզն հիմնաւորում մը ունին եւ մանաւանդ այս յարմարեցումը իսկապէս կատարուած է, նոյնիսկ կրնանք քացառել Ք.Ա. 201էն հաշուարկը եւ Խորենացիի 41 տարիները հաշուել Արտաշէսի թագաւորութեան սկզբնաւորութենէն, ինչ որ մեզ կը տանի Ք.Ա. 148 թուականը, տեսականօրէն ընդունելի, քանի որ ցարդ որեւէ հակափաստ չկայ, ո'չ ալ Հայաստանի թագաւորին անունը յայտնի է մեզի օտար աղբիւրներէ: Կրնանք ուրեմն վերականգնել Ք.Ա. Բ. դարու ժամանակաշրջանը մեկնելով Արտաշէս Ա-ի քուն թագաւորութեան տարիէն. --

Արտաշէս Ա. (189-148)

Արտաւազդ Ա. (148-137)

³⁶Պատմութիւն Մեծիոս եպիսկոպոսի, աշխարհաբար թարգմանութիւն Արշալիո Մ. վրդ. Գաբունեանի, Անթիլիաս, 1990, 82

³⁷Hewsen, op. cit., 55-57.

³⁸Պատմութիւն Մեծիոս եպիսկոպոսի, 82 .

³⁹Խորենացի, մշ. աշխ., 206, 209

Տիգրան Ա. (137-95)

Ընթերցողը պիտի նկատէ, որ այլ հետազոտողներու նման, մենք ալ Արտաւազդ Ա.-ի գաճաճութիւնները ճշդած ենք քաջ մը գոցելով, մեր պարագային՝ 11 տարուան: Սակայն, այս «քաջը» յարաբերաբար աւելի մօտ է Պատմափոր --որ, չմոռնանք, միակ սկզբնաղբիւրն է-- հաղորդումին, աւելի տրամաբանական տարիքի մը թագաւորեցնելով Տիգրան Ա.-ը (իր ծնունդը հաշուելով Ք.Ա. 185-180 թուականներուն, Արտաշէսի հիսիսային արշաւանքներէն ետք) եւ ոչ թէ 65-70 տարեկանին, երբ արդէն 25ամեայ զաւակ մը ունէր: Միւս կողմէ, մենք նոյնութեամբ կը պահենք Արտաշէս Ա.-ի եւ Տիգրան Ա.-ի խորհնացիական գաճաճութիւնները:

Մեր կարծիքով, առկայ փաստերով կարելի չէ վերաքննել Արտաշէսեան առաջին չորս թագաւորներու յաջորդականութիւնը: Սակայն, ժամանակագրական ճշդումներ թերեւս արտօնելի են, տուեալներու սակաւութեան եւ սրբանշանական քնդոթին պատճառով: Այս պարագային ալ, ինչպէս նկատած է ընթերցողը, Մովսէս Խորենացիի հայթայթած տեղեկութիւնները որոշ օգուտ կրնան մատուցանել:

Պէտք է յուսալ, որ ապագային նոր փաստեր յայտնաւորուին սփռեալ Ք.Ա. Բ. դարու մեր պատմութեան իրադարձութիւններուն վրայ եւ հաստատեն կամ հերքեն պատմագիտական ընթացիկ տեսակէտները:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՌՈՐԱԿԱՆՔ

Քրիստոսի Ս. Յարութեան եւ Զատիկի տօնակատարութեանց առիթով, Պատրիարք Սրբազան Հօր շնորհաւորամքի եւ քարեմաղթութեանց գիրերը յղուեցան Հոգեւոր եւ Կառավարական պետերուն, որոնց շնորհաւորագիրերը ընդունած է--

- Ամենայն Հայոց նորընտիր Հայրապետին, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսին:

- Թուրքիոյ Հայոց Ամեն. Տ. Գարեգին Պատրիարք Գազանեանին:

- Հռովմէական Կաթօլիկ եկեղեցւոյ Քահանայապետին՝ Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապին:

- Մոսկուայի եւ Ռուսիոյ Օրթոտոքս եկեղեցւոյ Ամեն. Տ. Տ. Ալեքսէյ Բ. Սրբազան Պատրիարքին:

- Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Նախագահ Տիար Ռապերթօ Կիւլպէնկեանին:

- Թեմակալ Առաջնորդներուն, Պետական եւ Ազգային Հաստատութեանց ղեկավարներուն:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ա. ԷԶՄԻԱԾՐՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ

ST. SIEGE D'ETCHMIADZINE
CATHOLICOSSAT

190

11 Ապրիլի 1995

ԱՄՆԵԱՊԱՏԻԻ

Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Մ

Սիրեցեալ եղբայր ի Քրիստոս,

Այս գիրը առաջին խօսքն է զոր կ'ուղղենք որպէս նորընտիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մայր Աթոռի բոլոր թեմերուն: Զայն կ'ուղարկենք Ձերդ Ամենապատուութեան և երուսաղէմի հայ պատրիարքութեան ուխտեալ Միաբանութեան և հաւատացեալ ժողովրդեան:

Ի՞նչ իմաստալից ու թելադրական զուգադիպութիւն որ այս առաջին խօսքը մեր Տիրոջ՝ Յիսուսի Քրիստոսի յարութեան հրաշափառ տօնին առիթով է որ կ'ուղղենք Ձեզի:

Նախ շերմօրէն կը շնորհաւորենք ձեզ բոլորդ Զատիկի տօնին բերկրալից առիթով: Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ Մեր ձայնը կը վերառափենք առ յարուցեալ Փրկիչն մեր և կը հայցենք որ մահուան վրայ տարած իր յաղթանակի առիթով վերանորոգէ ձեր կեանքը, հաւատքի և յոյսի շունչը առատացնէ ձեր հոգիներուն մէջ:

Յարութեան տօնը գազաթնակէտն է մեր քրիստոնէական կեանքին, որովհետեւ յարութեան հրաշազան դէպքը Քրիստոսի քարոզութեանց, պատկումն է որով չարիքներուն չարիքը նկատուած մահը խափանուեցաւ և յաւիտենութեան յոյսը ծաղկեցաւ ու պտղաբերեցաւ:

Հայութեան կեանքին մէջ յարութեան շունչը հրաշքներ գործեց: Մեր պատմութեան բոլոր խաչերուն և գողգոթաներուն վրայ յարութեան լոյսին հորիզոնը միշտ բացուեցաւ որպէս կեանքի վերանորոգման ոյժ: Այս տարի, Զատիկի տօնէն մէկ շաբաթ ետք, պիտի նշենք հայկական Մեծ Եղեռնի հայութեան դէմ գործուած ցեղասպանութեան 80-ամեակը, որ մեզի համար պէտք է նկատուի այլևս ոչ այնքան սուգի օր որքան յաղթանակի ոգեկոչման առիթ: Ահա վերանկայացած է մեր հայրենիքը, վերստին կեանքի է կոչուած հայկական գերիշխան պետութիւնը, նոր սերունդներ են ծնած: Վերապայծառակերպուած է հայ կեանքը յարութեան հրաշագործ զօրութեամբը:

"Փա՛ռք յարութեան և Տէր"

Թող յարութեան ոյժը տարածուի Ձեր թեմի հաւատացեալ ժողովրդեան կեանքին մէջ:

Ողջ լըրով ի Տէր զօրացեալք շնորհօք Ս. Հոգւոյն և յաւետ օրհնեալ ի Մենք:

ԳԱՐԵԳՐՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄՆԵԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

SECRETARIAT OF STATE

No. 369.300/G.N.

FROM THE VATICAN, May 9, 1995

Your Beatitude,

His Holiness Pope John Paul II was very pleased to receive your kind Easter greetings and has asked me to thank you in his name.

During this glorious Season of life, His Holiness prays that the joy and peace of Christ's Resurrection will fill Christians with renewed hope and steadfast resolve in making the Lord's salvation known to all. In a special way, as the Second Millennium draws to a close, he implores with ever greater insistence the grace of Christian unity, that our common witness may be more effective in proclaiming God's Kingdom.

With these sentiments, I am pleased to convey His Holiness' cordial best wishes and fraternal greetings in the Risen Lord.

Sincerely yours in Christ,

Secretary of State

His Beatitude Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem
Armenian Patriarchate
St. James Monastery
P.O. Box 14001
91190 Jerusalem

**Патриарх
Московский
и всея Руси**

119034 Москва, Чистый пер. 5

**Его Блаженству,
Блаженнейшему ТОРКОМУ МАНУКЯНУ,
Армянскому Патриарху Иерусалима**

Ваше Блаженство,

ХРИСТОС ВОСКРЕСЕ !

Днесь всякая тварь веселится и радуется, встречая и прославляя Божественного Победителя смерти, узы адовы сокрушившего и нас с Собою совоздвигшего.

"Мы погреблись с Ним крещением в смерть, дабы, как Христос воскрес из мертвых славою Отца, так и нам ходить в обновленной жизни" (Рим.6,4), ибо "на сие самое и создал нас Бог и дал нам залог Духа" (2 Кор.5,5).

Следуя традиционному обычаю, спешим разделить с Вами нашу радость о Христе Воскресшем, горячо приветствовать Вас в сей нареченный и святой день и засвидетельствовать Вам нашу неизменную о Христе Воскресшем любовь.

От души желая, чтобы Воскресший тридневно от Гроба Спаситель мира сподобил Вас многие годы в здравии душевном и телесном встречать этот праздников Праздник, немолчными гласы воспевать волею за всех закланного Агнца Божия и всегда пользоваться ниспосылаемыми свыше обильными и благодатными плодами Его спасительного Восстания.

С любовью о Христе Воскресшем

ПАТРИАРХ МОСКОВСКИЙ И ВСЕЯ РУСИ

**Пасха Христова
1995 г.**

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄԱՎԵՐՋԻ ՀԱՆԴԵՄՆԵՐ
ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆ ԵՒ ԸՆԾԱՑԱՐԱՆ
ՍՐՈՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ ԱԶԳ. ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի Մանկապարտեզի կարմիր գոգնոցաւոր փոքրիկները կատարեցին իրենց պարի, երգի եւ արտասանութեան բաժինները, գուարճացնելով իրենց ծնողքը եւ ներկաները, Մայիս 28, 1995, Կիրակի յետ միջօրէին, ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ:

Նախագահութեամբ Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր, եւ ներկայութեամբ Միաբան Հայրերու, ուսուցիչներու, ծնողներու եւ հանդիսատես ժողովուրդի, Նախակրթարանի եւ Երկրորդական Վարժարանի ուսանողները եւ Շրջանաւարտ դասարանը, Յունիս 4, 1995ին երգերով, արտասանութեամբ եւ Կովիտասի մասին ատենախօսութեամբ, նոյն յայտագիրը մը ներկայացուցին, եւ ստացան իրենց մրցանակները եւ Շրջանաւարտից վկայականները, ըստ վարժարանի տեսուչ՝ Գեորգ. Տ. Կիրեղ Սպա. Գաբիկեանի տեղեկատուութեան:

Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի աշակերտներ, Յունիս 6ին, հանդէս եկան դաշնամուրի դասական եւ արդի հեղինակներէն կատարումով, մեներգի նուագակցութեամբ, խմբերգներով, արտասանութեամբ, ռեգիթոնով եւ երաժշտագիտութիւն յայտնելով իրենց տրուած դաստիարակութեան համար: Զ.

դասարանէն տասներկու աշակերտներ ստացան իրենց Շրջանաւարտի վկայականը:

Ընծայարանի Դ. դասարանի սարկաւազներ իրենց աւարտաճառերը ներկայացուցած են: Ի մօտոյ պիտի կատարուի իրենց բաժնայական ձեռնագրութիւնը: Հանդէսին բացման խօսքը կատարեց Ժառ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի վերատեսուչ Գեորգ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանը գնահատելով տարւած ընթացքին ձեռք բերուած լաւ արդիւնքները աշակերտներուն, ուսուցիչներուն եւ հսկիչներուն կողմէ: Իսկ Հոգ. Տ. Բագրատ Արք. Պարեգեան, իբրեւ Տեսուչ Վարժարանին, տարեկան տեղեկագրով ներկայացուց մանրամասնութիւնները տարուած աշխատանքին:

Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Միաբանութեան անդամներուն հետ, մասնակցեցաւ Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի շրջանաւարտներու ի պատիւ տրուած ճաշկերոյթներուն, Հ.Ս. Միութեան եւ Հ.Օ. Միութեան վարչութեանց կարգադրութեամբ, իրենց ակումբներու սրահներում մէջ, երգի, արտասանութեան, նուագի եւ խօսքի հանդիսատեսներով: Շրջանաւարտները իրենց երաժշտագիտութիւնը յայտնեցին իրենց ծնողաց, ուսուցիչներուն եւ վանական իշխանութեան, իրենց ստացած հայեցի դաստիարակութեան համար:

ՊԱՏՐԻԱՐԷԱՐԿԱՆ ՆԱՅՈՅ

ARMENIAN PATRIARCHATE

ՏԵԼԵԿԱՏՈՒ ԴԻԿԱՆ
ԵՐԱՅԱԼԵՄ

PRESS INFORMATION OFFICE

P.O.Box 14235
Tel. 283191/894948
Fax 894861/894862
Jerusalem (ISRAEL)

Date _____ Ref. _____

AR/V-0162

3 March 1995

The Editor
THE JERUSALEM POST
Jerusalem

Dear Sir,

A couple of weeks ago you published an op-ed piece by Yitzchak Kerem under the heading, "The Armenian Catastrophe."

The piece reflected Kerem's views on the Armenian genocide. The Armenian community of Jerusalem would like to reply to the arguments raised by Kerem.

We therefore kindly request that you grant us equal time within your pages, in the interest of fair play, to publish our response which appears below.

Best wishes,

Press Office

**THE JERUSALEM
POST**
PUBLISHED DAILY IN JERUSALEM

To: Armenian Patriarchate
Press Information Office
Fax 02 894861

March 5, 1995

Dear Sir,

Thank you for your communication of March 3.

We are looking for an article to rebut the Kerem article, but I am afraid the press release you sent me does not qualify as such. If you wish, we can run one or two sentences to the effect that the patriarchate is protesting the publication of the article. But I believe it would be more effective if a historian with credentials could write a factual, point by point rebuttal.

We have received one article, but it does not meet requirements. I can assure you we are still looking.

Sincerely,
David Bar-Illan
Executive Editor

ՀԱՅԴԻՔԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽՅԱՆ

ARMENIAN PATRIARCHATE

ՏԵԼԵԳՐԱԳՐԱԿԱՆ
ԵՐՈՒՍԱԼԵՄ

PRESS INFORMATION OFFICE

P.O.Box 14235
Tel. 283191/894948
Fax 894861/894862
Jerusalem (ISRAEL)

Date _____ Ref. _____
7 March 1995

Mr David Bar-Illan
Executive Editor
THE JERUSALEM POST

Dear David,

Thank you for your prompt reply to our March 3 fax.
We are quite disappointed by your unwillingness to publish our response to Yitzchak Kerem's piece which our community deems an abomination and a perversion of the truth.

You are demanding a "factual" article that would provide a point by point rebuttal of Kerem's piece. Is Kerem's article, with all its distortions, your idea of "factual"?

We believe the "Post" committed an error of judgment in publishing that example of yellow journalism in the first place. Its publication serves no purpose other than to cast aspersions upon a historic Armenian claim recognized by the world community.

Would Israel not feel outraged if someone were to pooh-pooh the Holocaust?

Best wishes,

Press Office

**THE JERUSALEM
POST**
PUBLISHED DAILY IN JERUSALEM

To: Armenian Patriarchate
Press Information Office
Fax 02 894861

March 8, 1995

Dear Sir,

Thank you for your communication of March 7.

You must understand that as much as we would like to give your viewpoint a hearing, we cannot publish something which does not meet our journalistic standards.

We can, however, publish a reasonable-length "letter to the editor" on the subject.

We shall definitely have at least one article to rebut Kerem within the next few days, probably by one of our own reporters.

Sincerely,
David Bar-Illan
Executive Editor

ՊԱՏՐԻԱՐԻԱՐԿԱՆ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

ՏԵԼԵԿԱՏՐՈՒ ԴԻՐԱՆ
ԵՐՐԱՍԱԼԵՄ

PRESS INFORMATION OFFICE

P.O.Box 14235
Tel. 283191/894948
Fax 894861/894862
Jerusalem (ISRAEL)

Date 10 3 95 Ref. ՄԻՆ-916A

A Proud Man's Contumely

Armenian Community Outraged By Genocide Denial

JERUSALEM (PIO) - The Armenian community of Jerusalem this week expressed outrage at the latest attempt, by a "historian of Modern Greek and Ottoman history, and of the Holocaust," at rubbishing Armenian charges of a systematic plan by the Ottoman Turk to annihilate their ancient race.

Spokesmen for both the Armenian Patriarchate and the lay community found it "inexcusable" that a Jewish scholar could bring himself to belittle the Turkish massacres of 1915, in an article published in the "Jerusalem Post" recently.

"This smacks of nothing less than blood-libel," a community leader raged.

Yitzhak Kerem, the author of the offending op-ed piece, "could not have chosen a worse moment to air his "distorted version of history," he added.

"As a curtain-raiser to Armenian Genocide Day (April 24), the date on which Armenians all over the world mourn the victims of the Turkish massacres, Kerem's "curious musing" is poignantly reminiscent of Hitler's infamous aside: 'Who remembers the Armenians?'" another prominent Armenian remarked.

One Armenian scholar charged Kerem with contributing to "the endless machinations of the enemies of the Armenian people and their diabolical intent to pervert history."

He wondered where the Jewish historian obtained his "half-baked truths. Certainly not from the Turkish government," given the fact that it still has to come good on its promise to really de-classify and throw open the archives of the Ottoman era.

A Patriarchate spokesman said that while "we are in no position to question Kerem's credentials, we are perplexed and disturbed by the obvious errors in his diatribe."

He noted several discrepancies and inconsistencies in Kerem's argument.

"Even the most modest student of history would not have failed to notice them," he said. He found Kerem's attempt at exonerating the Turks incredible if not pathetic.

"Kerem claims that the Armenians were attempting 'to overturn the Ottoman empire...', " he said. "How can anyone in his right mind imagine 'overconfident and naive Armenian groups' (Kerem's words) posing a threat to the mighty Ottoman empire that had ruled the world for centuries, much less attempting to overthrow it?"

(MORE)

DENIAL 2 Jerusalem

Even the least presumptive of English dictionaries defines genocide as "deliberate and systematic extermination of racial or national groups." No figures are stipulated. Whether 1,000 or 1,000,000 are put to the sword, the crime is still genocide. For Kerem, the deaths of 300,000 Armenians during a Turkish "relocation" in 1917 (his figures), was merely a "tragedy."

"There was no Turkish design to annihilate" the Armenians, he blandly states, ending his epistle with the proclamation: "The Armenian massacre of 1915 cannot be equated with the Holocaust."

A community leader pointed out that "the Turks destroyed 1.5 million Armenians out of a total population of 4 million - more than one third of the Armenian race: this is not genocide? Calling this genocide is an 'exaggeration'?"

He noted that "in civilized countries, any creature daring to deny the Holocaust would lay his person open to prosecution. If we are to believe Kerem's arguments, then we might as well believe all those misguided souls who have minimize and even deny the Holocaust," he stated.

"This (op-ed) piece is nothing but a proud man's contumely," he added. "The day it appeared was a sad day for us. If a historian has the 'chutzpah' to deny established facts, then we might as well forget the lessons of history. But though we know how to forgive, we shall never forget."

ENDS

Let us erase this shame

ON the walls of the Holocaust museum in Washington is a quote from Adolf Hitler: "Who today remembers the massacre of the Armenian people?"

Hitler was trying to reassure his hesitant *Wehrmacht* generals and other officials, who were somewhat queasy over the possible international repercussions of the planned mass killing of the Jews.

His allusion to the massacre of well over one million Armenians by the Ottoman Turks in 1915 suggested that just as that mass murder had been accepted by the "civilized" world, so would it shrug off the mass killing of Jews.

That quotation is the best reason why Israel and the Jewish people must remember the Armenian genocide, whose 80th anniversary will be marked next month.

Instead, to our shame, governmental bodies – from the Foreign Ministry to the Education Ministry to Yad Vashem – have done everything in their power to prevent our schoolchildren from learning about this precursor to our own Holocaust, and our public from viewing TV documentaries on the subject.

At a recent study session at Jerusalem's Van Leer Institute, it was noted that 15 years ago, political pressure was successful in banning a relatively innocuous Israeli TV documentary on the population of the Armenian Quarter of Jerusalem's Old City. Four years ago, the Foreign Ministry was instrumental in quashing another Israeli TV documentary on the Armenian massacre.

At about the same time, the Israeli Embassy in Washington used its influence with the US

YOSEF GOELL

government and with the Jewish community to prevent the US from officially recognizing the Armenian tragedy, as it had earlier recognized the Jewish Holocaust.

An elective pilot program for

Young people must be taught about the Armenian genocide

seven upper-grade high school classes, based on a syllabus prepared by historian Dr. Yair Oron and titled *Sensitivity to the Suffering of the World: Genocide in the 20th Century* was supposed to go into effect this spring, with enthusiastic Ministry of Education support. Instead, it was killed at the last minute by the ministry's professional committee on the teaching of history, which found it was not sufficiently rigorous from a professional historical viewpoint, and was woefully unbalanced.

I HAVE read Oron's book, and there is some merit to the committee's criticism. There is certainly room for a major revision – but not for the outright killing of an entire pilot program.

What worries me is that the committee of learned historians, so strict in their criteria, haven't managed to come up with their own "historically rigorous" treatment of one of the most important historical phenomena of this century.

Even more worrisome is a remark by one committee member, Prof. Aharon Shai, which may

explain that failure. "The aim of the program," said Shai, "is to teach sensitivity to suffering in the world."

I cannot accept that as being a legitimate aim of teaching history. We are not in the business of fostering sensitivities, but of teaching. Educating youngsters in values and toward taking stands is the province of youth movements and other informal social settings.

Another historian, Dr. Yitzhak Kerem, who is not a member of the committee, took issue (*The Jerusalem Post*, February 20) with several Armenian claims concerning the magnitude and nature of what happened in 1915. He argues that the deaths of hundreds of thousands of Armenians wasn't part of any (Ottoman) government plan of annihilation.

That is probably true; but so what? What happened recently in Rwanda was also not part of any government plan. But if words have any meaning at all, both are cases of genocide, even if they weren't meticulously pre-planned.

Kerem's conclusion that "the Armenian massacre of 1915 cannot be equated with the Holocaust" is absolutely correct. But it is also the best argument for teaching a course such as the one proposed by Oron.

Equated, no; compared with, yes. If young Israelis do not learn to make intelligent comparisons, they will be prone to swallowing the kinds of enormities that equate the treatment of Palestinians in Gaza, and of blacks in the US, to the horrors of the Holocaust.

The writer comments on current affairs.

Ս. ՅԱԼՈՓԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Կիր. 1 Ապրիլ-- Սրբոց Մանկանց Բառասանից Որք ի Սեբաստիա կատարեցան: Սուրբ Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարմ էր Տէր Դանիէլ Բահանայ Գարանեան: Վերաքերտումը կատարուեցաւ Բառասան Մանկանց Ակարին առջեւ չուկուած սեղանին վրայէն, որուն դիմացը կաթսայի մէջ կը պլպլային բառասան զոյգզոյն կանթեղներ, աւանդական սառցապատ լիճը խորիդանշող:

- Կեսօրէ յետոյ, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ» մուտք գործեց Սուրբ Յարութեան Տաճար, ուր Սուրբ Գերեզմանին եւ Գիւտ Խաչի այրին ուխտերէն ետք, վերջնայս կից՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 2 Ապրիլ-- Բառասանորդաց Դատաւորին: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, որ մատուց օրում հանդիսաւոր Ս. Պատարագը եւ «Հայր Մեր»-էն առաջ բարոգեց: Ապա նախագահեց Ս. Գերեզմանին շուրջ կատարուած եռաշար թափօրին, որ աւարտուեցաւ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

Գշ. 4 Ապրիլ-- Երեկոյեան կատարուեցաւ Մեծ Պահօց Հսկումի կարգը ի Ս. Հրեշտակապետաց: Բարոգեց Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Եշ. 6 Ապրիլ-- Երեկոյեան Հսկումին ի Սուրբ Յակոբ Նախագահեց եւ բարոգեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Ջոզանեան:

Ուր. 7 Ապրիլ-- Նախատօնակին ի Սուրբ Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

- Նոյն օրը Հսկումի արարողութիւն տեղի ունեցաւ Հայփայի Ս. Եղիա Մատռան մէջ: Նախագահեց եւ բարոգեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, մասնակցութեամբ Հոգեւոր Հովիւ Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Ջոզանեանի, բարեշնորհ Նորայր Սրկ. Զաւարեանի

եւ ժառանգաւոր սաներու:

Եր. 8 Ապրիլ-- Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչին Մուտն ի Վերապն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Երուսաղէմի հրեական բաժնին մէջ գտնուող Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 9 Ապրիլ-- Բառասանորդաց Դալստեան: Օրում հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Մայր Տաճարին Աւագ խորանին վրայ Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Ս. Պատարագի ընթացքին «Եւս Առաւել»-էն առաջ լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. բարոգեց, ապա նախագահեց Հոգեհանգստեան Կարգին, երջանկայիշատակ Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի Հոգնոյն ի Հանգիստ: «Եւս Առաւել»-ին յիշատակուեցաւ ճարընտիր Վեհափառ Հայրապետին անուըն: Ապա «Հայր Մեր»-էն առաջ կատարուեցաւ Հայրապետական Մաղթանք:

Գշ. 11 Ապրիլ-- Իրիկուան հսկումին ի Սուրբ Հրեշտակապետաց բարոգեց Հոգշ. Տ. Սահակ Արք. Մաշայեան:

Եշ. 13 Ապրիլ-- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց եւ բարոգեց Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

Եր. 15 Ապրիլ-- Յիշատակ Յարութեան Դազարու: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Սահակ Արք. Մաշայեան:

Կեսօրէ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ» մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան Մաղկազարդի ժամերգութիւնն ու նախատօնակը մեր վերամատարան մէջ:

Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Կոնիտաս Վրդ. Շերպէճեան:

Կիր. 16 Ապրիլ-- Մաղկազարդ: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Յարութեան մեր վերամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Բազում Արք. Պօղոսէճեան: Ապա կատարուեցաւ եռաշար մեծահանդէս թափօր Բրիտանի Ս. Գերեզմանին եւ Պատմաստեղույն շուրջ: Թափօրականք ի ձեռքին ունէին ձիւթնեաց եւ արմուկնեաց ռուսեր, իսկ մեր թափօրին կը հետեւէին Դպրոց եւ Աստուծոց Թափօրները: Կատարուեցաւ ճառ «Անդատտան»: Թափօրապետն

էր Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան: Վաճմ վերադարձին Հայոց բաղի ոստիկանատան մտնելէն, Միաբանութիւնը եւ դպիրները «Որ զխորհուրդ» շարականը երգելով յառաջացան Մայր Տաճարի գաւիթը եւ հոն վերջացան:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուած «Անդաստան»ին մատակցած լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Իսկ «ԴՌՈՐԱՅԵՐԷ»ի արարողութեան մատակցած լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, աղընքեր ունեւնալով Հոգշ. Տ. Գուսան եւ Հոգշ. Տ. Կոմիտաս վարդապետները: Իսկ Մայր Տաճարի Ասագ խորանին, փակեալ վարդապետին ետեւը կը գտնուէր Գերշ. Տ. Սեւան Սպա. Լարիպեան: Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պարմէնեան կարդաց վարդապետներու քացման մասնակցողներուն անունները: Կատարուեցաւ հանգամանքսիւն Ագուսինէի Ազգային բուժարանին ի մզասոս:

Գշ. 18 Ապրիլ - Ասագ Երեմյաքի: Ըստ սովորութեան Սուրբ պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի գաւիթ Սուրբ Յովնաննէս Աւետարանչի մատրան մէջ:

Հանդիսացեալն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Մ. Վրդ. Ջոլջանեան: Ժամատարն էր Տէր Եզրաս Բախանյան Պեկոսան: Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական վարժարանի աշակերտութիւնը ընդունեց Սուրբ Հաղորդութիւնը:

Հանդիսացեալ Հայր Սուրբը գլխաւորեց Տաճարին մերս կատարուած «Ուխտաւորաց Թափօր»ը եւ տուաւ քացատրութիւններ:

Եշ. 20 Ապրիլ - Ասագ Հինգշաքի (Յիշատակ ընթերցեց): Առաւօտուն, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Կարգ Ապաշխարութեան»: Հանդիսացեալն էր Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, որ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Մայր Տաճարի Ասագ խորանին վրայ: Ուխտաւորներ եւ ծառանգաւորաց սաներ ընդունեցին Սուրբ Հաղորդութիւնը:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ «Մոմուլայ»ի սրտագրու կարգը: Հանդիսացեալն էր Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

- Ժամը մը ետք, փոքր բափօր մը գլխաւորութեամբ Հոգշ. Տ. Անուշաւան Մ. Վրդ. Ջոլջանեանի այցելեց Գրիստոսի գոյգ բանտերը, Ս. Հինշուկապետաց վանուց գաւիթը, Ջիթեմիի ծառին մօտ, մահ. Ս. Փրկչի կիսաւեր մատուղը եւ կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան Կարգ: Գերշ. Տ. Կիրեղ Սպա. Գաբիկեան պատմականը տուաւ սրբապաշտութեան:

- Գիշերուան ժամը 7-12 Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Լուսարարան Կարգ»ը. «Փառք ի բարձունսն» ետք Տաճարին խորհրդաւոր մթնոթեան մէջ բարեգեց Գերշ. Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեան: Ժամերգութեան աւարտին Պատրիարք Հայրը մատակցած եւ կատարեց «Թաչի Էն Գրիստոս»ի իմկարկութիւնը:

Ուր. 21 Ապրիլ - Ասագ Ուրբաք (Յիշատակ խաչելութեան):

- Կէսօրը քիչ անց, Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնամաստան մէջ կատարուեցաւ «Կարգ Խաչելութեան»: Հանդիսացեալն էր Գերշ. Տ. Կիրեղ Սպա. Գաբիկեան. կատարուեցաւ «Թաչի Էն Գրիստոս» իմկարկութիւնը:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ հանդիսաւոր «Թաղման Կարգ»: Հանդիսացեալն էր Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Ապա տեղի ունեցաւ «Թաչի Էն Գրիստոս» իմկարկութիւնը:

Եր. 22 Ապրիլ - Ասագ Շաքաք (Ճրագաւորաց Ս. Զատիկ): Առաւօտուն ժամը 9ին, Ս. Յարութեան Տաճարի դուռը քացուեցաւ մեր կողմէն, բանալին առնուելով Ասագ Թարգման Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի ձեռքէն:

- Ժամը 11ին Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը մեկնեցաւ Ս. Յարութեան Տաճար, եւ մէկ անգամ Ս. Գերեզմանին շուրջ դառնալով Հայոց Տեսչարան հաւաքուեցան: Յաջորդաբար կատարուեցան լուսաւորայի յարակից հանդիսութիւնները սկսելով Ս. Գերեզմանի դրան կնքումէն: Ծունաց քափօրէն ետք, մեր լուսահանը՝ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, Ծունաց Ամենապատիւ Տ. Տիոտորոս Պատրիարքին հետ, մտաւ Ս. Գերեզման, ուր լուցուած միակ կնքեղէն իրենց ձեռքի խորձով մտնելով փառելով, դուրս տրուեցաւ մուրաքան լոյսը, որ ակնթարթի մը մէջ լուսակիրներու կողմէ փռեւնցուեցաւ մեր վերնամաստան պատշգամբի մէջ իր տեղը գրաւող Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր, որ անով օրհնեց խաչակրեալ քաղմութիւնը:

Ապա տեղի ունեցաւ եռադարձ բափօր: Թափօրականը երգեցին «Գրիստոս Յարեաւ» շարականը, լուսահան Հայր Սուրբը խաչակրեալ խաչով գլխաւորեց բափօրը:

Մեր բափօրին կը հետեւէին Լպտաց եւ Աստուրաց քափօրները: Ժամը 3.30ին վաճմ դարձին, մամրաւ կնքին, քափօր կազմուեցաւ: Պատրիարք Սրբազան Հայրը շուրջառով եւ խաչ ու գաւազան ի ձեռքին, իսկ Լուսահան Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, շուրջառով եւ լուցուած մտնել ապակիէ պահպանակի մէջ կրելով, եւ դպիրներ շարականներ

երգելով եւ զանգալահարութեամբ, թափօրով մտնով գործեցին Մայր Տաճար: Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը Մայր Տաճարի դասին մէջ կարդաց Սուրբ Զատկական Աւետարանը եւ Պահպանիչով արձանից ծորովուղը, աւետելով «Բրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

- Ժամ մը ետք Ճրագալոյցի արարողութիւն կատարուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ: Ճրագալոյցի Սուրբ Պատարագը մատուցեց Հոգ. Տ. Գուսան Վրդ. Այվանեան: Սուրբ Պատարագի աւարտին կատարուեցաւ մախատօմակ: Նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Միաբան հայրեր եւ դպիրներ բարձրացան սեղանատուն: Հանդիսացան եր Գերշ. Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Մաշաֆեան: Պատարագիչ Հայր Սուրբը կարդաց Զատկական Աւետարանը: Միաբանութիւնը Վարդապետաց ճաշարանին մէջ ընթերցեց մասնակցութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Կիր. 23 Ապրիլ.- Զատիկ Երարութեան Տեառն: Կես գիշերէն երկու ժամ ետք, Մայրավանքի մեծ զանգը ռոտի հանեց Միաբանութիւնը, որ Գերշ. Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Մաշաֆեանի գլխավորութեամբ, մեկնեցաւ Սուրբ Երարութեան Տաճար: Սուրբ Գողգոթայի ուխտէն ետք, մեր վերամատուցում մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութեան մէկ մասը, միմէջ «Հաղթ» շարականը: Ապա իջնելով Սուրբ Գերեզմանի շրջափակը, մնացելը շարունակուեցաւ թափօրակալ գմացով: Մեր թափօրին կը հետևէին Կոտայ Պատարագ թափօրները: Կատարուեցաւ «Ամոգատան» իսկ Պատմաուխոյիին վրայ կարդացուած Աւետարանէն ետք, Սուրբ Գերեզմանին վրայ երգուեցաւ «Նայի բո Բրիստոս»: Ժամը 6.30ին Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, միաբանութեան հետ մտնով գործեց Ս. Երարութեան տաճար: Եւ կարճ դադարէ մը ետք Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան մատուցեց հանդիսաւոր Սուրբ Պատարագը Բրիստոսի Սուրբ Գերեզմանին վրայ. իսկ «Հաւատամք»էն առաջ Բարդեղ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Վանք դարձին Միաբանութիւնը եւ դպիրներ եւ ուխտաւորներ Հայոց Թաղի մտնուէն «Այսօր յարեալ» շարականը երգելով բարձրացան դէպի Պատրիարքարան:

- Կէսօրէ ետք, Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը մախագահեց Մայրավանքի մեծ բակին մէջ կատարուած Զատկական մեծ «Ամոգատան»ին:

Բշ. 24 Ապրիլ.- Բ. օր Զատիկ.- Յիշատակ Մեռելոց: Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը մատուցեց օրում հանդիսաւոր Սուրբ Պատարագը Մայր Տաճարի Ասագ Խորանին վրայ

եւ Բարդեղ: Ապաւարկողներն էին Հոգ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկատարան եւ Հոգ. Տ. Կոստան Վրդ. Շերպէճեան: Բաւականակիրներն էին Հոգ. Տ. Աւետիս Արք. Իրիւսեան եւ Հոգ. Տ. Բագրատ Արք. Պարմէճեան:

Ապա Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը, աւաղանակին մերձեւ Ս. Խաչափայտի մատմէն ի ձեռն, մահ Միաբան Հայրեր մատմէններով, դարձան ետադարձ թափօր, որմէ ետք Միաբանութիւնը եւ ծորովուղը «Այսօր յարեալ» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարան, որ Պատարագիչ Պատրիարք Սրբազանը բարձր մշտար բաժնեց:

- Այս տարի Ապրիլ 24ը բուրգադիպած ըլլալով Յիշատակ Մեռելոցի օրում, կէսօրէ վերջ, մեր բիւրաւոր մահատակներում հաւար Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն մախագահութեամբ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր: Ապա՝ երկարածիգ թափօրը կազմուած Ե.Հ.Բ. Միութեան, Հ.Ե. Միութեան եւ Հ.Մ.Բ. Միութեան սկսուտ-արեւոյշմեր, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներ եւ հայ հասարակութիւն, բազմաթիւ պատաստներու եւ ծաղկեպսակներու շարանով, յառաջացաւ դէպի Սուրբ Փրկիչ ազգային գերեզմանատուն, Հանգստեան շարականներու երգեցողութեամբ:

Արարայի Նահատակաց Երարութեան շուրջ հաւաքուած, կարդացուեցաւ Հանգստեան Աւետարանը: Ապա խօսք առին Իսրայէլի Գաղաթիմ Նախարարութեան Տիար Նարիկ Ժաֆան, եւ Հայ համայնքին անունով Տիար Յակոբ Անդրեանեան:

Երարութեան ռոտին գետնուած էին ազգային զանգան կազմակերպութիւններ եկած ծաղկեպսակներ: Ներին Ամենապատիւներն ու մոյնպէս գետնեց ծաղկեպսակ յանուն Միաբանութեան:

Բազմապէս պատաստները վեր բռնած, Բաղան մեշէն բազմութիւնը վանք վերադարձաւ, որ ժառանգաւորաց վարժարանի բակին մէջ հոգեւորն հրամցուեցաւ:

Գշ. 25 Ապրիլ.- Գ. օր Ս. Զատիկ: Մայր Տաճարի Ս. Դիւղորի մատուռին մէջ պատարագեց Հոգ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քիչիշեան:

Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան մախագահեց Հանգստեան պաշտամունքին:

Գշ. 26 Ապրիլ.- Աւետան մախատակին ի Ս. Յակոբ մախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Եշ. 27 Ապրիլ.- Առաւօտուն, Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեանի գլխավորութեամբ, Միաբան Հայրեր իմենաշարժելով իբան Կոթանանի

ծորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ա. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Աուրբ Գերեզմանին վրայ օրումն հանդիսաւոր Աուրբ Պատարագը մատուց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը:

Շք. 29 Մայիսի.— Յիշատակ Դիտատման Սրբոյն Յովհաննու Կարապետին: Մայր Տաճարի Ա. Դիտադիր մատրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Կիր. 30 Մայիսի.— Նոր Կիրակէ (Կրկնագատիկ): (Յիշատակ Մեռելաց): Ըստ սովորութեան, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց լուսեան Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան: Կէսօրէ ետք տեղի ունեցաւ «Ամղաստան» մախազահեց Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Շք. 6 Մայիս.— Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Դիտադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Աւետիս Արք. Իրիւսեան:

— Կէսօրէ ետք, Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ա. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու մախատումը մեր վերամատրան մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր քափօր Տաճարէն մերս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Կովստաս Վրդ. Շերպէճեան:

Կիր 7 Մայիս.— Աշխարհամատրան (Կանայ Կիրակէ): Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ա. Յարութիւն, մեր վերամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Յուսիկ Նպս. Պաղտատեան: Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Միաբանութեան անդամներու հետ, երկրորդ պաշտօնական մուտքով Ա. Յարութեան Տաճար մտնելէ յետոյ, Հանդիսապետ Սրբազանը օրումն Աուրբ Պատարագը մատուց եւ շարքեց Գրիստոսի Ա. Գերեզմանին վրայ:

Ապա Հանդիսապետ Սրբազանը մախազահեց Գրիստոսի Ա. Գերեզմանին աղբիւ կատարուած «Ամղաստան»ի արարողութեան:

Շք. 13 Մայիս.— Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Դիտադիր: Ժամարարն էր Տէր Դանիէլ Դանեայ Դարբանեան:

Կիր. 14 Մայիս.— Յարմիր Կիրակէ: Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Յարութիւն մեր վերամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիրիկ Նպս. Դաքիկեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ամուշաւան Մ. Վրդ. Ջըլմեան:

— Կէսօրէ ետք ի Ա. Յակոբ կատարուեցաւ «Ամղաստան»ի արարողութիւն: Հանդիսապետն էր Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Շք. 20 Մայիս.— Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Դիտադիր: Ժամարարն էր Տէր Ջաֆարիս Բահմայ Սարիբէկեան:

Կիր. 21 Մայիս.— Տօն Նրեման Ա. Խաչին (351): Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան ընթերցաւ Ա. Կիրիկ Հայրապետի Թուղթը յղուած Կոստանդ Կալսեթ, եւ հանդիսապետեց «Ամղաստան»ի արարողութեան: Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ Աւագ Սեղանին վրայ, որում վերելք գետեղուած էր վառ Կանթղաներով Ա. Խաչին ճշմար: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Շք. 27 Մայիս.— Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Դիտադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պուրնէճեան:

Կիր. 28 Մայիս.— Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Յարութիւն մեր վերամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Սեւան Նպս. Դարիպեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

— Կէսօրէ ետք տեղի ունեցաւ «Ամղաստան»: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Սեւան Նպս. Դարիպեան:

Դշ. 31 Մայիս.— Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ Հոգեշնորհ հայրեր քարձրացան Ձիթնեանց լեռ, ուր Համբարձումն սրբավայրին մօտ կատուցուած վրամամատրան մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ մախատում:

— Նրեկոյեան, ճոյն վայրին մէջ պաշտուեցաւ Առաւօտեան եւ Գիշերային ժամերգութիւնը:

Նշ. 1 Յունիս.— Համբարձման Տնուն: Առաւօտեան, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժով ժամբարձման լեռ քարձրացաւ, ուր կատարուեցաւ «Հրաշափառ»ով պաշտօնական մուտքը Սրբավայրէն մերս, եւ Հայկական բաժնի վրանին մերձեւ մատուցուեցաւ Ա. Պատարագը: Պատարագին էր հանդիսապետ Լուսարարապետ Սրբազանը, որ մասն շարքեց:

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը մախազահեց Մայր Աթոռը Սիւնի Ա. Էջմիածին փոխարդարեան տարեդարձին աղբիւ կատարուած Հայրապետական մաղթանքին: Պատարագի վերջաւորութեան սրբատեղեղին աղբիւ կատարուեցաւ «Ամղաստան»ի արարողութիւնը, մախազահեթեամբ պատարագի Սրբազանին:

Շք. 3 Յունիս.— Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ Ա. Դիտադիր մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ներսէ Ժնյո. Պօկտան:

— Շաբաթ երեկոյեան ժամերգութիւնը եւ մախատումը պաշտուեցաւ Ա. Հրեշտակապետաց

եկեղեցույ մէջ, մայիսագահութեամբ Գերշ. Տ. Սեւան ծպս. Դարիպեանի:

Գ՚. 4 Յունիս.— Երկուորդ Մաղկազարդ: Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցույ մէջ, առաւօտեան ժամերգութենէն ետէ՛ կատարուեցաւ Վանդատումն: Համդիսագետն էր Գերշ. Տ. Սեւան ծպս. Դարիպեան:

Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ նոյն եկեղեցույ մէջ: Ժամարարմն էր Հոգշ. Տ. Սահակ Արք. Մաշալեան:

ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆՔ

Բ՚. 17 Ապրիլ.— Ս. Զատկուայ շնորհաւորութեան առթիւ Մարօմիքներու վամբը գացին, Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պարմէճեանն էր Հոգշ. Տ. Սահակ Արք. Մաշալեան:

— Կեսօրէ ետէ՛, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը գնաց լստիկաց Պատրիարքարան, շնորհաւորելու համար Ս. Զատիկը:

Գ՚. 18 Ապրիլ.— Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը գնաց փրանցիկեաններուն վամբը, շնորհաւորելու համար աման Ս. Զատիկը: Ապս Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի հետ գնաց Պապական մուիդակին եւ Անկիւիան եպիսկոպոսին: Իսկ Հոգշ. Տ. Սեւան ծպս. Դարիպեան, մի բանի վարդապետներով գնաց լստիկականներուն, յոյն կաթօլիկներուն շնորհաւորելու համար Ս. Զատիկը:

— Նոյն օրը, յետ միջօրէին, Mgr. Richard Mathesի վատիկանէն Վատայ Առաջնորդի տիտղոսի ստացման առթիւ, Նօթըր Ծամի սրահին մէջ ընդունելութեան մերկայ գտնուեցաւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ե՚. 4 Մայիս.— Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի եւ Գեր. Տ. Յուսիկ ծպս. Պաղտատեանի, մերկայ գտնուեցաւ Իսրայէլի Անկախութեան օրում առիթով Իսրայէլի Նախագահ Եզրա Ռազմիկեանի երաւելով կազմակերպուած հիւրասիրութեան, ուր մերկայ էին առաջին անգամ ըլլալով, Յօրհամանի եւ Եզրիտոսի կողմէ Իսրայէլի մէջ ճշմանակաւ գնալովները: Նոյն գիշերը, ժամը 9ին, Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Սեւան ծպս. Դարիպեանի եւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի, մասնակցեցաւ Վարչապետ Իցեմէ Ռապիին երաւելով կազմակերպուած հիւրասիրութեան Թէլ Ավիվի մէջ:

Գ՚. 5 Մայիս.— Սլավօնիայ մայիսագահ՝

Միլան Բուզանի Իսրայէլ այցելութեան առթիւ, մայիսագահական պալատի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան, մերկայ գտնուեցաւ Հոգշ. Տ. Աննուշաւան Ծ. Վրդ. Զորյանեան:

Գ՚. 9 Մայիս.— Կ. Պոլիսէն Նրուսաղեմ ժամանց Յոյն Օրթոտոքս Եկեղեցույ Տիեզերական Պատրիարքը, Նորին Սրբաթիւմ Բարթողիմէոս Ա., որ Ս. Յարութեան Տաճար առաջնորդուեցաւ Դաւիթ Բերդի դռնէն սկսելով, Նրուսաղէի Յունաց Տիտոսոս Պատրիարքին հետ դիմաւորողներու շարքին, Հայոց Պատրիարքարանէն մերկայ էին Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան: Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Մերգիթեանի եւ Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պարմէճեանի, եւ Նալըր Յարութեան Տաճարի Տեսուչ Գերշ. Տ. Վաղարշ ծպս. Խաչատուրեանի եւ Յունաց Տեսչին հետ, դիմաւորեց Տիեզերական Պատրիարքը Ս. Յարութեան Տաճարի մուտքին, եւ մերկայ գտնուեցան Բրիտանի Գերեզմանին առիւ եւ Յունաց Փաթօլիքօնի մէջ տեղի ունեցած պաշտամունքին եւ Քարի Դպրատան խօսքներուն:

Գ՚. 10 Մայիս.— Առաւօտեան ժամը 10ին, Տիեզերական Պատրիարքը, իր հետեւորդներուն եւ Յունաց Պատրիարքութեան հոգեւորականներով այցելեց Հայոց Պատրիարքարան: Վանի մուտքին դիմաւորողով առաջնորդուեցաւ Սրբաց Յակոբեանց Մայր Տաճար, Ս. Գլխադրի մատուռ եւ Աւագ Խորանի աղէի, Միաբանութեան անդամներու եւ ժողովուրդի սաներու կողմէ շարականներու երգեցողութեամբ: Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի տուած տեղեկութիւններէն յետոյ, թափօրով եւ երգեցողութեամբ առաջնորդուեցաւ Պատրիարքարանի դահլիճը, ուր Ամենապատիւ Պատրիարք Հայրը դիմաւորեց Նորին Սրբաթիւնը եւ բարի գալուստի եւ բարեկարգութեան փառաշարժ արտայայտութիւններէ յետոյ տեղի ունեցաւ հիւրասիրութիւն:

Նոյն գիշերը, ժամը 8ին, Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի եւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի, մասնակցեցաւ կրօնաց մայրաքաղաք Նիւնոն Շէքրիթի տուած մաշկերաբիւն Շերաթօմ Զօրիկի մէջ, ի պատիւ Տիեզերական Պատրիարքին: Իսկ Մայիս 14ին, Կիրակի յետ միջօրէին, Յունաց Տիտոսոս Պատրիարքի կողմէ կազմակերպուած հիւրասիրութեան, Համարածեան Արամ Գալիլիայ իր բնակարանին մէջ:

Գ՚. 16 Մայիս.— Յետ միջօրէին ժամը 4ին, Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի Ընդհանուր Բարոտուղար Արաքսատուկի Տէք-

Փօնրատ Ռէլզըր, իր ընկերակիցներով այցելութիւն տուաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր, Իսրայէլի իր պաշտօնական գործուղման առիթով։ Նոյն իրիկումը, ժամը 7ին, Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազանը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի, Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեանի, Հոգշ. Հայրեր Տ. Ամուշաւան Ծ. Վրդ. Ջոզանեանի, Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի եւ Տ. Բագրատ Արդ. Պարմէնեանի, մասնակցեցան Լատինաց Պատրիարք Աննի. Տ. Միշէլ Սապպահի հրաւերով Նօթր Տաւի մէջ կազմակերպուած ընդունելութեան, ի պատիւ Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի Ընդհանուր Բարոնուար Վեր. Տէր. Փօնրատ Ռէլզըրի։

Բշ. 22 Մայիս.— Երեկոյեան ժամը 6.30ին, հիշեալ զինուոր մը, Հանիկ Բօնէն, 21 տարեկան, Ֆրանչիսկեաններու պատկանող Ս. Անտոն եկեղեցին կը մտնէ եւ իր ձեռքի զէնքով կը կրակէ խորանին, խաչերուն, պատկերներուն եւ արձաններուն, խորտակելով եւ մեծ վնաս հասցեւելով։ Ոստիկանութիւնը կը հասնի եւ զայն կը ձերբակալէ։

Յաջորդական երկու օրերուն բռնի ցոյցեր կը կատարուին Յաֆայի մէջ այս արարքին համար։ Ջիւնուորը հոգեբուժական օգնութեամբ տակ դրուած է մինչեւ իր դատավարութիւնը։

Երուսաղէմի քրիստոնէական համայնքներու պետերը բողոքեցին կրօնից հախարարութեան։

Պատրիարքութեանն կողմէ այս բողոքին ներկայ եղան Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան եւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան։ Կրօնից մատարար Շրման Եփրէիք քրիստոնեայ համայնքներու ներողամտութիւնը խնդրած եւ խստացած է խիստ պատիժի ենթարկել յանցագործը։

Իսկ Պատրիարքութեանն կողմէ՝ Հոգշ. Տ. Ամուշաւան Ծ. Վրդ. Ջոզանեան եւ Տ. Դանիէլ Բահանայ Գարանեան, ցաւակցութիւններ յայտնեցին Յաֆայի Ֆրանչիսկեան հոգեւոր հովիւ Տ. Ապօղէ Մասիսին։

Յայտնուեալ որ, յոյն անձը, մէկ շաբաթ առաջ Գիթսեմանիի Լատինաց պատկանող «Կրօք» եկեղեցին մտնելով, Քարիւղ Բաֆառ է դաշմամուրի եւ կրօնականին վրայ, կրակի տալով. բարեբաղատար կրօնականը ամփոփ մնացած է։

Դշ. 24 Մայիս.— Կէսօրուան ժամը մէկ ու կէսին, Թիւրքմէնիստանի մայրաքաղաք Սափարուրատ Նիլազզադի Իսրայէլ այցելութեան առթիւ Վարդերու Պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Հոգշ. Տ. Ամուշաւան Ծ. Վրդ. Ջոզանեան։

Բշ. 29 Մայիս.— Կէսօրուան ժամը 12ին, Պապական նախարարը եւ միանգամայն Իսրայէլի մէջ վատկանի դեսպան, Մօնտէնիօ Ամարէա

Փօրտերօ Մօնթեզամօյօ այցելութիւն տուաւ Պատրիարք Սրբազան Հօր Պատրիարքարանին մէջ։

Դշ. 30 Մայիս.— Երուսաղէմի Քրիստոնէայ համայնքներու ներկայացուցիչներ, Հայոց, Յունաց, Լատինաց Պատրիարքներու, Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան Գոսպոսի մասնակցութեամբ խորհրդակցական ժողովը ուղևորեցան Յունաց Պատրիարքի Համարածման լիւրան «Դալիլիական» քնակարանին մէջ։ Վերջին շաբաթներու միջադէպերը եւ այլ հարցերու մասին լուսարարութիւններ տրուեցան։ Ապա Յունաց Մանն. Սրբազան Պատրիարքի հիւրասիրութեամբ կէսօրուան ճաշին սեղանակից եղան։ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ մասնակից էր Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան։

Դշ. 6 Յունիս.— Առաւօտեան ժամը 9ին, Գերմանիայ Վեսմաշուր Վարչապետ՝ Հելմուտ Բոնի Իսրայէլ այցելութեան առթիւ, Խորհրդարանին մօտ՝ Վարդերու Պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Հոգշ. Տ. Ամուշաւան Ծ. Վրդ. Ջոզանեան եւ Տ. Դանիէլ Բանյ. Գարանեան։

— Նոյն յետ միջօրէին, Ազգային Տօնի առիթով Իտալական հիւպատոսին կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեանի եւ Գերշ. Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտաւեանի։

Բշ. 12 Յունիս.— Երուսաղէմի Ռուս Եկեղեցու Հոգեւոր Հովիւին հրաւերով, Մուսկուայի եւ Ամբոյջ Ռուսիայ Պատրիարք Ալէքսէ Երկրորդի գահակալութեան տարեդարձի առիթով, կազմակերպուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեանի եւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի, բրոնի առաւօտուն նոյն եկեղեցու մէջ մասնակցած էին մատուցուած Ս. Պատարագին։

Դշ. 14 Յունիս.— Անգլիայ Թագուհիին ծննդեան տարեդարձին առիթով Բրիտանական Ընդհանուր Հիւպատոսին կազմակերպած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի եւ Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեանի։

Կիր. 19 Յունիս.— Վրաստանի մայրաքաղաք Եկերմազաղէի այցելութեան առիթով, Իսրայէլի մայրաքաղաքին կազմակերպած համընկալումին եւ արարողութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան եւ Հոգշ. Տ. Բագրատ Արդ. Պարմէնեան։

Իսկ իր մեկնումին, 22 Յունիսին, օդակայանի մէջ, ներկայ եղան Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան եւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան։

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ Է ՀԵՏԵՆԵԱԼ ԳԻՐԳԵՐԸ

1. ԱՌՕՐԵԱՅ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

Աղաւնի Գազաննեան: Երկրորդ Տպագրութիւն: Պէյրուք, 1982 էջ 538

2. ԱՅԳԱՇԱՂ

Հրտրկթն. Հայ Առաքելական Եկեղեցասիրաց Եղբայրակցութեան: Ձորագնօ, Տպ. Մշակ, 1993 էջ 375

3. ՔԱՂՏՐ ՀՐԱՒԷՐԸ

Խորեն Վրդ. Տողորամանեան: Լոս եւ Աշտարհ: Ամթիլիսա, Տպ. Կթղկսթն Մեծի Տաննի Կիլիկիոյ, 1992 էջ 170

4. ԱԻԱԳ ՇԱՔԱԹ

Նկարաներով: ԳԱՆՁԱՍՍՐ ՀԱՆՐԷՍ - 1992 - Երեւան

5. ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻ

Շարքեալ Դրութիւն Գրքիս ի Տպարանի ՅՈՒՍԱՐԵՐ-ի: Գաւիլրէ, Տպ. Նուպար, 1992 էջ 44

6. ՎԱԹՄՈՒՆԱՄԵԱԿ ՆՈՐ-ՍԻՍ ՍՈՒՐԲ ԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ 1932-1992

Գրիգոր Արդ. Զիֆթնեան: Պէյրուք, Տպ. Կթղկսթն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1992 էջ 3:

7. ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

Վահան Թէֆէեան: Մեկնաբանեց Այալո Նորատունկեան: Թորոնթօ, Հրտրկթն. ԿԱՆԹԵՂԱԼՈՅՍ, 1992 էջ 32

8. ՀԱՅՐԱԿԱՆ ՆՈՒՐ ԱՌ ԺՈՂՈՎՈՒՐՆ ՀԱՅՈՑ

Վազգէն Ա. Կթղ. Պալենեան եւ Գարեգին Բ. Կթղ. Սարգիսեան: Էջմիածին - Ամթիլիսա, Տպ. Կթղկսթն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1992

9. ՃՇՄԱՐԻՏ ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԻՒՆ

Ուիլիլմ Մէֆոնալտ: Հեղինակը կը պարզէ Նոր Կտակարանի Յեղափոխական Սկզբունքները: Հայերէնի վերածոյց՝ Պ. Պ. Անէմեան: Պէյրուք, Տպ. Տօնիկեան, 1967 էջ 76

9. ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ ՍԱՅԱԹ ՆՈՎԱ ԵՐԳՁԱԽՈՒՄԻ

Էսթաւֆեան: Իսթանպուլ, Մուրատ Օֆսթ, 1992

10. ՔԱՐՔԱՐՈՑ ԵՐԿԻՐ ԱՂՕԹՔՆԵՐԸ

Սարգիս Գալլաքեան: Արիմկերն, Բըրուսէյսիվ Տպարան, 1991 էջ 91

11. ԱՊՐՈՂ ԱՐԺԷՔՆԵՐ

Սարգիս Աւագ Քիւնյ. Անդրեասեան: ՓԱՍՏԻՆԱ, Արաքս Փրինթինկ եւ Կրաֆիս, 1992 էջ 301

12. ԷՋԵՐ ՈՒՍՈՒՑՁԻ ՄԸ ՕՐԱԳՐԷՆ

Օմնիկ Գալուստեան - Սարօզ: Մօնթրէալ, 1992 էջ 64

13. ՔՆՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՓՈՐՁ ՅԱՆՈՒՆ ԱՆԸՆԿՃՆԻ ՌԻՒՆ ԶԵՆԱԳԻՐ

Յովսէփ Վրդ. Մամալ: Գաւիլրէ, 1 Մարտ 1975 էջ 32

14. ՆՈՐ ԳԻՐ ԵՒ ԻՐ ԱՇՈՍԱՆԿԻՑՆԵՐԸ

Մարգարեա Մարկոսեան - Խմբագրող: Ընտիր էջեր: Նիւ Եորք, Ս. Վարդան Հրատարակչատուն, 1984 էջ 409

15. ՀԱՅ ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Լեւոն Տէր Պետրոսեան: Հայերէն եւ Անգլերէն: Հրտրկթն. Գրիգոր եւ Վարա Զահրապ Կեդրոնի: Նիւ Եորք, Ս. Վարդան Տպարան, 1992 էջ 112

(Մարումակելի)

Նախապէս պատրաստուած

Սահակ Գալայեանի կողմէ

Գարտուպար Կիլկլենկեան Մատենադարանի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՓՈՒՍԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

- Յարութեան Շունչը Մեր Երկրում Գարեգին Ա. Կաթողիկոս
Ամենայն Հայոց 111-114

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- Պատգամ Եղեռնի 80 ամեակի Գարեգին Ա. Կաթողիկոս
Ամենայն Հայոց 115-116
- Ամուսնութիւն Քէ Բարբառասութիւն Վարդան Ա. Գինյ. Տիւլկերեան 117-118
- Պարտ է Կալ Յաղօթս Աւետիս Արղ. Իփրանեան 119-122
- Կենաց Ջուրը Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգնատիոսեան 123-125
- Թաղէս Առաքեալ եւ Հայց. Ս. Եկեղեցին Արմէն Սրկ. Աթաշանեան 126-130

ԲԱՆԱՍՏԵՂՄԱԿԱՆ

- Հարալտի Որդւոյն Պանդիտութիւնը Թրգմն. Մուրատ Մանուկեան 131
- Ասացուած Կախաղան Բարձրացողի համար Կոստան Ջաբեան 132 & 134
- Ode to a Boy on His way
to the Gallows Gostan Zarian
Թրգմն. Մարգարիտ Մարկոսեան 133 & 135
- Օրհնեալ է Աստուած Անիլ 136
- Թռիչքն Իմ Հին Ծէն-Մահ 137

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Նարեկացու ժամբային Համակարգը Ա. Ղազինեան 138-145

ԳՐԱԿԱՆ

- Հայաստանեան Անցագիր Իւրի Կարաքչիեանի
Թրգմն. Արշակ Մատոյեան 146-150

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

- Ընտրեալդ Աստուծոյ (Տ. Գրիգոր Վրդ. Մագսուտեան) Գրիգոր Ոսկանեան 151-155

ԴԻՑԱԲԱՆԱԿԱՆ

- Հայոց Դիցարանի Տօները Ռաֆայել Վարդանեան 156-159
- Գրիգոր Կարախանեան
Յովհաննէս Վարդանեան

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

- Հայկական Եկեղեցական Երգեցողութիւն (Համակարգը
եւ Ներկայ Վիճակը) Արամ Բերավրեան 160-175

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

- Առաջին Արտաշէսեանները վարդան Մատթէոսեան 176-181

ԶԱՏԿԻ ԸՆՈՐՀԱՒՈՐԱԿԱՆՔ

181

- Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսէն 181
- Ն. Ս. Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապէն 182
- Ռուսաց Եկեղեցւոյ Ալէքսէյ Բ. Պատրիարքէն 183
- Կ. Պալատյ Գարեգին Բ. Պատրիարքէն
- Գալուստ Կիւլպէնկեան Հաստատութեան Նախագահ Ռապերթօ Կիւլպէնկեանէն

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՐ

- Ամսկերչի Հանդէսներ 185
- Information office March 3, 1995 186
- Jerusalem Post letter March 5, 1995 186
- Information Office March 7, 1995 187
- Jerusalem Post letter March 8, 1995 187
- Genocide Denial 188-189
- Let us erase this shame 190

- Ս. Յակոբի Ներսէն 191-196

- Ցանկ՝ Կիւլպէնկեան Մատենադարանի կողմէ ստացուած Գիրքերու Սահակ Գալայնեան 197

- Բովանդակութիւն 198-199

11 Մարտ 1995.- Կաթողիկոսական Տեղապահ Թորգոմ Պատրիարքի այցը Սիւնեաց Քեմ, Սիսիանի Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցւոյ կից քաջամարտիկներու գերեզմաններուն. ձախէն առաջինը՝ Առաջնորդական Տեղապահ Արրահամ Վրդ. Մկրտչեան.

11 Մարտ 1995.- Կաթողիկոսական Տեղապահ Թորգոմ Պատրիարքի այցը Սիւնեաց Քեմ. վայելի մէջ դիմաւորում աղուհացով, աջիւմ՝ Առաջնորդական Տեղապահ Արրահամ Վրդ. Մկրտչեան.

12 Մարտ 1995.- Կաթողիկոսական Տեղապահ Թորգոմ Պատրիարքի այցը Սիւնեաց թեմ. Քափանէն յետոյ Մեղրի քաղաքի մուտքին պողոտային վրայ դիմաւորում աղուհացով.

12 Մարտ 1995.- Կաթողիկոսական Տեղապահ Թորգոմ Պատրիարքի այցը Սիւնեաց թեմ. Մեղրին (Հայաստանը) Պարսկաստանին միացնող ծփուն կամուրջը Արաքս գետին վրայ.

16 Ապրիլ 1995.- Ծաղկազարդ, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ

20 Ապրիլ 1995.- Աւագ Հինգշաբթի. Ոսնուռայ.
 Զախէն Աբ.- Աւետիս Վրդ. Իփրանեան, Դուսան Վրդ. Ալնանեան, Հայրիկ Վրդ.
 Դաւայեան, Կոմիտաս Վրդ. Շերպէրեան, Անուշաւան Մ. Վրդ. Զդշանեան,
 Դուիդ Արք. Սահակեան, Թորգոմ Պատրիարք, Լիւրիդ Խոյս. Գաբէկեան, Սևան
 Նպս. Ղարիպեան, Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան, Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան,
 Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, Սահակ Վրդ. Մաշալեան

12 Մարտ 1995.- Թորգոմ Պատրիարք Երուսաղեմի Պատրիարքական գաւազանը Արաբս գետի մէջ Խաթսեց Մեղրին (Հայաստանը) Պարսկաստան միացնող ծիւն կամուրջի եզերքին կանգնած.

16 Ապրիլ 1995.- Ծաղկազարդ, Ս. Յարութեան Տաճարի մէջ. Զախէն Աջ.- Համրարձում Վրդ. Քէշիշեան, Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան, Սեւան Նոյս. Ղարիպեան, Դաւիթ Արք. Սահակեան, Վաղարշ Նպս. Խաչատուրեան, Կոմիտաս Վրդ. Շերպէրեան

20 Ապրիլ 1995.- Աւագ Հինգշաբթի, Ունկուայ.
Ջուրի եւ Իւդի օրհնութիւն. Ջախէն Աբ.- Դաւիթ Արք. Սաեակեան, Թորգոմ
Պատրիարք, Կիրեղ Նպս. Գարիկեան, Սեւան Նպս. Ղարիպեան

20 Ապրիլ 1995.- Աւագ Հինգշաբթի, Ունկուայ. Ջախակողմեան դասին մէջ,
Անկլիքան եկեղեցւոյ Նպս. Սամիր Քափիթի, դեսպաններ եւ երէրեր.

20 Ապրիլ 1995.- Աւագ Հինգշաբթի, Ունկուայ.
Աջակողմեան դասին մէջ, ձախէն առաջինը՝ Նրուսադէմի Բաղաճապետ Էհուտ Օլմէրք, պետական ներկայացուցիչներ եւ հիւրեր:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շաբաթ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան Աւագ Թարգման, Ս. Յարութեան Տաճարի արտաքին դրան բանալին իր ձեռքին մէջ, երկու մանկական պաշտօններուն հետ Հայոց վանքէն Քափօրով Ս. Յարութեան Տաճար կ'իջնէ "լոյսի արարողութեան" համար դուռը բանալու:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շարաք. "լռյսի արարողութեան" համար Քրիստոսի Գերեզմանէն "լռյսը" յանձնելէն յետոյ, Յունաց Տիտոտրոս Պատրիարքը եւ Հայոց Լուսաւհան Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանը դուրս կուգան լուցուած մամերու փունջի ձեռին:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շարաք. "Լուսաւհան" Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան ուսամբարձ Հայոց տեսչարան կը տարուի:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շարաք. "Լուսահամ" Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան, խոյր ի գլուխ, կը գլխաւորէ եռադարձ "լոյսի Քափօրը" Գրիստոսի Գերեզմանին շուրջ:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շարաք. "Լոյսի արարողութեան" յետոյ, յետ միջօրեի ժամը 3.30ին, "Գրիստոս յարեալ" երգելով վերադարձ դէպի Հայոց Վանք:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շարաք. "Լուսահան" Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան Գրիստոսի Գերեզմանէն լուցուած մօմը պահպանակի մէջ կը կրէ դէպի Հայոց Վանք:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շարաք. Սուրբ Յակոբայ Մայր Տաճարին մէջ Թորգոմ Պատրիարք կ'ընթեռնու "Յարութեան Աւետարանը": Գրիստոսի Գերեզմանէն բերուած մօմով կը լուցուին կանթեղները Մայր Տաճարին:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շարաք. Հ.Մ.Ը.Մ.ի Սկաւտներ առաւօտուն ժամը 9ին առաջնորդեցին Պատրիարք Սրբազանի գլխաւորած Բափօրը դէպի Ս. Յարութեան Տանար: Նոյնպէս վերադարձին:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շարաք. Հ.Յ.Մ.ի Սկաւտները առաւօտուն ժամը 9ին առաջնորդեցին Պատրիարքի գլխաւորած Բափօրը դէպի Ս. Յարութեան Տանար: Նոյնպէս վերադարձին:

23 Ապրիլ 1995.- Զատիկ. Վանքի մեծ բակին մէջ, "Օրինեսցի եւ պահպանեսցի... Հիւսիսային կողմն աշխարհին":

24 Ապրիլ 1995.- Զատիկի երկուշաբթին Պատրիարքական "Պատարագ Ուխտաւորաց". Ս. Խաչի մասունքով եռադարձ Խափօր Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարին մէջ:

23 Ապրիլ 1995.- Զատիկ. Վանքի մեծ բակին մէջ Անդաստանի արարողութիւն:

23 Ապրիլ 1995.- Զատիկ. Վանքի մեծ բակին մէջ Անդաստանի արարողութիւն:

22 Ապրիլ 1995.- Աւագ Շարաք. Հ.Ն.Մ.ի սկաւտնները առաւօտուն ժամը 9ին առաջնորդեցին Պատրիարք Սրբազանի գլխաւորած Բափօրը դէպի Ս. Յարութեան Տաճար: Նոյնպէս վերադարձին:

23 Ապրիլ 1995.- Զատիկ. Վանքի մեծ բակին մէջ Անդաստանի արարողութիւն, նախագահութեամբ Թորգոմ Պատրիարքի. "Օրհնեցի եւ Պաեպանեցի... Արեւելեան կողմ... եւ Հայրապետութիւն եւ Հանրապետութիւն Հայոց..."

24 Ապրիլ 1995.- Եղեռնի 80 ամեակին առիթով Քափօրը՝ Վանքի դուռնէն դէպի Արարայի Յուշարձանը:

24 Ապրիլ 1995.- Եղեռնի 80 ամեակին առիթով, Ս. Յակոբյան Մայր Տաճարին մէջ Հոգեհանգստեան արարողութենէն յետոյ, Քափօրը կ'ուղղուի դէպի Ս. Փրկիչ եւ Արարայի Յուշարձանը:

24 Ապրիլ 1995.- Եղեռնի 80 ամեակին առիթով Քափօրը Ս. Փրկիչ Վանքէն ներս

24 Ապրիլ 1995.- Եղեռնի 80 ամեակին առիթով ցեղասպանութեան դէմ ցուցադրուած բողոքի պաստառներ.

24 Ապրիլ 1995.- Եղեռնի 80 ամեակի յուշատունին առիթով, Ժառանգաւորաց վարժարանի երգեցիկ խումբը բեմին վրայ:

24 Ապրիլ 1995.- Եղեռնի 80 ամեակի յուշատունին բեմը, Ժառանգաւորաց վարժարանի սրահին մէջ:

10 Մայիս 1995.- Յունաց Կ. Պոլսոյ Տիեզերական Պատրիարք Նորին Սրբութիւն Տեառն Բարբողիմէոսի այցը Հայոց Ս. Յակոբայ Մայր Տանար եւ Պատրիարքարան:

10 Մայիս 1995.- Յունաց Կ. Պոլսոյ Տիեզերական Պատրիարք Նորին Սրբութիւն Տեառն Բարբողիմէոսի այցը Հայոց Պատրիարքարան:

10 Մայիս 1995.- Յունաց Կ. Պոլսոյ Տիեզերական Պատրիարք Նորին Սրբաւթիւն Տեառն Բարբաղիմէոսի Ողջոյնի խօսքը Հայոց Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ:

4 Յունիս 1995.- Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի Ե. դասարանի շրջանաւարտներ Թորգոմ Պատրիարքի եւ Տեսուչի Կիրեղ Եպս. Գարիկեանի հիտ:

6 Յունիս 1995.- Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի ուսանողութիւնը Պատրիարք Սրբազանին եւ ուսուցչական կազմին հետ:

1995 Յունիս 4ին, Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի Շրջանաւարտներ եւ Ուսուցչական կազմը:

6 Յունիս 1995.- Ժառանգաւորաց Վարժարանէն շրջանաւարտ Զ. դասարանը
Թորգոմ Պատրիարքի, Վերատեսուչ Դաւիթ Արք. Սահակեանի եւ Տեսուչ Բագրատ
Արդ. Պուրնէքեանի հետ:

6 Յունիս 1995.- Ժառանգաւորաց Վարժարանի Զ. դասարանի եւ Ընծայարանի
շրջանաւարտներ Պատրիարք Սրբազանի եւ ուսուցչական կազմի հետ